

vii

E.37.807

c

IVAN VAZOV
POD JARMOM

II

IVAN VAZOV

POD JARMOM

II

POD JARMOM

II

1885

IZDAVANJE KNJAZNA V LJUBLJANI

IVAN VAZOV

POD JARMOM

II

1 9 3 8

JUGOSLOVANSKA KNJIGARNA V LJUBLJANI

LJUDSKA KNJIŽNICA 65

VII, 6, 37.807, c

Za obnovo
Univerzitetne biblioteke

podaril *LP Okrajinske uprave*
v Ljubljani
dne 17 9 1944

*Prevedel France Bevk
Vse pravice pridržane
Jugoslovanska tiskarna v Ljubljani
podružnica v Novem mestu
predstavnik J. Gajeta*

DRUGI DEL

PRVO POGlavJE
BELA ČERKVA

Dogodek na dan svetega Andreja je do dna razburkal mirno življenje v Beli Čerkvi. Odkritje Bojča je strašno potrlo mladino in odrasle, a izkop trupel obeh Turkov je mestece navdal s strahom. To je bil v resnici usoden dogodek. Ne samo da je vzbudil pozornost turških oblasti, temveč je tudi turško prebivalstvo v sosesčini podžgal k maščevanju. To se je v pričakovanju splošnega pokolja za zdaj omejevalo na krvava hudodelstva. Po poljih in poteh je ležalo zmeraj več bolgarskih trupel, potovanje iz kraja v kraj je postalo skrajno nevarno. Belo Čerkvo so vsak dan vznemirjali glasovi o pokolju, ki se je imel vršiti za božič. Preplah je rasel iz dneva v dan, posebno med ženskami. Vsakdo se je čutil krivca. Rodoljubne izjave so potihnile, navdušenje se je izkadilo. Policija je že na praznik svetega Andreja zaprla Sokolova, nerazdružnega Bojčovega tovariša, zgrabila je tudi mlinarja Stojana kot sokrivca; iskala je tudi diakona Vikentija, toda ta je bil pobegnil. Občina se je proti volji šolskega sveta podvizala, da odpusti iz službe Rado kot ljubico nevarnega človeka, a Mihalaki Alafranga je predlagal, naj se začasno zapre tudi deška šola, da se „prezrači“. Obdržali so samo Merdevendžieva za male otroke. Vsi, ki so se več ali manj poznali z Bojčom, so bili ko na trnju. Komite je razpadel sam od sebe. Le Jaroslav Brzobegunek je ostal pod zaščito svoje čepice z zlato vrvico. „Avstrijca“ ni nihče vznemirjal. Ta je še nadalje vestno fotografiral meščane Bele Čerkve, in ker so mu za izpiranje plošč zmanjkale neke neobhodno potrebne kisline, so bile njegove slike zelo

nejasne in temne in je človek zaradi tega po hišah z začudenjem opazil podobe nekakih zamorcev . . . Isti čas pa je Brzobegunek dopisoval z drugimi kraji . . .

Nazadnje so se duhovi v Beli Čerkvi pomirili in mladini se je vrnil pogum. Vsi so obžalovali usodo ubovega Ognjanova: glas o njegovi smrti so potrjevali z vseh strani. Turški kmetje, ki so prihajali na trg, so pripovedovali, da je zadet od treh krogel izdihnil nekje v Ahievskem gaju. Onbaši je vedel, da to ni dokazano, a je tudi sam pritrjeval govorici. Nekateri Bolgari so zatrjevali, da je „grofa“ pokopal krojač Nikola v dolini, kjer ga je našel. Hadži Rovoama je še tragičneje opisovala Bojčev konec: ko se je ranjen vlekel skozi dolino, so ga ponoči volkovi živega raztrgali. Te strašne govorice so mestece potapljale v žalost. Ognjanov je postal iz junaka mučenec in svetnik. Prešel je v legendo. Starke so prižigale sveče za „velikega mučenca Bojča“; pop Stavri mu je bral zadušnico med zadušnico za hadžija Bojča. Navzočna je bila vsa mladina, na veliko začudenje sorodnikov spoštovanega pokojnika, ki jih je osupnilo tudi to, da se je pop v molitvi spominjal hadžija Bojča kot „mučenika“ namesto kot „popotnika“ . . . Toda drugi, ki so razumeli, so bili zadovoljni. Ti so gledali zviška kakor ljudje, na katerih strani je pravica. Stefčev je kar sijal kljub svojemu sramotnemu doživljanju pri Milkinih. Veličina Ognjanovlje nesreče, ki je vzbujala splošno zanimanje, je odvrčala pozornost od njega. Toda že sama sramota napravi človeka nesramnega. V začetku februarja se je Jurdanova jeza plegla; Stefčev se je oženil z Lalko.

Pristaviti moram, da je Stefčovlje izdajstvo ostalo skrito: vsa krivda in ves srd sta pala na nesrečnega bebca, kateremu je igumen z udarci izsilil priznanje, da je bil edina priča pri zakopavanju trupel. To je pojasnilo tudi njegova zagonetna znamenja in vzklike, s katerimi je Munčo nazadnje najbrž izdal Bojča —

kdaj in komu, pa nihče ni vedel. Omejili so mu svobodo in ga kot pobesnelega norca zaprli v stolp ob samostanskih vratih.

Rada je kot zmešana hodila okrog. Dobri ljudje, ki so jo gostoljubno sprejemali, niso vedeli, kako naj jo potolažijo. „Škoda takega dekleta!“ so govorili zaskrbljeno.

Čas je mineval, hkrati je rasel tudi pogum. Marku Ivanovu in Miču Bejzadeju se je posrečilo, da sta po mnogih prizadevanjih in na lastno poroštvo osvobodila doktorja Sokolova, ki prav za prav niti ni bil zapleten v zadevo s trupli. Poroka nista vedela, da imata zaveznika, ki jima je olajšal uspeh. Ta skrivni zaveznik, ki je bil Marku že prvič pomagal osvoboditi doktorja — čas je, da to povemo — je bil isti, ki ga je bila Rovoama uganila že ono znano noč med večerno molitvijo: žena starega beja. To mlado Putifarko je bilo naključje seznanilo z doktorjem, a ta ni imel Jožefove kreposti, da bi se bil uprl izkušnjavi . . . Tej trenutni zvezi, ki je bila že zdavnaj pretrgana, se je moral zahvaliti, da je bil tudi to pot rešen iz mučnega položaja: bejica je pregovorila svojega moža, da je v K. izposloval izpustitev Sokolova kot nedolžnega.

Nekaj dni po njegovi vrnitvi, v februarju, je prišel v Belo Čerkvo kot apostol Kableškov in se nastanil pri Brzobeguneku. Sklical je člane razpadlega komiteja, jih vžgal s svojo plamenečo besedo in nato odvedel v samostan, kjer jih je igumen Natanael zaprisegel nad evangeliem in blagoslovil obnovljeni vstaški komite.

S tem dnem se zopet povrnemo k podrobnemu opisovanju dogodkov.

BOLNIKI DOKTORJA SOKOLOVA

Sokolov je razburjen hodil po sobi. Pogosto je pogledal skozi okno na dvorišče, ki je tedaj kartonilo v bujnem listju in zelenju. Češnje in višnje so bile pokrite s snegom svojega cvetja. Jablane so širile listnate veje, ovenčane z belimi in rdečkastimi cveti. Čudovito lepi biseri so zasipali breskve in marelice, ki so rasle prav ob oknih. S travo porasla steza, ki je držala po sredi tesnega dvorišča, ki se je zdaj spremenilo v vrt, je bila vsa v senci, pokrita z gostimi vejami sadnega drevja kakor drevored.

Sokolov se je bil zelo spremenil. Obraz mu je bil še zmeraj lep in dobrodušen, toda bled in shujšan, kakor pri bolnikih, ki se jim vrača zdravje. Dolgi zapor in duševna muka sta bila temu krepkemu in od življenja kipečemu mladeniču vtisnila svoje žalostno znamenje; postal je nestrpen in jezljiv. Mnogim mukam v zaporu se je pridružila še ena: izvedel je bil, da je Lalka vzela Stefčova. To ga je grizlo, da je kakor zver brez moči stokal v tesni kletki svoje ječe. Prisegel je, da ob prvi priliki ubije Stefčova, povzročitelja tolikih nesreč, ker je bil globoko prepričan, da je tudi izdaja Stefčovlje delo. Ko se je vrnil v mesto, je bila njegova prva skrb, da gre in se zahvali Marku Ivanovu in Miču Bejzadeju. Nato je obiskal Kleopatro, ki jo je bil lovec Nečo Pavlov odvedel na svoj dom in jo tam hranil. Uboga žival, ki je bila že precej zrasla, je bila zelo zapuščena in je šele po nekaj minutah zopet spoznala svojega prvega gospodarja. Podivjala je in postala povsem nepriljudna. Divji nagoni so se ji bili močno razvili. Pogosto in zlahka se je razdražila ter pokazala svoje

ostre zobe ne baš z dobrimi nameni. Doktor je v svojih mislih gledal osovraženega Stefčova v njenem kosmatem objemu in satanska radost mu je zagorela na obrazu. Toda kmalu je izvedel, da je Munčo krivec, po obnovi komiteja pa je bil zaposlen z velikim delom: s pripravo vstaje. Maščevanje je bilo njegova osebna zadeva in jo je odložil za nazadnje; bila je tako majhna in revna v primeri z veličino njegove naloge. Sklenil je, da vrne svobodo Kleopatri, s katero ni vedel kaj početi; zato je naročil Neču Pavlovu, naj jo zvečer izpusti v balkanske goré — preveč se mu je smilila, da bi jo bil ubil.

Sokolov je docela opustil svoj poklic, nikogar več ni zdravil, a tudi nikogar ni bilo k njemu iz strahu, da si ne nakoplje kakih sitnosti. Lončke, steklenice z zdravili in škatlice s praški je z zdravniškimi knjigami vred vrgel v neko omaro, kjer se je mišim naglo posrečilo, da so „prebrale“ polovico farmokopeje. Le en bolnik ga je še obiskoval: Jaroslav Brzobegunek. Ta se je bil dan po doktorjevi vrnitvi po neprevidnosti z revolverjem ranil v roko. Ta nesreča je vzbudila sočutje vseh meščanov in prisilila ubogega Avstrijca, da se je odrekel fotografiranju, ki se je bilo sicer že zdavnaj odreklo njemu.

Iznenada je potrkalo na vrata in doktor je uprl oči vanje. Prišel je Brzobegunek. Oblečen je bil v izlizano in odrgnjeno obleko, ki mu jo je bil daroval Ognjanov, na glavi je nosil kapo z zlato vrvico, a obraz so mu krasili veliki, rumeni zalisci. Desna roka mu je privita na prsi visela v obvezi iz bele rute, ki jo je nosil okrog vratu. Stopal je počasi in previdno, bržkone zato, da bi se ognil bolečini, ki bi mu jo vsak nagel gib povzročil v ranjenem delu roke. Obraz, ki se mu je namrščil na vsak korak, je izražal muko. Ko je vstopil, se je pazno ozrl okoli sebe — in vrgel obvezo na posteljo.

„Dobro jutro, pobratim!“ In mu je dal desnico.

Doktor mu je krepko udaril v roko, a gost ni pri tem pokazal niti najmanjšega znaka bolečine.

Brzobegunekova rana je bila izmišljena: treba je bilo na kak način opravičiti njegove pogoste obiske pri doktorju.

„Kaj je novega?“ ga je vprašal doktor.

„Pozno sinoči je prišel Kableškov. Pri meni je,“ je povedal Brzobegunek.

„Da ga vidim!“ je rekel doktor živahno.

„Zdaj ima vročico. Vso noč je kar gorel.“

„O, siromak!“

„Res, toda ne dá si miru — že mi je narekoval tri dolga pisma, ki jih moramo še danes odposlati. Tak človek, a se ga komaj še drži duša. Kašelj ga muči . . .“

„Pojdem, da ga preiščem,“ je rekel doktor in vzel fes.

„Ne, zdaj spi . . . Naročil je samo, da naj za zvečer skličemo komite, tudi on pride na sejo.“

„Saj ne more, leži naj!“

„Pojdi, pa mu ti reci! Saj poznaš njegovo svoje-glavnost . . . Skliči člane za zvečer!“

„Dobro, skličem jih.“

Brzobegunek je potišal glas in vprašal:

„A sto ducatov si dobil?“

„Za puške? Dobil sem jih. Danes jih bomo imeli.“

„Bravo, Sokolov, ti si mož!“ je vzkliknil fotograf.

„Molči!“

„O, odkod pa imaš to bodalo?“ je vzkliknil Brzobegunek, ko je potegnil izpod doktorjevega telovnika blesteče orožje in z njim zamahnil po zraku.

„Ivan Madžar mi ga je naredil . . . Pri njem zdaj kar dežuje naročil. Lepa stvarca, ne res?“

Brzobegunek se je zagledal v nekake črke, ki so bile vrezane v ročaj.

„S ali S? Kaj pomenijo te črke?“

„Ugani!“

„Sokolov ali Stefčov?“ je smeje se vprašal Brzobegunek.

„Svoboda ali smrt,“ je rekel mračno doktor, ki mu je spomin na Stefčova vzbudil neprijetne občutke. Nato je pripomnil: „Stefčova, Nefčova in druge podobne nesramneže pustimo za zdaj ob strani, dragi prijatelj . . . Ne utegnem misliti na Stefčova, niti na osebne muke in žalitve. Kdor gre, da ubije tigra, prezira črva . . . Vedi, da sem vse pozabil . . . Kdor pripravlja revolucijo, pozablja na vse . . .“

Brzobegunek ga je dvomeče pogledal. Po doktorjevi razdraženosti je bilo jasno, da še ni bil vsega pozabil in da tudi ne bo mogel tako zlahka pozabiti. Udarec, ki je bil zadel njegovo srcé ali njegovo samoljubje, je bil prehud. Mrzlično pripravljanje vstaje mu je le začasno otopilo bolečino rane, ki je še zmeraj zevala. Ta posel, ki mu je jemal ves čas, je zajel in omamil vse njegovo bistvo. V taki pijanosti je našel sredstvo, ki ga je naredilo neobčutljivega za duševno bolečino, kakor ga najde pijanec v vinu. Toda kakor hitro bi nastopili trenutki treznosti, trenutki razmišljanja, bi se mu pekoče misli kakor kače prebudile v duši in ga neusmiljeno žgale, žgale.

Na dvorišču se je pojavil Kandov; to je pretrgalo razgovor in obrnilo doktorjevo pozornost v drugo smer.

„Kakšen tič pa je to?“ je vprašal Brzobegunek.

„Kandov — ruski dijak.“

„Vem, toda kakšen človek je to?“

„Filozof, diplomat, socialist, nihilist . . . in vrag vedi, kaj še vse . . . Z eno besedo, tu je bolan . . .“ In Sokolov je s prstom pokazal na čelo . . .

„Kaj se noče udeleževati narodnega gibanja?“

„Ne, kaj bi mu bilo tega treba? Menda se vrne v Rusijo, da dobi diplomo,“ je rekel doktor srdito.

„Eh, te učene srake! Ne morem jih trpeti!“ je vzkliknil Brzobegunek . . . „Ako srečaš koga izmed njih z diplomo, takoj ga briši iz človeške družbe . . .“

Taki ne potrebujejo ljudstva ne svobode. Daj jim mir, ženko, hišico in pamet! Kaj so se zato mučili leta in leta, da bodo prišli v Bolgarijo, pripravljali vstajo in s svečo iskali Dijarkebir ali ječo? . . .“

„Brzobegunek, to ni čisto tako — vidiš, tudi ti imaš diplomu.“

„Jaz? Bog vari!“

„Res, tudi Bojčo ni imel česa podobnega,“ je rekel doktor.

„Če bi imel diplomu, bi bil tudi jaz tak osel . . . In ti na primer, da si dobil doktorsko izpričevalo na kaki medicinski fakulteti in ne v balkanskih gorah, bi ti šlo po glavi pridobivanje denarja, a ne vstaja . . .“

V tem trenutku je dijak došel na hodnik.

Brzobegunek je naglo obesil ovoj za vrat in vtaknil vanj roko, zakaj dijakove korake je bilo slišati že prav pri vratih.

„O, skoraj bi bil pozabil; daj mi kinina za Kableškova!“

Komaj mu je doktor dal prašek, že je potrkalo na vrata.

„Prosto!“ je zaklical doktor.

Vstopil je Kandov. Jaroslav Brzobegunek se mu je spoštljivo priklonil in odšel. Kandov ga ni niti opazil, tako je bil zamišljen.

Kandov je bil oblečen v tesno zapeto temnozeleno suknjo, ki je bila že obnošena, in v hlače iste barve, ki so bile zelo tesne in zalepljene ob stegnih. Visoki rdeči fes je slabo pristajal njegovemu upalemu, bledemu obrazu, ki je bil zastrt z neko žalostjo in zamišljenostjo, z nekako melanholijo, ki se mu je izražala tudi v sanjavem pogledu. Videti je bilo, da nosi v duši neko misel in muko, ki je ne more premagati, niti če bi jo komu izpovedal. Poslednje čase je postal povsem samosvoj.

Na doktorjevo ponudbo je sedel na edini stol v sobi. Sokolov je sédel na posteljo; bil je zelo začuden nad tem nenavadnim obiskom.

„Kako je z vašim zdravjem, gospod Kandov?“ ga je vprašal Sokolov, ki je mislil, da dijak ni čisto zdrav, in pazno pogledal njegov porasli, suhljati obraz.

„Dobro se počutim, hvala Bogu!“ je odgovoril Kandov kratko, skoraj mehanično.

Po živahnosti njegovega pogleda in po igranju žil na njegovem čelu je bilo spoznati, da ga je tja privedel kak drug, važnejši razlog.

„Drago mi je, da ste se že docela popravili.“

„Da, popravil sem se, dobro se počutim.“

„To se pravi, da zopet odpotujete v Rusijo?“

„Ne, ostanem.“

„Za stalno?“

„Za vedno ostanem tu,“ je rekel Kandov z zamolklim glasom.

Doktor ga je pogledal zavzeto in napol posmehljivo. Kakor da bi hotel reči: Bratec, zakaj ne greš v šolo k filozofom?

„Tu grozi požar: zate tu ni posla.“

Zavladal je kratek molk.

„Morda želiš postati učitelj?“ ga je vprašal doktor s prezirljivim zanimanjem.

Kandov je rahlo zardel, a namesto da bi odgovoril, je vprašal rezko:

„Gospod Sokolov, kdaj bo komite imel sejo?“

To smelo vprašanje je doktorju zaprlo sapo.

„Kakšen komite?“ ga je vprašal z obrazom človeka, ki nič ne razume.

Kandov je še huje zardel in rekel s poudarkom:

„Vaš komite; ne tajite, saj vem vse ... Tudi kdo je v njem in kje imate seje ... Vse, le ne tajite mi ...“

„Čudno, da veste toliko stvari, ki se zanje ne zanimate ... Toda recimo, da je ... Toda kaj hočete s tem?“ je vprašal doktor ter ga kljubovalno in izzivalno pogledal.

„Vprašujem vas, ali boste kmalu imeli sejo?“ je Kandov ponovil odločno.

„Da, nocoj, gospod,“ je odgovoril doktor z istim glasom.

„Vi ste predsednik, kaj ne?“

„Da!“

„Nekaj bi vas rad prosil!“

„Kaj, gospod?“

„Prosim vas, da me predlagate za člana.“

Dijakov glas je trepetal od razburjenja.

Doktor je bil presenečen: ni bil pripravljen na tako iznenadenje.

„Kako to, Kandov?“

„Kar tako ... kakor Bolgar ... Tudi jaz bi hotel delati.“

Sokolov je poskočil.

„Daj mi roko, brat!“ In ga je vroče objel in poljubil na usta, nato je pristavil:

„Z veseljem, z velikim veseljem, gospod Kandov, vsi vas bomo radi videli v našem krogu ... Greh bi bilo, da bi taka moč, kakor ste vi, stala ob strani ... Naš boj bo velik ... Domovina nas kliče ... Vsi, vsi moramo biti poleg ... Čast in slava ti, Kandov! Kako se bodo prijatelji začudili, ko jim povem! ... Daj mi roko, brat ...“

„Hvala, doktor!“ je rekel dijak ganjen. „Videli boste, da vam Kandov ne bo le v napotje ...“

„O, vem, vem! ... Zakaj nisi pristal na to, ko ti je že Ognjanov predlagal? ... O, srcé mi poka od žalosti ... Moj nesrečni Bojčo! Zakaj nisem rajši umrl jaz, on pa živel ter z besedo in zgledom navduševal narod! Veš kaj, Kandov? To je bil pravi junak, velika duša! O, strašno bomo maščevali njegovo kri! ... Za enega sto! V solzah se bodo topile matere teh barbarov!“

„Maščevanje!“ je odgovoril Kandov. „To je edino čustvo, ki tudi mene dviga v tem trenutku ... Takega človeka, kakor je bil Ognjanov, ne moremo odpustiti ubijalcem.“

„Maščevanje, in to strašno!“ je vzkliknil doktor.

„Nocoj se zbere komite?“

„Da, pri Miču; skupaj pojdeva tja . . .“

„Kakor hitro me sprejmejo, bom nekaj predlagal.“

„Kaj?“

„Da ubijemo Ognjanovljega morilca!“

„Ni samo eden, prijatelj . . . Veliko jih je, a kje bi jih našli? . . . To je navsezadnje celo turško cesarstvo . . .“

„Po mojem je samo en krivec.“

Doktor ga je začuden pogledal.

„En sam je, in ta je med nami . . .“

„Med nami?“

„Da, resnični krivec njegove smrti.“

„O, brat Kandov, ali je vredno truda, da se maščujemo nad bebcem? . . . Munčo ni odgovoren . . . Ta nesrečnik se sam ni zavedal, da izdaja . . . Bil je tako vdan Bojču . . . Pusti to, pusti! . . .“

Kandov je planil. Sokolov ga ni bil prav razumel, to ga je užalilo.

„Zabloda, gospod Sokolov! Zabloda! Kdo vam govori o Munču?“

„Toda — o kom pa govorite?“

„O Stefčovu!“

„Stefčov!“ je vzkliknil doktor osupel.

„Stefčov! On je izdajalec! To vem popolnoma za gotovo.“

„O, ta gad! . . . Tudi jaz sem sprva njega sumil!“

„Jaz za gotovo vem, da je on vse izdal Turkom . . . Munčo je popolnoma nedolžen . . . Vsi ste se podvizali, da odkrijete njega . . . Stefčov je še tisto noč, ko so ga bili osramotili, svetoval oblastem, naj kopljejo ob mlinu. On je s pomočjo Merdevendžieve podlosti odkril Ognjanovlje ime . . . On je storil vse te zločine in njemu se je treba zahvaliti za vse nesreče . . . Meni je natančno znana vsa ta temna zgodba in to iz najzanesljivejšega vira.“

„O, ta satanski sin!“

Teh nekoliko minut je Kandov neprestano rasel

v očeh Sokolova. Bil je še bolj iznenaden, ko je videl njegovo pripravljenost, da ubije Stefčova, nasprotnika svete stvari, da vzame nase tako krvavo nalogo in strašno tveganje, samo da dokaže svojo vdanost ideji, na katero je zdaj tudi on prisegal. Taka gorečnost bi bila pri vsakomer sumljiva, toda pri Kandovu je bila pristna; to je bilo jasno spoznati iz nemirnega sijaja njegovih oči in iz nenavadnega drhtenja na njegovem oživiljenem obrazu.

Sokolov je nekaj časa gledal Kandovu v oči, nato je poskočil in rekel:

„Le počakaj, bomo že poslali tega psa k vragu ... Komite bo še nocoj sklenil ...“

„Dobro,“ je rekel Kandov zamolklo.

„O, glej ga!“ je vzkliknil Sokolov, ko je zagledal skozi okno nekega lepega, bledičnega, v francosko obleko dostojno oblečenega mladeniča.

Videti je bilo, da ga je pričakoval, ker se je prijetno razburil ob njegovem prihodu.

„Ali je to kak bolnik?“ je vprašal dijak.

„Da; pardon!“ je rekel doktor in skočil skozi vrata.

Ko se je vrnil, mu je obraz kar gorel od zadovoljstva.

„Kdo je to?“ je vprašal Kandov in gledal v hrbet mladeniča, ki je odhajal.

„Nenčo Diamandiev. Te dni je došel iz gabrovske gimnazije.“

„Kaj, svak podleža Stefčova in sin pijavke Jurdana?“ je vprašal Kandov. „Vi ste njegov prijatelj?“

„Nisva si prijatelja, toda sva si več kot prijatelja in brata: tovariša sva si, on je član komiteja.“

DVA POLA

Čorbadži Jurdan se je staral in slabel. Želodčna bolezen, ki ga je bila za dolgo privezala na posteljo, se je še ostreje kazala v njegovem značaju in ga je naredila še razdražljivejšega in nestrpnjšega.

Tistega jutra je bilo lepo vreme, zato je šel, da se sprehodi do vrta, ki ga je imel na robu mesta. Ta vrt, ki je bil obširen in ograjen z močnim zidom, zasajen z lepim sadnim drevjem in cvetjem, ves v svežem zelenju, je ugodno vplival na bolnega starca, ki že dolgo ni stopil iz hiše. Hladen, čist zrak in poletno sonce sta ga poživila. Ko se je vračal domov, je stopal dokaj čvrsteje. Toda prav ko je došel do hiše Ginkinega Genka, svojega zeta, je občutil izmučenost, noge so se mu šibile, zato je vstopil.

Ginkin Genko je hodil po dvorišču, še drobnejši, plašnejši in bolj izgubljen kot po navadi, nosil na rokah dete v povojih, ki se je drlo, in ga ujškal in zibal na prsih kot kaka pestunja.

Jurdan se je napotil h klopi, ki je bila pokrita z vezeno preprogo, težko sedel in rekel mračno:

„Kaj ti, babež, paziš na otroka? Kje je ona?“

Pod besedo „ona“ je Jurdan mislil svojo hčer.

Genko se je zmedel — zmedel se je za vsak prazen nič — in izblebetal v zadregi:

„Ona ima delo, pa jaz držim Jurdanka . . . Rekla mi je, da naj ga držim in nosim . . . a ona ima delo . . .“

„Kaj ti daje tudi preslico, da ji jo nosiš?“ ga je vprašal Jurdan s prezirljivim nasmehom. „Gina, pojdi, skuhaj mi kave!“ je nato zaklical, ne da bi vedel, kje je Gina.

„Ona mesi, mesi . . . Zaposlena je, ded . . . pa zato jaz držim otroka . . . Kave, kave . . . jaz ti jo skuham, ej, že grem. Vem, kje je škatla s kavo in sladkorjem,“ je izbrbral Genko, pustil Jurdanča na dedovem kolenu in izginil.

Dojenček se je še huje drl.

Jurdan se je razjezil. Položil je piskača na klop, se dvignil in začel vpiti:

„Hej, kod pa hodite, ali ste tu ljudje ali osli? . . . Gina, no, Gina!“

„Dobrodošel, tata! Kako ti gre, ali se dobro počutiš? Ali si zdrav? Vidiš, kakšno lepo vreme! Prav, da si šel iz hiše!“ se je s praga oglasila Ginka, vsa vesela in vedra.

Prepasana je bila z modrim predpasnikom, rokave je imela zavihane do komolcev, na glavi je nosila zadaj zavezano zeleno ruto, a lepi obraz ji je bil ves bel od moke. Taka je bila videti zelo čedna in je spominjala na kako podobo iz flamske šole.

„Kaj pa delaš? Kaj mi pravi oni babež? Kaj si se tako pobelila kot kaka mlinarica? Nikogar ni, da bi mi skuhal čašico kave!“ je brundal starec ježno in zapovedujoče.

„Oprosti, tata; tudi jaz sem zgrabila za delo. Takoj ti bom pripravila kavico . . . Genko? Kam si se skril? Vzemi Jurdanča, položi ga v zibko in uspavaj!“

„Kaj delaš? Kaj mesiš?“

„Mesim, mesim . . . moram mesiti . . . Tudi mi nismo iz trdega kamna, da bi . . . Dobri Bolgari smo,“ je rekla Ginka in se glasno zasmejala.

„Kakšni Bolgari? Kaj mesiš?“ je vprašal starec mračno.

„Prepečenec, tata.“

„Prepečenec?“

„Kaj pa! Kaj ga ni treba?“

„Kaj vam bo treba prepečenca? Kaj greste v kopališče? Ali kakšna bedarija je to?“

Namesto odgovora se je Ginka zahihitala.

Jurdan jo je mračno pogledal. Ni mogel prenašati neprestanega in nerazumljivega smeha svoje hčere, ki je bila s svojo veselo nravjo popolno nasprotje njegove žolčljive čudi.

Približala se mu je in mu rekla popolnoma tiho:

„Kdo zdaj misli na kopališče? Mi pripravljamo prepečenec za vse nekaj drugega: potreben je za junake.“

Jurdan jo je prepaden gledal.

„Za kakšne junake?“

„No, za bolgarske junake, tata, ki pojdejo v gore.“

„O kakšnih junakih pa brbljaš?“ je vprašal Jurdan bolj in bolj začuden.

Ginka se mu je še bolj približala in mu rekla:

„Za vstajo . . . Komite je odločil.“

In se je zopet glasno zasmejala.

Jurdan je kar poskočil. Lastnim ušesom ni verjel.

„Kakšna vstaja? Kakšen komite? Za punt, kajne?“

„Za punt, za punt! Nočemo več, da nam zapoveduje ta garjavi sultan!“ je odgovorila Ginka, toda nenadoma odskočila v stran, ker je oče zamahnil s čibukom proti nji, da bi jo udaril.

Bled, tresoč se od jeze kot list v vetru, je začel kričati na vse grlo:

„Ti oslovski hči, vrtoglava prismoda, ti hočeš zanetiti vstajo? Zate je preslica in igla, ne pa da ti rojijo po glavi hajduki in obešenjaki, da jih pitaš s prepečencem? . . . Ali nimaš oči in sramu, neumnica! . . . Tudi ona noče sultana, glejte si no! Cafuta ti taka! . . . Kaj ti je storil sultan? Ali ti je vzel otroka? Ali ti je sicer storil kaj hudega? Hišo je zanemarila in otroka pa šla, da vrže sultana! . . . Kaj pa ti tu gledaš, copatnik, ali si tudi ti njene pameti, mar pojdeš tudi ti pod prapor?“ se je Jurdan srepo obrnil h Genku, ki je preplašen gledal izza vrat.

Ginkin Genko je nekaj zamrmral in se skril v izbo. Tam se je Ginka naglo preoblačila, ker je opazila, kako se radovedni ljudje zbirajo pred hišo. Ko je zagledala Genka, je zgrabila copato in ga z njo udarila po plečih.

„Tepec, zakaj si mu povedal, da mesim prepečenec?“

Toda Genko se v globoki zavesti svojega moškega dostojanstva ni hotel ponižati s kakim odgovorom pred svojo ženo, ampak je hrabro smuknil v drugo sobo in trdno zaprl vrata za seboj. Ko je tako zavaroval svoj hrbet pred ženino copato, je zmago-slavno ugovarjal:

„Udari zdaj, ako moreš! Jaz sem tvoj mož in ti si moja žena! . . . Udari zdaj, da te vidim!“

Toda Ginka ga ni več slišala. Bila je na dvorišču, zakaj oče je bil medtem že odšel srdit in razburjen.

Ko je dospel domov, je bil strašno izmučen. Slabotno stokajoč je šel čez dvorišče in sédel na stopnice, ki so držale v gornje nadstropje.

Čorbadži Jurdan je bil neznansko razburjen. Res, čeprav že dolgo ni zapustil hiše, je vendar tudi do njegovih ušes prišla nekatera govorica. Skrivnost o bližnji vstaji ni ostala več skrita; še glušci so vedeli zanjo. Vstaja se je pripravljala nekje okoli Panagjurišta, med gorami in planinami. Tako je slišal Jurdan. Ogenj je bil torej daleč od njegovega krova. Zdaj pa je vendar izvedel od svoje malopridne hčere, da se je tudi v Beli Čerkvi pokadilo. „Kaj za vraga delajo Turki? Ali so mar slepi, ali so mar gluhi, da ne opazijo, kako jim izpodkopujejo državo?“ je razmišljal.

Z desne strani je zaslišal otroške glasove. Prihajali so skozi neko okence, nekoliko nad njegovo glavo, skozi katero je v klet prodirala svetloba. Jurdan je vstal in odšel po stopnicah. Na tretji stopnici je nehoté postal in pogledal skozi okence: videl je dva svojih sinčkov, katerih starejši je imel komaj

trinajst let, kako stojita poleg nekakega ognjišča, polnega žerjavice, in nekaj delata. Bila sta tako zaverovana v opravilo, da nista opazila očetove glave, ki je pokukala noter.

Eden izmed dečkov je držal nad ognjem kozico in se z veliko pazljivostjo nagibal nad tisto, kar se je kuhalo ali pražilo v nji. Drugi je z nožem obrezoval in gladil nekake svetle kroglice, ki so v kupčku ležale pred njim. To ni bilo drugega kot ulite svinčenke, a v kozici se je topil svinec, ki sta ga prelivala v kalup.

„Tatovi! Osli!“ je kriknil pobesneli Jurdan, ko je doumel, s čim se ukvarjata sinova, in se z dvignjenim čibukom vrnil.

Sinova sta zapustila delavnico, naglo ko veter stekla iz kleti in se izgubila na ulici.

„Hajduki! Krvosesi! Požigalci! Prekleti vragi! Tudi ti pripravljajo vstajo!“ je kričal Jurdan in se naglo dvigal po stopnicah, ker mu je srd elektriziral noge.

Na mostovžu je srečal ženo.

„Dona, ali si tudi ti z njimi?“ jo je vprašal in jo grozeče pogledal... „Vsi otroci so mi ponoreli! Upepeliti me hočete. Da mi na starost izgori duša, to hočete!...“

In je hropel in težko dihal.

Žena ga je začudeno gledala.

„Penčo! Penčo!“ je zaklical. „Kam se je del? Kaj neki počne... Mali ulivajo svinčenke, on pa gotovo topove... Križ je z malopridneži!...“

„Ni ga,“ se je oglasila žena. „Odšel je v K.“

„Počemu, za vraga, je odšel v K?“

„Morda k strojarju, da mu ponese sto lir.“

„K beju Tosunu? Jutri bi bil moral iti, teleban!...“

Kako to — gre, a mi ne pove? ...“

In čorbadži Jurdan je stopil k pisalni mizi. Naglo jo je odprl in začel brskati po miznici, med zapis-

niki in papirji. Toda mošnje ni našel. Namesto nje je potegnil izpod papirjev ličen revolver.

„Od kod pa je ta pištola? Čigava je ta pištola? Kdo šari po moji miznici? Iščem mošnjo, a najdem pištolo!“

„Kdo tu šari razen tebe in Penča?“ mu je pojasnila žena.

„O, ta oslovski sin! O, ta potepuh! Nič prida človek ne bo iz njega! ... Glej ga, tudi on je sultanov nasprotnik ... Tudi on je upornik! Ni dvoma, on je zavedel smrkavca, da ulivata svinčenke ... Vsi so že na delu! Vsi si pletejo vrv! Toda kakšna maškarada je to, džanum! Če pojde tako dalje, mi bodo še mački postali uporniki ... Ali je prišel Kiriak?“

„Tu je, blago zavija.“

Jurdan je naglo odšel v sobo, v kateri se je mudil Stefčov.

ČETRTO POGLAVJE

TAST IN ZET

Stefčov, ki je bil tastov družabnik, je z dvema delavcema vezal bale motvozov, ki so jih nameravali poslati na džumajski sejem o Jurjevem. Da bi laže delal, je odložil suknjo in fes; obraz mu je bil zardel od dela, vendar je ohranil svoj navadni neprijetni videz duhovne praznote, brezizraznosti in trdote.

Ob oknu je stala Lalka, njegova žena, skromno oblečena v modrikasto obleko, in prišivala platnene znamke na pripravljene bale. Po njenem mirnem in belem obrazu, ki se je bil razcvetel in dobil več ženskosti, bi človek ne mogel soditi, da je nesrečna v zakonu, ki so ga bili sklenili proti njeni volji. Prostdušna, neizkušena, brez sledu romantike v duši — saj ta ni mogla vzcveteti v tako trinoški okolici — je bila sprejela venec z muko in skrivnimi solzami. Toda čas ji je priskočil na pomoč, kakor se to pogosto dogaja v podobnih primerih: privadila se je in se pomirila s svojim novim položajem. Stefčova ni ljubila, niti ni bilo mogoče, da bi ga ljubila, toda pokoravala se mu je in se ga bala. In on več niti ni zahteval od nje. V zameno za njeno srce, katerega se niti malce ni polastil, je dobil bogato dediščino, postal je pravi naslednik Jurdana Diamandieva. Bil je zadovoljen.

Ko je zagledal Jurdana, kako je vstopil strahovito bled in razburjen, z globokimi brazdami na čelu, je izpustil vrvico, s katero je vezal balo, a Lalka iglo.

„Ej, Kiriak!“ je vzkliknil tast že na vratih. „Kakor se vidi, sva ostala tu samo še jaz in ti zvesta sultanu! V tej hiši so še mačice postale upornice, kupujejo revolverje in ulivajo krogle... Ogenj in

požar se pripravljata, a mi smo sedli, da pripravimo blago za sejem. Če sem jaz bolan, bi vsaj ti videl in slišal, kaj se godi. Kaj bi zabijali toliko denarja v blago, ko so nastopili taki hajduški časi?"

Delavca sta po prstih odšla.

Stefčov ga je začuden gledal.

„Kaj me gledaš, tepec?“ se je zadrł Jurdan. „Pravim ti, da so tudi moji otroci šli med komitaše, otroci čorbadžija Jurdana, sultanu najzvestejšega človeka, h kateremu so kajmakami in paše hodili v goste... Kako je tedaj z drugimi, s preprostimi ljudmi? Nekaj malopridnežev nam tu pred nosom ustanavlja komite, a mi zijamo kot budala.“

In čorbadži Jurdan je z rastočim srdom pripovedoval svoja današnja odkritja.

„Prav danes sem se pripravljaj, da stopim do beja,“ je rekel Stefčov. „V Bejzadejevem vrtu se sestajajo, polovijo naj jih in zaslišijo. Dve sto udarcev, pa bodo izdali še materino mleko. Že prej bi bil moral narediti konec tej gnusni propagandi proti državi. Kdor ni zadovoljen s tukajšnjo vlado, naj odide v Moskovijo učitelja Klementa, a ne da naši hiši podtika ogenj...“

Stefčov je odprl vrata in nekomu nekaj pošepetal.

„Ali veš, kdo so ti osli?“ ga je vprašal tast.

„Glavni je Sokolov!“ je odgovoril Stefčov in na skrivaj pogledal Lalko, a obraz se mu je spačil od zlobe. Tej mržnji do doktorja je bila primešana tudi pritajena, kakor žerjavica pekoča ljubosumnost. Njegovo okamenelo srce je bilo pristopno za ljubezen samo v tej grdi obliki.

„Zmeraj ta prekleti človek!“

Stefčov se je oddaljil in začel stikati po žepih svoje suknje.

Jurdan ga je gledal in čakal.

„Tu je neko pismo, ki sem ga danes pobral na ulici poleg naše hiše.“

„Kakšno pismo je to?“

„Podpisano je od Sokolova . . . Pošilja ga v Panagjurište, bržkone svojim tovarišem, enakim propalicam.“

„A kakšne budalosti piše? Plen, ogenj, požar, kaj ne?“

„Popolnoma druge stvari, na videz nedolžne, a jaz bi prisegel, da se za tem skriva nekaj drugega,“ je rekel Stefčov in razgrnil pismo. „Toda Zamanov ga bo že razjasnil in raztolmačil; on ti je ko lovski pes, že od daleč zavoha upornika.“

Tedaj je Lalka pobledela. Neopazno se je izmuznila iz sobe in odšla k materi.

„Kaj ti je, Lalka?“ jo je vprašala mati.

„Saj mi nič ni, mamica,“ je hči odgovorila s slabotnim glasom, sedla ter si z rokami podprla glavo.

Mati, ki je bila zaposlena s pripravljanjem obeda, se ni dalje menila za hčer. Bila je že tako hudo razdražena, in ko je z žlico srdito mešala po kozici, je preklinjala sinove:

„Da bi popokali, pocrkali da bi vsi, ki spravljajo očeta v prezgodnji grob! Komaj je vstal, se mu bo že zopet poslabšalo. Da bi jim šla po vodi, ta vstaja! Kako le, da so vsi tako ponoreli in pobesneli? No, in še Gina, neumnica taka, dà, in še njen topoglavcevec, ta Genko, še ti bi mi s prepečencem pitali malopridneže! Da bi jih bila vsaj zadavila!“

Vstopila je Ginka. Tedaj je Jurdanka stresla ves svoj srd na njeno glavo.

„Čemu toliko jeze, mamica? Še veseliti bi se morala . . . Gospodinje bi morale dati še dober zgled . . .“

„Molči, Gina!“ se je mati zadrila nanjo. „Nečem te poslušati, ti si nora!“

„Nisem nora, marveč zavedna Bolgarka!“ je odgovorila Ginka goreče.

„Zavedna Bolgarka? Zato torej vsak dan tepeš moža?“

„Tepem ga, ker je moj gospodar; to je druga politika, notranja politika.“

„Uh, norica, zakaj hočeš biti večja Bolgarka od svojega očeta? Da bi vedel, kako bereš časnike, ki jih dobivaš od Sokolova, bi te našeškal, čeprav ti je že štirideset let...“

„Mamica, lažeš kakor ciganka! O božiču mi je bilo tri in trideset let. Jaz bolje vem, koliko let mi je.“

Ta razgovor je pretrgala dekla.

„Strina Dona, hitite, stricu Jurdanu je slabo,“ je povedala preplašeno.

„No, zdaj imamo! Uh, Bog nebeški!“ je zajavkala Jurdanka in tekla k možu, pustivši kozico na ognju.

Že na stopnicah je zaslišala presunljivo vpitje Jurdana, ki ga je bila zgrabila kolika. Našla ga je v gornji sobi, kjer se je od strahovitih bolečin v trebuhu zvijal in valjal po podu. Obraz se mu je bil spačil in pomodrel, iz starih prsi so se mu trgali težki in obupni kriki, ki mu niso olajšali trpljenja, ampak so samo z grozo polnili srca domačih in se razlegali tudi na ulico.

Enega izmed delavcev so takoj poslali po Janenija; toda ta se je vrnil in povedal, da ga ni našel, ker je odšel v K. Tedaj so segli po domačih sredstvih. Toda niti obkladki niti otiranje niti Hoffmannove kapljice, nič ni pomagalo bolniku. Krčil se je in zvijal v klobec ali pa se premetaval.

Jurdanka ni vedela, kaj naj stori.

„Ali naj pokličemo doktorja Sokolova?“ je vprašala bolnika.

Stefčov je nekaj zamrmral, kakor da se s tem ne strinja.

„Predlanskim sem ga nekoč poklicala k sebi, pa je pomagal,“ je rekla Jurdanka in se obrnila k možu: „Jurdan, ali naj pokličemo doktorja?“

„Nečem ga,“ je izjecljal starec.

„Ti ga nočeš, a jaz te ne ubogam,“ je rekla žena

odločno in se obrnila k delavcu. „Čono, pojdi in pokliči doktorja Sokolova!“

Čono je odšel proti vratom, toda ko je stopil na prag, je ko prikovan obstal; zadržal ga je Jurdanov strahoviti krik, ki je bil podoben joku.

„Ne kličite ga! Nočem tega malopridneža, tega hajduka . . .“

Jurdanka ga je obupano pogledala.

„Ali mar hočeš umreti?“ je kriknila.

„Hočem! . . . Poberite se, prekleti!“ je zarjul starec.

Po dveh urah se je bolečina malo po malo poglegla. Ko je Stefčov videl, da je starcu malo bolje, se je oblekel, da odide v konak. Deževalo je.

Na stopnicah je srečal drobnega človečka.

„E?“ ga je vprašal. „Ali si dobro videl?“

„Tam so, pri Bejzadeju.“

„Zopet v vrtu?“

„Ne, deževno je, v izbi so . . . Iztaknil sem jih . . . Tudi jaz sem vrag . . .“

Ta človek je bil bivši karnarski krčmar Račko.

Zdaj je bil pri Jurdanu za dninarja, a poleg tega je vohunil za njegovega zeta.

„Prinesi mi dežnik!“

Čez minuto je Stefčov naglo odšel skozi vrata.

Lalka je slišala razgovor. Z nekakim čudnim, začudenim in plašnim pogledom je pogledala moža. Nato je naglo stekla po stopnicah in se izgubila v eno izmed sob.

Ko je Stefčov vstopil pri beju, je našel tam samo enega človeka: Zamanova.

Igrali so table.

Zamanov je bil poklicni vohun turških oblasti in je prejemal plačo od plovdivskega konaka. Bil je človek petinpetdesetih let, toda na videz je bil starejši. Njegov veliki, suhljati, temni obraz, v katerem so se motno lesketale črne, živahne oči, je bil preprežen s prezgodnjimi gubami in je imel neprijeten in zloben izraz. Kratko pristriženi brki so mu bili zelo pobarvani, kakor tudi mastni, neostriženi lasje, ki so mu strčali izpod zamazanega fesa, a prednji del temena mu je pokrivala pleša. Oblečen je bil v modro, hudo obnošeno sukno iz šajaka, na kateri se je črno sukno kaj zoprno svetlikalo od maščobe. Ker je bil visok in vitek, je po navadi hodil z upognjeno glavo, kakor da mu kloni pod splošnim prezirrom. Vsej postavi tega človeka je bilo vtisnjeno znamenje bede in predrznosti. Po navadi je živel v Plovdivu, toda pogosto je obiskaval okoliške kraje. Doma je bil iz Bele Čerkve in je poznal vse meščane, kakor so tudi njega vsi poznali. Njegov prihod je v tistem času razburil vse, ki so imeli vzrok, da se bojijo. Očividno je prišel z nekim temnim namenom. Njegova navzočnost je vzbujala strah in gnus; on je to čutil, a ga ni bilo niti malo sram. Brez sramu, samozavestno je sprejemal prezirljive poglede, kakor da bi hotel reči: „Kaj se čudite? Poklic kakor vsi poklici; tudi jaz moram živeti.“ Srečal je bil že nekaj uglednih ljudi in jih prosil denarja na posodo. Seveda ni nihče odrekel takemu

poštenemu dolžniku in dragemu someščanu. On je prejkone dobro vedel, kaj se pripravlja v Beli Čerkvi, in s satanskim nasmehom vpraševal mladeniče, ki jih je srečeval: „Kako napreduje oboroževanje?“ In da bi še povečal zbeganost tistega, ki ga je vprašal, je tiho dodal: „Nič ne boste opravili.“ In ga je poparjenega pustil na ulici. Prejšnji dan je bil rekel nekaj podobnega predsedniku komiteja. Zaradi te zlovešče odkritosti in vsiljivosti je bila ulica, po kateri je šel, za nekaj časa kot izumrla.

Zato torej je Stefčovu obraz zasijal od zadovoljstva, ko je pri beju naletel na tega močnega zaveznika. Pozdravil ga je z nasmehom in mu prijateljsko stisnil roko, nato pa sédel, da opazuje igro.

Stari bej, oblečen v črno, zapeto suknjo, je molče pozdravil Stefčova in pazno igral dalje. Ko je bilo partije konec, se je Stefčov takoj lotil svoje naloge. Na dolgo in široko je pripovedoval beju vse podrobnosti, katere so mu bile prišle na uho o revolucionarnem vrenju, ki je bilo zajelo tudi Belo Čerkvo.

Bej je bil že sam slišal o takem in enakem giganju raje, toda je imel vse to za neresnosti in otročarije in se je delal velikodušnega, kakor vsi tedanji turški oblastniki.

Toda ko mu je zdaj Stefčov potegnil mreno z oči, je osupnil nad velikostjo zla. Vprašujoče in strogo se je obrnil k Zamanovu:

„Hristaki efendi, midva igrava table, a okoli nas gori!“

„Dospel sem šele pred nekoliko dnevi, pa že vse to vem in še bolje kot Kiriak,“ je dejal Zamanov.

„Veš, a mi ne poveš . . . Lepo služiš sultanu!“ je vzkliknil bej zelo nezadovoljen. „Čelebija se je izkazal kot boljši steber prestola.“

„Storil sem samo svojo dolžnost, bej efendim.“ Zamanovu so oblile čelo debele kaplje znoja. Nervozno je dejal:

„Če se je tu primerila ena stvar, se jih je v dru-

gih krajih sto. Ako se tu kadi slamica, gori v Panagjurištu cel slamnjak — a visoka cesarska vlada ni niti gluha niti slepa . . . Ona vidi ta dim in miruje. Ima pač svoje razloge za to . . . Bilo bi nápak, da mi tu prvi dvignemo krik in da se kompromitiramo zaradi take malenkosti. To, kar vidimo v Beli Čerkvi, je samo senca dima, ki se v drugih krajih dviga do oblakov. Moje mnenje je, naj se ne prenaqlimo, ampak pazljivo čakamo.“

Te besede so zadovoljile beja, ker so ustrezale njegovemu nagnjenju do miru in njegovemu strahu pred odgovornostjo.

Stefčov je to opazil in se razjezil. Ni mu ušlo, da hoče Zamanov s tem zvitim odgovorom pokriti svojo nemarnost in medlo zanimanje za državne interese.

„Hristaki efendi nima tu niti družine niti posestva, ne mačke ne psa, zato filozofira,“ je rekel žolčljivo. „Če jutri kaj izbruhne, kaj bo on izgubil?“

„Ugovarjam, gospod!“ je vzkliknil Zamanov srdit in bled.

„Prav imaš, Kiriak; to sodrgo bom dal poloviti!“ je vzkliknil bej.

Stefčov je zmagoslavno gledal.

„Zdaj ko sem pomislil, sem tudi jaz vajinega mnenja. Polovimo te osle!“ je rekel čez kratko Zamanov s pomračenim obrazom.

„Torej soglašamo?“ je rekel bej in vzdihnil.

„Še nocoj jih polovimo!“ je dodal Zamanov.

„Kje so se zbrali?“ je vprašal bej.

„Pri Miču Bejzadeju.“

„Pri Bejzadeju? . . . Zdaj razumem. Kdor je bolj moskovski kot Moskvičani, ne more biti sultanov prijatelj . . . Kdo je njihov poglavar?“

„Doktor Sokolov,“ je odgovoril Stefčov.

„Zopet Sokolov? Kaj zdaj on nadomešča konzula?“

„Da, bej efendi. Samo da je bilo konzulovo delo igračka v primeri s Sokolovljim.“

„In kdo so drugi?“

„Prepodeni učitelji in še nekaj drugih malopridnežev.“

Bej je pogledal na uro.

„Ali so zdaj tam?“ je vprašal.

„Da, v izbi. Navadno so se zbirali v vrtu, kadar je bilo lepo vreme . . . Tam lokajo žganje in se posvetujejo.“

„No, kako misliš?“

„Zmeraj se v mraku vračajo od Miča. Ko stopijo na ulico, naj jih zaptije obkolijo in vse skupaj priženejo v konak.“

„To ni dobro,“ je rekel Zamanov. „Zgrabili boste samo nje, brez vsakih dokazov, pa bodo lahko vse zatajili. Zaradi tega jih je treba napasti pri Miču, v izbi, med sejo, na delu, kakor se pravi . . . Zgrabite jih s papirji, zapisniki in raznimi dokumenti . . . Potem bo stvar jasna: črno na belem . . . Potem ne bo pomagalo: ne vem, nisem slišal, nisem videl. Jaz jih bom prvi zaslišal.“

Ta nasvet je ugajal beju. Tudi Stefčov je bil navdušen za ta načrt. Vohun je zdaj stal pred njim v vsej svoji veličini. Domiselnost Zamanova se je kosala z njegovo gorečnostjo.

„A to naj se zgodi še pred nočjo,“ je dopolnil Zamanov. „Mrak je neobhodno potreben za take napade.“

„Sklenjeno,“ je rekel bej slovesno in plosknil z rokami.

Vstopil je orožnik.

„Ali je onbaši tu?“

„Šerif aga se bo kmalu vrnil.“

„Kakor hitro se vrne, naj se zglesi pri meni,“ je ukazal bej.

Orožnik je odšel.

„O, pozabil sem na neko stvar,“ je rekel Stefčov in se okrenil k Zamanovu, ki se je bil mračno zamislil, tako da so mu čelo razorale globoke in nemirne brazde, ki so bile kakor odmev njegovih

mračnih misli in načrtov, ki so mu tedaj po vsem videzu vznemirjali dušo.

Stefčov je izvlekel iz žepa pismo in ga razgrnil.

„Kaj je to?“ je vprašal Zamanov, iznenada predramljen iz misli.

„Neko Sokolovlje pismo za Panagjurište.“

„No!“

„Menda ga je izgubil njihov pismonoša . . . Danes sem ga našel prav pred tastovo hišo.“

„Kakšna je njegova vsebina?“ je vprašal naglo Zamanov in se nagnil nad pismo.

„To pismo je napisano po dogovoru in je naslovljeno na nekega Luko Nejčevega. To je preprost človek, čevljar v Panagjurištu, ki gre vsako nedeljo tod skozi na sejem v K. Toda jaz sem prepričan, da je pismo namenjeno povsem drugemu človeku, verjetno komiteju v Panagjurištu.“

„Kakšen papir je to?“ je vprašal bej radovedno, ker sta se onadva razgovarjala bolgarski.

Stefčov mu je pojasnil.

„Beri, beri, da vidim,“ je rekel bej in napel ušesa. Stefčov je prebral tele vrstice:

„Stric Luka!

Upam, da ste vsi pri hiši živi in zdravi, da vam žena več ne boleha; toda vi ji le še nadalje dajajte praške, ki sem vam jih bil poslal. In kako gre kupčija? Že dva tedna vas ne vidim iti tod skozi, pa si mislim, da morda z zdravjem ni kaj v redu. Ko se zopet namenite sem, kupite mi v Janakovljevi speceriji za deset grošev „beladone“, ki mi je pošla.

Mnogo pozdravov domačim.

Sokolov.“

„To pismo je res dvoumno,“ je pripomnil Zamanov.

„Prevedi ga zdaj na turško!“ je ukazal bej.

„Nič ne pomeni ali pa mnogo, kakor si ga hočem razlagati,“ je rekel Stefčov beju in začel prevajati.

„Čakaj,“ ga je ustavil bej že takoj v začetku, „pod ‚praški‘ je treba razumeti krogle.“

„Morda so tudi krogle,“ je pripomnil Zamanov.

Bej je s ponosnim in samozadovoljnim izrazom na obrazu puhal iz ust oblak dima in znova napeto poslušal.

Stefčov je nadaljeval prevajanje.

„Čakaj,“ ga je zopet ustavil bej, „po kupčiji vprašuje? Že vem — vprašuje, kako gre s pripravami? Nismo ne taki butci . . .“ In bej je značilno namignil Zamanovu, kakor da mu hoče s tem reči: „Nič zato, če je Husni bej star, vendar je zvit lisjak; ni ga, ki bi ga preslepil.“

Stefčov je nadaljeval. Ko je prišel do mesta: „pa si mislim, da z zdravjem ni kaj v redu“, je bej zopet ustavil Stefčova in se obrnil do Zamanova.

„Hristaki efendi, tu, kjer omenja bolezen in zdravje, se mi zdi nekako neumljivo. Kako ti tolmačiš te besede?“

„Mislim, da je pod boleznijo treba razumeti zdravje, pod zdravjem pa bolezen,“ je odgovoril vohun važno.

Bej se je zamislil. Nadel si je videz človeka, ki je do dna razumel ta globokoumni odgovor.

„Razkrili smo zadevo,“ je rekel svečano.

Ko je Kiriak nadaljeval z branjem in prišel do besede „beladona“, ga je bej znova ustavil in veselo vzkliknil:

„O, tu govori naravnost, povedal je resnico: De-bela Bona, tudi ona je tam! . . . Kadar na sprehodu srečam to bivolklo, se mi vselej zdi, da je ta ženska vsa od vraga in da ne želi dobrega državi!“

Bejeve besede so se nanašale na petinšestdesetletno debelo Bono, ki ni opuščala niti svojega jutranjega niti večernega obiska v cerkvi in je vedno hodila mimo konaka.

Stefčov in Zamanov sta se nasmehnila in pojasnila beju, da je govor o nekem cvetu, ki ga rabijo za zdravilo.

„Beri, beri dalje!“ je rekel bej osramočen. Stefčov je nadaljeval.

„Mnogo pozdravov domačim. Sokolov.“ S tem je končal.

Bej je vzkliknil: „Mnogo pozdravov domačim! Razumem! . . . Z eno besedo, to pismo je od prve do zadnje črke namenjeno komitašem.“

„Toda iz njega ni mogoče izluščiti nič prijemljivega,“ je pripomnil Stefčov nezadovoljen.

„Nejasno je, zelo nejasno,“ je dopolnil Zamanov.

„Res je nejasno, jako nejasno,“ je pritrdil bej.

„Toda za tisto, česar ne razumemo, bomo prisilili Sokolova, da nam pojasni.“

„Ne, zanimivo bi bilo, ako bi mu že zdaj izluščili pravi smisel,“ je rekel Zamanov in nepremično strmel v pismo. „Daj ga meni, da mu izbežam skrivnost; imam ključ za uporniška pisma . . .“

In je stlačil pismo v žep.

„Aferim, Hristaki efendi!“

Stefčov se je priklonil, da bi odšel.

„E, sklenjeno je, kaj?“ je rekel.

„Vse bo izvršeno, še nocoj,“ je pritrdil bej. „Pojdi in mirno spi, pa pozdravi čorbadžija Jurdana!“

Stefčov je z obrazom, ki mu je sijal od zadovoljstva, odšel od beja.

Ko je došel do dvoriščnih vrat, ga je dohitel Zamanov.

„Ti se nam nocoj ne boš izgubil, kaj ne? Vodil boš lov na to gospodo,“ mu je rekel Stefčov.

„Ne brigaj se za to, to je moja skrb,“ mu je odgovoril vohun. „Kiriak, posodi mi liro do jutri, potrebujem jo,“ je naglo pristavil.

Stefčov se je namršil in segel v telovnikov žep.

„Vzemi ta dva rublja, več nimam.“

Zamanov je vzel denar in dostavil šepetaje:

„Daj, daj še, zakaj če Strandžovu z eno samo besedo omenim, kakšno si jim danes skuhal, se ti lahko marsikaj zgodi.“

In se je zasmel, da bi dokazal, kako je ta grožnja le navadna šala.

Stefčev ga je vznemirjen pogledal.

„Zamanov, ako do jutra dobim sporočilo, da so Sokolov in njegovi tovariši v luknji, dobiš deset lir!“ je rekel svečano.

„Dobro. Daj mi zdaj še tri ali štiri groše drobiža za večerjo, da mi ne bo treba že nocoj zmenjati rubljev ... Hvala. Zbogom!“

In Hristaki je zavil v drugo ulico, da odide v krčmo, kjer je stanoval. Ob hiši hadžija Čacova je srečal popa Stavrija in ga ustavil:

„Blagoslovite me, ded pop!“ In mu je poljubil roko. „Kaj delate? Kako vam je? Dobro? Ali imate zdaj velike dohodke? Ali je ob tem času več rojstev ali smrti?“

„Zdaj se največ ženijo,“ je odgovoril pop, se prisiljeno nasmehnil in hitel dalje, preplašen od ostrega vohunovega pogleda.

„Da, zdaj je tudi čas za ženitovanja, zakaj že jutri ali morda po jutrišnjem bo nastopil strašni sodni dan,“ je Zamanov značilno namignil; toda nenadoma je obrnil razgovor: „Ded pop, ali imaš petdeset grošev, da mi jih posodiš do jutri? Potrebujem jih.“

Pop se je namrdnil.

„Pop nima denarja; blagoslov, ako hočeš!“

Po tem šaljivem odgovoru je pop zopet hotel dalje. Zamanov ga je ostro pogledal in dejal tiho:

„Daj mi petdeset grošev, ker je tvoj Gančo tajnik komiteja ... Če pošepečem eno samo besedico, bo vse na tleh.“

Pop je prebledel, izvlekel zlatnik, dal vohunu roko in mu pustil novec v dlani.

„Zbogom, ded pop, in ne pozabi me v svojih molitvah!“

„Anatema¹!“ je zamrmral pop, ko se je oddaljil.

¹ Preklet bodi!

Dež je še vedno rosil.

„Dečko, prinesi mi malo žerjavice na lopati pa jo vsuj v pečico,“ je Zamanov zaklical slugi, ko je stopil v svojo sobo.

Sluga ga je začuden pogledal, kakor da bi hotel reči:

„Kakšen človek pa si, da se ob tem letnem času hočeš greti?“

„Prinesi mi malo žerjavice, ti pravim,“ je ponovil vohun ukazovalno in si slačil premočeno suknjo.

Sluga je prinesel nekaj žerjavice in jo vsul v pečico, ki jo je potegnil izpod postelje.

„In zdaj pojdi po svojih opravkih!“

In je zaprl vrata za njim.

Tedaj je potegnil iz žepa pismo, ki ga je bil vzel Stefčovu, ga razgrnil, belo stran obrnil nad žerjavico in potrpežljivo čakal. Ko se je papir segrel, ga je dvignil in pogledal; na obrazu se mu je pojavila živa radovednost, pomešana z zadovoljstvom: malo prej še čista in bela stran papirja je bila zdaj polna gostih, temnorumenih vrst. Kakor znano, so si komiteji pisali pisma s simpatičnim barvilom in so se črke prikazale šele po segretju. Na drugo stran so navadno napisali nedolžne prazne besede, da bi prelišičili oblasti, ako bi jim pismo prišlo v roke. Toda skrivnost žal ne ostane več skrivnost, kakor hitro vesta zanjo več kot dva, in zanjo je izvedel tudi zvedavi Zamanov.

Pismo, podpisano od predsednika Sokolova, je izdajalo delo in načrte komiteja v Beli Čerkvi.

Ko ga je Zamanov pazno prebral, je na njegovem obrazu zaigral nekaj neopredeljiv nasmeh. Vzel je svinčnik in nekaj napisal na čisti rob pod predsednikovim podpisom.

Nato je naglo odšel in se napotil v smeri proti konaku.

ŠESTO POGLAVJE

ŽENSKA DUŠA

Komaj je bil Stefčov odšel od tasta k beju, je odšla z doma tudi njegova žena.

Dež, ki je začel takoj po obedu, je padal še vedno, le nekoliko drobnejši, a kazalo je, da ne bo prenehal do večera, zakaj nebo je bilo pokrito s težkimi in gostimi oblaki.

Stisnjena pod dežnikom je hitela po ulici. Bila je tako prestrašena in zmedena, da ni odgovorila niti enemu izmed tistih, ki so jo pozdravljali, niti ni čutila, da jo z vetrom pomešani dež moči po vsej desni strani do ramena. Naglo je dospela do trga, na katerem je stala moška cerkev in je čez njeno dvorišče držala pot v ženski samostan.

Komaj je dospela pod prvo streho, se je začudena ustavila, po kaj je prišla tja — zašla je bila prav v nasprotno smer od Stefčovlje hiše. Spomnila se je, da je odšla od doma zato, da reši Sokolova pred neizbežno nevarnostjo. Začudila se je, da ga tako ljubi... Odločila se je bila, ne da bi dolgo razmišljala in ne da bi sama vedela kako, gnana od neke nevidne sile. Komaj se je nekoliko streznila, je razburjeno preudarjala, kako naj mu pomaga. Spoznala je, kako je to težko. Vedela je, da je Stefčov pri beju in da mu predlaga, naj zgrabijo Sokolova; vedela je tudi, da je Sokolov na seji pri Miču. Toda kako naj jih opozori na nevarnost? Da bi sama tekla k Miču, v goste k njegovi ženi in bi ji povedala — bi bilo nerodno, neprimerno, skoraj neumno. Iti v takem dežju na obisk k ženi, ki sta si bili daljni in tuji, katere mož je bil zaradi neke sodbe v svaji z njenim očetom, bi bilo preveč ponižujoče

in grdo. In potem, kako naj bi ona, Stefčovlja žena, pogledala tej ženski v oči, ji pokazala, da se tako živo zanima za usodo mladega, prikupnega, toda lahkoživega Sokolova, pogazila vsako dostojnost in zapravila svoj ugled, samo da bi mu pomogla? . . . Tudi ni hotela, da bi nehoté osramotila svojega moža in ga zaznamovala za izdajalca . . . Zakaj četudi bi zamolčala njegovo ime, bi vsi uganili, da je Stefčov izdal žrtve, ki jih hoče rešiti. Še tako so gotovo opazili, da je ta dan odšel v konak. Moj Bog, zakaj je tako malovreden? . . . Vse te misli so ji ko blisk preletele možgane. Ne, to je grozno, grozno, nemogoče . . . Toda deževalo je čedalje huje in ona je kakor začarana, brez moči in razburjena stala pod streho. Ko bi zagledala vsaj kakega znanca, da mu pove, da ga naprosi, naj jim sporoči. Toda nikogar ni bilo mimo tisti čas. Lilo je kakor iz škafa, v potokih. Nebo je kar izlivalo vodo in izpraznilo vse ulice, kakor tudi obširen trg, na katerem je stala. Obupno je vzdihnila. Spoznala je, kako je smešna in nesrečna, kako težko je biti apostol. Čudno ji je bilo, ko je tako stala na ulici pod tujo streho in ji je bilo treba napraviti le dvajset korakov, da stopi v samostan in se zglati pri svoji tetki. Toda ne, tam nima nikakega opravka, tam ne more najti pomoči; ne, tja ne vodi njena pot! . . . Niti eno minuto bi ne mogla ostati pri redovnici in poslušati njenih praznic, ko ji je srce prekipevalo od grenkobe in jo je bojazen za Sokolova gnala v blaznost. Sredi teh žalostnih dejstev jo je tešilo samo eno: ta strašni dež, ki jo je zagrinjal, je verjetno zadržal tudi zaprtje v konaku. Bila je prepričana, da Sokolova še niso napadli, zaradi tega ji je še vedno ostala iskra upanja.

Iznenada se ji je porodila radostna misel. „K Pedkovičevi strini pojdem,“ si je rekla. „Po njenem Tašu jim pošljem opozorilo.“

V resnici, Pedkovičevi strini, ki je stanovala tam

blizu, je Lalka lahko vse povedala kakor lastnemu človeku in dečku brez vsakega strahu zaupala kočljivo nalogo.

Zapustila je pristrešje, ki ji je nudilo zavetje, in šla pogumno dalje skozi dež in blato. Prebredla je umazano vodo, ki ji je iznenada narasla nad členke, nadaljevala pot čez trg, medtem ko ji je močan veter škropil dež v obraz.

Ko je prišla do strine, je bila premočena do kože. Strina jo je sprejela začudena nad njenim prihodom ob takem vremenu.

„Uh, uh, kako si se zmočila! Kam pa po takem dežju? Odloži, saj si premočena do kosti,“ je vzklikala strina in se umaknila pred njo na hodnik.

„Strina, ali je vaš Tašo doma?“

„Že od jutra se klati okrog ... Potepuh, saj ga poznaš! Kaj bi mu hotela?“

„Zbogom, strina,“ je rekla Lalka in zopet vzela dežnik; zdelo se je, da je pijana.

„Kam, kam?“ je zavpila začudena strina.

Lalka je skočila na ulico.

K sreči je nehalo deževati, nebo se je preklalo in sonce je veselo posijalo.

Droben, skoraj neviden dežek je še rosil skozi spokojno ozračje in kakor čudovite niti pajčevine blestel v soncu. Čez nebo se je vzpela krasna mavrica, ki je potapljala enega svojih svetlobarvnih koncev v temno žrelo planine. Krošnje dreves v vrtovih so zdaj blestele v bolj sveže zelenih in veselih barvah; oblaki so se naglo razbegnili, svetla modrina neba se je zmagoslavno širila. Na ulicah so se pojavili ljudje. Lalka se je počutila pogumnejšo in srce ji je bilo lažje. Mavrica, ki je vzradostila nebo, je vlila njeni duši upanja. S trepetajočim srcem je pogledala vsakogar, ki ga je srečala, da bi našla kakega prijateljskega človeka.

Izenada se je spomnila slepca Kolča, čigar iz-

najdljivost je bila nekoč že Ognjanova rešila iz podobne nevarnosti.

„Moj Bog, kje naj zdaj zagledam Kolča?“ je vzdihovala in zmedena gledala tuje in ravnodušne obraze, ki jih je srečavala.

Služaj, ki se pogosto igra z ljudmi in dela najčudovitejše, nepričakovane obrate v njihovi usodi, se je poigral tudi to pot: na petdeset korakov pred seboj je zagledala Kolča, kako koraka počasi in tipajoče, s palico v eni in s še zmeraj razpetim dežnikom v drugi roki.

Vsa vesela in razburjena je spremenila smer poti in se podvizala, da dohiti slepca. Šel je prav po ulici, ki je vodila k Bejzadeju; gotovo je tudi on šel tja, zakaj Lalka je vedela od Rade, da ima svoboden dostop k sejам komiteja in da še niti ene ni zamudil. Hitela je, se bolj in bolj spešila in skoraj tekla. Oči so ji bile uprte v slepčev črni sukneni površnik, ki je bil predolg za njegovo nizko rast, in v veliki dežnik nad njegovo glavo. Od tistih, ki jih je srečavala, ni nikogar več videla: niti Brzobeguneka, ki jo je pozdravil z levico, niti hadžija Smiona, ki ji je z druge strani nekaj zaklical; če bi bila srečala samega Stefčova, bi ga ne bila spoznala. Lalka je bila dva koraka za slepcem. Ta je stopal mirno, s sanjaviim obrazom, kakor je to navada pri slepcih. Ko je prišla vštric njega, se je ozrla okrog: nobene sumljive priče. Tedaj je tiho spregovorila:

„Kolčo! Kolčo!“

Toda od razburjenja ji je glas zamrl že v ustih in ga še sama ni slišala.

Kolčo je zavil v stran in stopil v čevljarsko delavnico Ivana Dudeja. Izginil je tako naglo in iznenada, da se je Lalki zdelo, da ga je neka nevidna sila pahnila skozi odprta vrata delavnice.

Lalka je zopet ostala sama; sama sredi oživele ulice, ki se ji je spremenila v pustinjo. Samo nekaj črnega ji je zamigljalo v tej pustinji; bil je orožnik

s puško na ramenu, toda nji se jih je zdelo pet, deset, dvajset, cela četa orožnikov . . . Svet se ji je vrtel pred očmi, misli so se ji zmešale, ni več vedela, ali bedi ali sanja. Nezavestno je nadaljevata pot.

Ni se spominjala, po katerih ulicah je hodila in kako se je znašla doma. Bila je vsa v ognju, v glavi ji je šumelo, vsi udje — kakor da so ji odstopili. Čutila se je zelo slabo — komaj je stopila v sobo, že se je nezavestna zrušila na klop.

Popadla jo je huda mrzlica, ki jo je v kratkem času spravila v grob.

KOMITE

To pot se je seja zaradi dežja vršila v izbi namesto na vrtu pod jablano in visoko zeleniko.

Stefčovlji vohun je prav videl.

Člani, deset po številu, so sedeli na nizkih klopeh. Med njimi tudi nekaj naših znancev. Na prvem mestu hišni gospodar, nato predsednik Sokolov, pop Dimov, Frangov, Popov, Nikolaj Nedkovič in Kandov, ki je bil ta dan sprejet s ploskanjem, kakor tudi gospod Fratju, ki se je za veliko noč vrnil iz Vlaške in je bil sprejet po mnogih prošnjah in rotnju. Ta je bil pobegnil v Vlaško še po svetem Andreju, ko se je bil pri sebi zaklel, da se nikoli več ne bo mešal v politiko. Srečno je došel v Bukarešto in ko je bil tam izven nevarnosti, je zopet postal goreč rodoljub in revolucionar, a emigrantom se je predstavljal kot žrtev, ki je pobegnila pred vrvjo. Potem je napisal neki članek brez podpisa, v katerem je za Bolgarijo priporočal republiko. Toda Karavelov, ki se je zavzemal za balkansko federacijo pod knezom Mihajlom, se je porogal temu znamenitemu spisu. Fratju ga je tedaj odnesel Botevu za „Zastavo“, toda tudi tam ga je zadela ista usoda. (Botev je tedaj sanjal o svetovnem socializmu.) Tedaj se je Fratju dal fotografirati v komitaški obleki, nasršen z orožjem kakor jež z bodicami. No, potem se je prepričal, da ni pametno, ako razširja take vznemirjajoče slike, in jih je vrgel v kot z republikanskimi članki vred... Drugi člani so bili: Ilja Strandžov, čevljar, bivši bojevnik in strašen glavosek; Hristo Bragov, trgovec; Dimo Kapasuz, katerega so imenovali tudi Bezportev, in Redaktor, čevljar, hromec in večni zarotnik.

Eden izmed članov ni bil navzoč: Penčo Diamandiev. Odšel je bil v K., da za tistih sto lir kupi pušk, namesto da jih odda Tosun beju, kakor mu je bilo naročeno.

Že se je mračilo.

Četudi se je seja začela že opoldne, se je še vedno nadaljevala, in kakor je bilo videti, se je imela raztegniti še v noč. Poleg drugega je mamilo člane tudi leporečno in navdušeno govorjenje Kableškova, ki so ga že dve uri poslušali molče in z odprtimi usti.

Kableškov, ena najprikupnejših in najoriginalnejših osebnosti tistega kroga apostolov, ki so pripravljali aprilsko vstajo leta 1876., je bil šestindvajsetleten mladenič srednje rasti, zelo mršav in slaboten, bledikastega, suhljatega obraza, z brki, ki so mu pravkar poganjali, in z lasmi črnimi ko oglje, v katere je venomer segal z roko, da jih popravi, ker so mu v zmršenih kodrih neprestano padali na široko, bistro čelo. Žive, ko oglje črne oči, s prodirnim pogledom, v katerem je sijalo zdaj navdušenje preroka, zdaj navdahnjenje pesnika, so ozarjale in oživiljale njegov od vročice izpiti in od dela in bedenja shujšani obraz. Niti ene oči niso mogle vzdržati njegovega pogleda, v katerem se je kakor v ogledalu zrcalila krepka, bogata in silna duša, katere bi sicer nihče ne bil slutil v njegovem šibkem in drobnem telesu.

Oblečen je bil v moder, suknen površnik pa v črne hlače in telovnik, ki so bili zelo obdrgnjeni od neprestanega jezdarjenja in gibanja. Tudi zdaj je venomer korakal tja in sem po izbi ter govoril glasno in plameneče, pogosto prekinjen od napornega kašlja.

„Da, pomoč, glavno pomoč moremo pričakovati le od nas samih. Mi smo zadosti močni, da lahko sami opravimo z gnilo Turčijo. Turčija je slaba, finančno propala, turški narod je obubožal in nam bo v tem boju stal ob strani. On sam ječi pod

jarmom. Vojska je demoralizirana in ne zasluži resne pažnje. Vzemite za primer hercegovsko vstajo: pošiljajo tisoče in tisoče vojakov, a vstaja še zmeraj ni zadušena. In kdo jo dviga? Peščica ljudi! In kaj šele bo s to trhlo, preplašeno državo, ko se dvignemo mi? Prvi dan bomo spravili na noge sto tisoč ljudi. Tedaj nam pošljejo vojake, a kaj potem? In poleg tega — ali bomo sami? Na zapadu Turčije stoji Srbija in črnogorski sokoli, pripravljeni, da napadejo; za hrbtom ji je Grčija, ki tudi ne bo ostala prekrizanih rok... Hercegovina in Bosna bosta goreli od enega konca do drugega; Kreta prav tako... Dodajte k temu še revolucijo v Carigradu, ki samo čaka na ugoden trenutek, da vrže sultana, Azijca... Kaos na vseh straneh!... Naša vstaja bo mrtvaška pesem turške države!..."

Oči so mu ko dva žareča ogla gorele v polmraku.

"Še na nekaj si pozabil," se je oglasil Mičo Bejzade. "Rusijo! Ded Ivan bo poletel od severa proti Carigradu... in bil je in ni ga več! Prerokovanje se bo izpolnilo od besede do besede."

Mislil je na prerokovanje znamenitega Martina Zadeka, v katerega je globoko veroval.

"Kateri kraji bodo pripravljeni za vstajo?"

"Vsa Bolgarska!" je odgovoril Kableškov. "Plovdiv in Pazardžik se pripravljata, rodopske vasi z Batakom se na skrivaj oborožujejo, Trnovo in Gabrovo bodo zažgale vzhodno Bolgarsko; v zapadni pa sploh ni vojske... Koprištanci bodo s Panagjurištem in Strelčem varovali prelaze skozi Sredno goro; vi in vaši sosedi s te in one strani boste zasledli Balkan, a Balkan je trdnjava, katere ne zavzame milijon vojakov. Bolgarska bo kot en človek skočila na noge. Naša vstaja bo čudo v zgodovini Evrope. Evropa se bo ugriznila v ustnice! Tako vam pravim, da Porta niti poizkusila ne bo z oboroženim pomirjevanjem. Pogajala se bo z nami... Zanj ni druge rešitve..."

Kableškov je govoril z navdušenjem. Kot bistro-umen človek je bržkone popolnoma jasno videl položaj, ki ga je lažnivo slikal. Toda bil je tako zanesen od sile svoje ideje, da se mu je za njeno zmago zdelo možno vsako sredstvo. Samo ta vzvišena vera v svetost dela, kateremu je služil, pojasnjuje umišljena ali iskrena dokazovanja tega poštenjaka. In ta so bila v resnici tako prepričljiva, da niso vzbudila niti najmanjšega ugovora. Vsem je bilo jasno, da se bo vse to res zgodilo.

„Kakšne zahteve naj sporočimo Porti, ako pristane na sporazum?“ je vprašal Popov.

„Kaj pa naj bi sicer storila?“ je pripomnil pop Dimčo.

„Že ji teče voda v grlo,“ je rekel Bezportev.

„To je poslednje vprašanje,“ je odgovoril Kableškov, „toda za zdaj mislimo tako: Bolgarska od Dunava do Adrije, od Črnega do Belega morja — od sultana odvisna kneževina z notranjo samoupravo. Eksarhija nedotaknjena, določeni davek Turkom, vojska bolgarska, sprva polovica častnikov Turkov ...“

„In knez?“ je vprašal Hristo Bragov.

„Da, knez?“ je dodal Bezportov.

„Kak evropejski princ!“

„No!“

„Toda ti nam nisi nič rekel o Rusiji, ali nam bo ona pomagala, kakor pravi baj Mičo?“ se je oglasil pop.

„Pop, ne bodi otrok, no!“ ga je nahrulil Mičo načemerjeno. „Kako bi moglo biti drugače? ... Ruski generali že zdaj čakajo v Bukarešti!“

A je tudi on vprašujoče pogledal Kableškova. Tudi drugi so ga pogledali, da bi slišali potrditev. Kableškov je to razumel, se naredil skrivnostnega ter rekel tiho in prepričevalno:

„Samo prva puška naj počí, pa bo dvoglavi orel razpel svoja krila nad nas.“

In pogled mu je bil svečán.

Vsi obrazi so zasijali.

„Mislim,“ je povzel gospod Fratju, „da bi bila najboljša republika; imenovali bi jo lahko ‚Balkanska republika‘.“

„Lahko je tudi cesarstvo,“ je pripomnil Frangov.

„O tem ne bomo odločevali mi,“ je rekel pop Dimčo.

„Naj bo, kakor hoče, da se le osvobodimo.“

„Tudi jaz sem za republiko,“ se je oglasil nekdo.

„No, rekli smo že, da je to poslednja stvar. Kako se bomo upravljali, kdo bo knez in drugo, prepustimo Gorčakovu. Naj si diplomati belijo glave,“ je dejal Mičo Bejzade.

„Ej, ej, gospoda,“ je vzkliknil Sokolov, „dovolj ste že premlevali in diplomatizirali, čas je drag. Jutri bo morda že počila prva puška, a mi še ne bomo rešili vprašanja, ali naj bomo republika ali komedija . . . Zdaj nas čaka delo . . . Naj vrag vzame vaše republike! Ni še skočil, a že vpije — hop! . . . Predlagam, da se na sejah odpovemo diplomaciji, njeno mesto je v Gankovi kavarni.“

„Tako je,“ je rekel Kableškov. „Nič praznih besed, gospoda, ampak delo . . . Obrazložil sem vam splošno stanje, a zdaj bi rad vedel, kaj vi delate. Da ne izgubimo več niti minute.“

„Res je, mi imamo to slabost, da diplomatiziramo. Ali nam ni tudi Bojčo, Bog mu daj večni mir, to pogosto očital? Kar nas je iz Bele Čerkve, imamo pač tako žilico,“ je rekel baj Mičo.

„O, gospoda, mnogo ste izgubili z Ognjanovim, tako vi kakor Bolgarska,“ je rekel Kableškov ganjen in globoko vzdihnil.

Spomin na Ognjanova je pomračil vse obraze. Po njegovi izgubi je ostala med njimi kot prepad globoka praznina. Spogledali so se in se mračno zamislili. Pred njimi je vstala tragična postava Ognjanova, krvava in strašna, toda neotipljiva. Bilo jim je, kakor da jim je svinčena teža legla na dušo . . . Kakor da se sramujejo, ker žive, junak pa je mrtev.

KOLČOVO RAZBURJENJE

Nekdo je naglo tekel po pridvoru in vzbudil pozornost navzočnih.

Dvignili so se, da bi pogledali skozi okno. Toda korake je bilo slišati že prav pri vratih.

„To je Kolčo!“ je rekel Nedkovič.

„Ti nisi dobro videl,“ je menil Mičo. „Kako more slepec tako teči?“

„Tu nekaj ni v redu,“ je pripomnil pop Dimčo.

Člane je nehote spreletel srh. Vrata so se hrupno odprla, ali bolje rečeno, odloputnila.

Kolčo je planil v izbo kot vihar. Bil je ves zasopel.

Vsi so ga pričakovali kot vkopani.

„Ali so naši ljudje tu?“ je vprašal s pretrganim glasom.

„Vsi naši. Kaj je, Kolčo?“ je vprašal Mičo.

„Viva! Živel! Radost in sreča! Veselite se, bratje! Ponorite, tudi jaz bom ponorel!“ je vpil Kolčo ko nor, metal fes v zrak, ploskal z rokami in poskakoval za komolec visoko; slučajno je dobil v roke Miča in ga začel poljubovati na usta, na obraz, na ušesa, na ramena . . . in ga daviti. Baj Mičo se mu je ves prepaden iztrgal iz rok. Ta nenaravni, blazni napad veselja je vse osupnil. Mislili so, da je slepec zblaznel.

„Kaj ti je vendar, Kolčo?“ ga je vprašal doktor sočutno in iskal na njegovem obrazu znake blaznosti.

„Kaj še ne uganete? Živ je!“ je vpil Kolčo in skočil k doktorju. „Viva! Moj grofič je živ!“

„Kaj? Bojčo?“

To vprašanje je prišlo hkrati iz desetih ust.

„Živ je, živ!“

„Kolčo, ali se šališ, ali te je nekdo nalagal?“ je rekel baj Mičo strogo.

„E, kaj, živ je, živ, baj Mičo! Roko sem mu stiskal, poljubljal sem ga na obraz, slišal njegov glas, skoraj sem ga videl! Ali mi še vedno ne verjamete?“

Vse na Kolču je bilo prepričevalno. Začudeni so se spogledovali ...

„Kje je?“

„Pri dvoriščnih vratih čaka, a mene je poslal, da vam naznanim ... Otipal sem ga, ravno ko sem hotel odpreti. Spoznal sem ga po rokah ...“

V tistem trenutku so videli, kako so se dvoriščna vrata odprla in je vstopil neki kmet. Nosil je raztrgano kučmo, zavit je bil v širok kmečki plašč iz kozje kože in dva piščanca je držal v rokah. Eno oko, najbrž bolno, je bilo prevezano z ruto.

V drugih okoliščinah bi nikomur ne bilo prišlo na um, da je ta kmet Ognjanov. Tedaj pa so ga nenadoma vsi spoznali. Toda spoznali so ga bolj z dušo kot z očmi.

Mičo je skočil k vratom in vzkliknil:

„Baj Petko, vstopi, da te vidimo, kakšen si!“

Toda glas ubogega podpredsednika je bil otrpel in zamolkel, kakor da ga nekdo tišči za grlo.

Ognjanov je počasi prešel dvorišče, ki je bilo blatno od dežja, se težko povzpел po stopnicah in rekel z debelim glasom:

„Moje opanke vam bodo pomazale preproge, baj Mičo, toda oprostite!“

In Ognjanov je stopil v izbo.

Vsi so planili, da pozdravijo od smrti vstalega. Vpraševanja, vzkliki, solze, veliko veselje! Ognjanov je bil na videz najmirnejši.

Ko so se pomirili, mu je baj Mičo rekel med solzami:

„Predsednik, zavzemi svoje mesto, seja še ni končana!“

„Sprejemam, toda samo za danes,“ je rekel Bojčo z nasmehom in sedel v kot. Tedaj so videli, da ima tudi on solzne oči. Topli sprejem njegovih prijateljev po delu in ideji ga je globoko ganil.

Baj Mičo je pokazal Kandova in rekel:

„Glej tudi Kandov nam je danes postal brat.“

„Gospod Kandov, Bolgarska zasluži, da se zanjo potrudimo.“

„In da zanjo tudi umremo,“ je odgovoril Kandov.

A baj Mičo je zopet pozdravljal Ognjanova in se ga ni mogel naveseliti.

„Bojčo, zdaj te ne bomo več zlepa spustili iz rok,“ je rekel in odšel v vežo. „Belizar,“ je zaklical; „prinesi dvajset polen in jih pusti tu!“

Njegov sin je prinesel iz skrivališča dvajset pušk in jih postavil za vrata.

„Zdaj zakleni dvoriščna vrata s ključem in žabico!“

OGNJANOV PREDSEDUJE

Pod Ognjanovljim predsedništvom se je seja nadaljevala.

Kableškov je odšel. Tresla ga je mrzlica.

Pretresali so mnogo važnih vprašanj. Med drugimi vprašanje zaščite mesta, zakaj prebivalci so bili zaradi govorice o turškem napadu v neprestanem strahu. Gančo Popov je dobil nalogo, da organizira tajno stražo, ki bi ponoči stražila dohode v mesto. Sprejeti so bili še razni drugi ukrepi previdnosti, s katerimi naj bi uspravali pažnjo policije. Prebrali so pismo panagjuriškega komiteja. Bilo je dolgo in je vsebovalo celo reč navodil, naredb in zapovedi komiteju, čigar delo je moralo biti v soglasju s splošnim načrtom organizacije vstaje. Podpisan je bil Benkovski. Strandžov je predložil račun za smodnik in svinčenke, ki jih je bil prejel in razdal, kakor tudi o zalogi pušk, ki še niso bile plačane in so ležale v K.

„To se pravi, da oboroževanje dobro napreduje!“ je pripomnil Ognjanov.

„Celo armado lahko pričakujemo z ognjem in dvajset dni vzdržimo v okopih,“ je rekel pop Dimčo.

Okopov, se razume, niso imeli; pop je tako imenoval nizke vrtno zidove zunaj mesta.

„Toda kaj, če pridejo s topovi nad nas?“ je vprašal Nedkovič.

„To je vrag,“ je rekel pop Dimčo zaskrbljeno.

„Tudi mi lahko postavimo topove,“ je pripomnil gospod Frati. „Jaz od srca rad dam svoj leseni možnar. Ta grmi kakor Krup... Še drugi naj jih dajo, pa imamo celo topništvo.“

In gospod Fratju se je ponosno ozrl okrog.

„S tvojim možnarjem ne bo nič. Da bi zbirali pri mamicah počene možnarje, o tem ni da bi govorili,“ je dejal Ognjanov. „In vendar bomo topov potrebovali, zelo potrebovali. Že samo njihovo grmenje strašno učinkuje na duše sovražnikov... Topove lahko naredimo iz češnjevih debel, ki jih lepo izvotlimo in okujemo z železnimi obroči. Take topove so rabili tudi ob poljski vstaji.“

Predlog Ognjanova so enoglasno odobrili.

„Bukče naj jih izdela,“ je rekel Mičo.

„Bukče? Tega poznam,“ je vzkliknil Ognjanov.

„Poznaš ga, bečvarja? Ta je izvrsten,“ je rekel doktor.

„Češnjevi topovi? Kdo bo pa dal češnje, da mu jih posekamo?“ je vprašal Bragov.

„O, to je malenkost,“ je dejal Nedkovič. „To skrb prepustite meni!“

„Sprejeto! Izdelavo topništva oskrbi Nedkovič,“ je smeje se rekel Ognjanov. „Preidimo na naslednje vprašanje. — Kaj imamo še, Gančo?“

„Imamo najvažnejše: vprašanje denarja. Nikolčo nam sporoča iz K., da moramo najkasneje jutri plačati puške, ki jih moramo takoj dvigniti in jih spraviti sem, zakaj on jih ne sme imeti v skladišču... Boji se, da jih ne izvohajo Turki.“

„To je važno,“ je rekel Ognjanov, „treba je pohiteti... Če dobe to orožje pri njem, ga lahko zadene strašna nesreča, pa tudi drugi...“

„Počakaj, toda sto lir, ki smo jih poslali, ali so vržene v veter?“ je pripomnil Sokolov.

„Treba je, da puške čimprej dvignemo in jih ponoči spravimo sem, da jih skrijemo... Koliko lir je še treba?“ je dejal Ognjanov.

„Približno dve sto.“

„Ali imamo toliko?“ je vprašal Ognjanov.

Komite je živahno razpravljajl o tem vprašanju. Predlagali so, da se vsota zbere z dobrodelnimi da-

rovi. To so zavrgli kot neizvedljivo. Mičo Bejzade je bil mnenja, naj vzamejo šolski denar, ki naj ga vrne občini bodoča kneževina, toda tudi ta predlog je pogorel. Tedaj so predlagali, naj s podpisom vseh članov vzamejo posojilo od Kurke. Toda tudi ta predlog je propadel kot najbolj neprimeren. Vprašanje denarja je zadušilo vsa druga in ga nikakor niso mogli rešiti.

O vseh teh stvareh, ki danes vzbujajo nasmeh, so mislili in govorili sicer resni ljudje. Čaroben blesk in novost podjetja, gledanega skozi prizmo domišljije, sta pijanila njihovo razsodnost. Samo fanatična vera v kako stvar tako zaslepi razum.

Ognjanov je vse te razgovore poslušal s pomračenim čelom.

„Jaz vam bom priskrbel denar,“ je rekel iznenada. Vsi so ga začudeni pogledali.

„Kje ga boš vzel?“ ga je nehote vprašal Bragov.

„To je moja stvar,“ je odgovoril Ognjanov.

Na tak odgovor si ga niso več drznili nadlegovati z vprašanji.

Gančo Popov je zaprosil za besedo.

„Gospoda, pozno je že, a preden se komite razide, naj tudi to končamo. Sprejeli smo nekaj novih članov, ki še niso podpisali protokola zaprisege. Naj izvolijo zapisati svoje ime.“

In je postavil prednje črnilo.

Novi člani so bili Bragov, gospod Fratju in Kandov.

Poslednja dva sta podpisala brez omahovanja, le prvi tega ni storil brez notranjega boja.

„Bratje,“ se je zmeden obrnil do drugih, „a če najdejo to knjigo? Potem bom po nedolžnem trpel...“

„Kako po nedolžnem? Ali nisi zarotnik in revolucionar?“ ga je vprašal Frangov.

„Da, sem, brat, toda jaz imam hišo...“

„No, tudi mi imamo hiše, le podpiši svoje ime, da bo črno na belem,“ je rekel pop Dimčo srdito.

„Bragov, sramota!“ je vzkliknil Ognjanov strogo.

Bragov se je podpisal s povešeno glavo. Toda na-
mesto „Hristo Bragov“, kakor se je podpisoval na
trgovskih pismih, se je podpisal „Risto Braga“, kakor
so ga navadno imenovali. K tej zvijači se je zatekel
za vsak primer.

VOHUN

Zunaj se je bilo že docela zmračilo.

„Gospod predsednik,“ je zinil Kandov, ki je do-
tlej molčal, „prosim za besedo!“

„Tudi jaz sem hotel prositi zanjo,“ se je oglasil
gospod Fratju, „da bi predlagal, naj se seja zaključi.“

Oglasili so se tudi drugi, ki so podprli predlog.

„Prosim za besedo! Jaz imam neki drug predlog
— glede Stefčova!“ je dijak ponovil in se pomračil.

„Dobro, da se spomnim,“ mu je Frangov segel
v besedo, „danes je bil Stefčov v konaku pri beju
skupaj z Zamanovim. A njegov vohun, Račko Prdle,
je lazil tod okoli in nas opazoval, ko smo vstopali
skozi vrata v vrt.“

„Račko?“ je rekel Ognjanov nejevoljno. „Poznam
tega tepca. V karnarski krčmi . . .“

„Kaj je torej res, da si ga zvezal?“

„Pripovedoval je nekaj podobnega, toda kdo mu
je verjel? Ko smo pa videli, da si mrtev . . . Ta je
malce brljav.“

„Res je, kar vam je pripovedoval,“ je rekel
Ognjanov, ki je bil, ko je komiteju na kratko pove-
dal svoje doživljaje, pozabil na ta malenkostni do-
godek. „Toda pustite to! Kaj Stefčov še vedno vo-
huni, kakor po navadi? Uh, ta nepridiprav!“ In
Ognjanovu je obraz zagorel od nejevolje.

„Prosim za besedo!“ je vzkliknil Kandov.

„Kandov, govorite!“ je rekel Ognjanov.

„Jaz za gotovo vem, da je Stefčov izdal Ognja-
nova in da je on kriv tolikih nesreč!“ je dejal dijak.

Kot dva živa oglja so se mu zasvetile oči, ki jih
je vprašujoče uprl v Ognjanova.

„Ni ne Stefčov, Munčo je!“ so vzkliknili vsi hkrati.

„Strašno se varate, gospoda!“

In dijak je skočil pokonci in z razburjenim glasom povedal odkritje, ki ga je napravil popolnoma slučajno. Svoje besede je podkrepil z neizpodbitnimi dokazi.

Tedaj so vsi zagoreli v strašni jezi. Razlegali so se srditi vzkliki in psovke. Stefčovu je bila sneta krinka.

Ognjanovu se je čelo nabralo v težke gube.

„Benkovski je imel prav, ko je rekel, da smo babe.“

„Glejte, tudi nocoj je vohunil.“

„Kdo ve, kaj nam zdaj visi nad glavo.“

„Mi delamo tako odkrito in smo se tako zazibali v brezkrbnost, da me je strah,“ je rekel Frangov.

„Ognjanov, povej ti svoje mnenje,“ se je Sokolov obrnil na predsednika.

Ognjanov, ki se je bil za trenutek zamislil, se je zdrznil in rekel:

„Moje mnenje je, da naredimo veliko neumnost, ako Stefčovu še o pravem času ne onemogočimo, da nas izda.“

„Kako naj to storimo?“ je vprašal pop Dimčo.

„Da ga uničimo ... smrt.“

„Tudi revolucionarna ustava določa samo tako kazen,“ je pripomnil Popov.

Zavladal je molk.

„Gospoda! Predlagam ... te dni hočem ubiti Stefčova,“ je vzkliknil dijak.

Vsi so začudeno pogledali Kandova.

„Kandov! Tebi se preveč mudi! Stefčov je moj, nihče drug nima pravice do njega!“ je vzkliknil doktor; oči so mu gorele od divje mržnje.

„Kaj?“ je zakričal Kandov z obupanim glasom.

„Jaz sem prvi predlagal in prvi odkril njegov zločin!“

„Stefčov je moja žrtev in jaz je nikomur ne dam!“ je mračno zamrmral Sokolov.

Kandov je ugovarjal.

„Žreb, žreb!“ so jima klicali nekateri izmed članov. Toda niti Kandov niti Sokolov nista pristala na to, da bi vlekla žreb. Vsak izmed njiju se je bal, da izvleče prazen list. Kakor da se to ni tikalo ubojstva nekega človeka, ampak jima je šlo za prestol.

Tedaj je odločil Ognjanov:

„Ako je vprašanje, kdo ima več pravice, da uniči tega izdajalca, jo jemljem obema. Jaz sem njegova žrtev, jaz imam prvenstvo. Toda imam še neko pripombo: ta uboj bi lahko škodoval našemu delu; mislim, da zdaj ni čas za to. Predlagam tole: kazen nad Stefčovim naj se izvrši prvi dan revolucije. Stefčov naj pade kot prva žrtev.“

Ta pametni predlog je bil odobren.

Kandov je bil poparjen. Sokolovu je na obrazu sijalo svečano samozadovoljstvo; nekaj minut je ostal zamišljen, odsotnega duha, s pogledom uprtim nekam v daljavo. Nazadnje so se mu oči nenavadno zalesketale, dve grozeči gubi sta mu prepregli čelo, a na ustnah mu je zaigral demonski nasmeh.

Naglo je skočil kvišku, odšel in Neču Pavlovu sporočil, naj danes še ne izpusti Kleopatre: potrebuje jo za Stefčova! Zakaj tako strašno smrt je bil namenil izdajalcu.

Ko se je nekoliko pozneje vrnil, so se razgovarjali o Zamanovu.

„Pred včeranjim sem ga srečal — prišel je iz Plovdiva,“ je pripovedoval Gančo Popov. „Nenadoma se mi je približal in mi rekel prav v oči: ‚Kako gre vaša stvar?‘ — ter mi je namigoval, da sem se spomnil, kaj prav za prav misli. In tedaj me je izpraševal vse mogoče, da bi izvlekel iz mene kako besedo. Znoj me je kar oblival, dokler sem bil z njim ... Vse se mi zdi, da je ta prekleti človek nekaj zavohal.“

„Da bi vrag vzel tega pogana!“ je dejal Mičo srdito. „Moj rojak je, a se mi gnusi kakor mrhovina.“

„Kolikih materinskih solzá je kriv ta izvržek,“ je dejal pop Dimčo. „Kdor ga ubije, naj je do grla tonil v grehu, bo čist kot angel stal pred Bogom...“

In pop Dimčo je pobožno nagnil steklenico z žganjem, ki jo je potegn timer iz žepa, nato pa jo je podal Strandžovu.

Tedaj je nekdo močno potrkal na vrata.

Vsi so se zlecnili. Vsakdo izmed njih je pomislil na izdajstvo.

Sokolov je zgrabil za revolver in planil k vratom.

„Kdo trka?“ je vprašal.

„Odprite!“ je bilo slišati tih glas.

„Zamanov je tukaj,“ je pošepetala Mičovka.

Kakor je tiho izrekla ti dve besedi, je zlovešče ime vendarle doseglo ušesa vseh članov. Planili so kvišku.

Doktor je zopet zapustil vrata, odšel pred ikonas in odprl neko pismo, da ga prebere ob večni luči.

Čez minuto se je obrnil k njim s povsem spremenjenim obrazom. Lica so mu bila skoraj posinjela od strahu in iznenadenja. Vsem je zastalo srce.

„Izdajstvo?“ so vpraševale vse oči.

„Kakšno je to pismo?“ je vprašal Ognjanov.

„Naše pismo, ki smo ga bili včeraj poslali v Panagjurište: zdaj se je vrnilo k nam. No, sami vidite, kako.“

In je dal pismo Ognjanovu.

„Preberi te vrstice,“ je dodal in mu pokazal na levo stran podpisa.

Ognjanov je prebral:

„Gospod predsednik!

Slabo delate, ko sejete po potih svoja pisma, da jih pobira gospod Stefčov. Danes sem mu vzel to pismo pri beju, kateremu smo prevedli na turški jezik drugo stran z „beladono“; a to stran sem

potem sam samcat bral v svoji sobi nad pečico, zato se ne vznemirjajte. Nocoj se je pripravljala še druga nevihta nad vašimi glavami, toda se je razpršila. Zato ste meni dolžni zahvalo! A sestajajte se drugje in bolj na skrivaj. Dober uspeh in zmago!

Bolgarski izdajalec in vohun
H. Zamanov.“

Tedaj je osuplost postala splošna.

„Kako je to pismo palo v Stefčovlje roke?“ je vprašal Ognjanov nejevoljno po prvi zbeganosti.

„Nenčo ga je bil vzel, da ga izroči našemu pismo-noši; kakor pa se vidi, ga je izgubil,“ je pojasnil doktor.

V resnici, pismo je bilo palo na ulico tistega dne, ko je služkinja čorbadžija Jurdana strepala skozi okno Nenčovo suknjo. Nenčo niti opazil ni bil, da pisma nima s seboj.

„In prav Stefčov ga je našel! Pa recite, da to ni igra usode,“ je rekel Kandov.

„In da ni več uvidevnosti,“ je dodal Nedkovič.

„Uvidevnost pri takem vohunu! Toda kdo bi si bil mislil, da je Zamanov zmožen tolikšne poštenosti,“ je rekel Frangov.

„Jasno je, da mu dolgujemo več, kot si moremo misliti,“ je dodal Gančo Popov. „Omenja tudi neko nevihto. Mar so nas hoteli tu napasti in poloviti? ... Kaj niste slišali, da je bil Stefčov v konaku in da nas je njegov vohun opazoval, ko smo prihajali?“

„Da, ta človek je plemenit!“ je rekel Ognjanov z občudovanjem.

„In velik rodoljub, kakor vidite! Da nas je rešil, je tudi sebe spravil v nevarnost s svojim podpisom,“ je rekel Nedkovič.

„Gospoda,“ je s svečanim glasom vzkliknil Ognjanov, „to je znak časa! Kadar celó poklicni turški vohuni postajajo rodoljubi in naši zavezniki, pomeni, da delamo v velikem trenutku, da je narodni duh pripravljen in narod zrel za veliki boj.“

„Zamanov je zdaj zame svetnik!“ je pripomnil baj Mičo ves raznežen.

In na vseh obrazih, ki so bili še malo prej osupli, sta se zdaj pojavila mir in pogum. Povedati moramo, da nesrečni Zamanov dotlej ni bil zagrešil niti enega političnega izdajstva. Vsi so govorili, da se je posvetil vohunskemu poklicu samo zato, da bi vlekel denar tako od Turkov kakor od Bolgarov. Zaradi tega ni varčeval s plašenjem, toda dlje ni šel. Njegovo samoljubje je bilo mrtvo, toda vest mu je ostala živa. Ta nesrečnež očitvidno ni bil ustvarjen za vohuna, toda nepovoljne okoliščine so ga pahnile na krivo pot. Naj povemo, da je bil, preden je vrnil komiteju pismo, zvito pregovoril beja, da je odložil napad.

Umrli je v pregnanstvu v Aziji, prav ko je bilo v San Stefanu podpisano premirje.

VIKENTIJ

Ognjanov je svojim tovarišem voščil lahko noč in se napotil po ulici, ki je držala iz mesta. Kmalu se je znašel izven hiš in stopal po samostanski poti. Priroda naokrog je bila že pogreznjena v globoko spanje. Orehi in grmovje, ki so se motno zlivali z drugimi predmeti, so sanjavo šumeli; zamolklo bučanje daljnih gorskih slapov se je razlegalo skozi temo kakor odmev neke čudovite serafinske pesmi iz nebes. Temni, velikanski obrisi Stare planine, ki se je v nočnem mraku zdela čisto blizu, so se tiho dvigali med zvezde.

Ognjanov se je ustavil pred velikimi samostanskimi vrati in potrkal. Čez kratko ga je neki samostanski hlapec vprašal, kdo je, in on mu je odgovoril, da diakonov stric. Dva močna samostanska psa sta prihitela k nočnemu gostu, toda ko sta ga spoznala, sta začela mahati z repom. Ta je stopil tiho tudi skozi druga samostanska vrata, ki so vodila na notranje dvorišče, šel mimo dveh topolov in potrkal na vratca diakonove celice.

Ta so se odprla.

„Kdo si?“ je vprašal diakon, ki na prvi pogled ni spoznal tako preoblečenega Ognjanova, pa se mu je iznenada vrgel okoli vratu.

„Bojčo, Bojčo, ali si res ti?“

In ubogi Vikentij se je razjokal od radosti. Obsul ga je z vprašanji. Ognjanov mu je na kratko povedal vse in končal:

„Toda jaz sem prišel k tebi zaradi neke druge zadeve, ne pa da ti pripovedujem svojo storijo.“

Vikentij ga je začuden pogledal.

„Res, kaj te je ob tem času prignalo sem?“

„Bodi miren, zdaj te ne prosim pribežališča kakor pred letom, ampak neke druge usluge . . . Toda ne zame, temveč za našo stvar . . . Prosim te, da izvršiš neko delo.“

„Govori!“ je rekel diakon vznemirjen.

„Kaj dela oče Jerotej?“

„Odšel je kakor po navadi v cerkev k molitvi,“ je odgovoril Vikentij začuden nad tem vprašanjem. Ognjanov je pomislil.

„Ali bo dolgo tam?“

„Navadno se zamudi do pol štirih. To je pravilo. Zdaj je dve. Zakaj vprašuješ?“

„Ti veš, kje skriva zlatnike, ali ne?“

„Vem. Zakaj?“

„Sedi, da ti povem, zakaj!“

Diakon je sedel in uprl oči v gosta.

„Jutri moramo brezpogojno plačati še dve sto lir za puške, ki so nujno potrebne organizaciji. Če teh pušk že jutri ne odnesemo iz K., bi bilo nevarno . . . Moramo dobiti denar. In jaz sem obljubil komiteju, da ga dobim.“

„Kako misliš?“ je vprašal diakon.

„Ta denar moramo vzeti očetu Jeroteju.“

„Kaj, od njega naj jih zahtevamo?“

„Ne pravim tega; ta bi jih ne dal prostovoljno.“

„Ampak?“

„Rekel sem ti, da jih moramo vzeti.“

„To se pravi, naj jih ukradem?“ je vzkliknil diakon.

„Da! Njemu denar ni potreben, a za narodno delo nam je neobhoden. Moramo mu ga vzeti ali ukrasti, kakor že hočeš reči.“

„Kaj, Ognjanov, tatvina?“

„Da, tatvina . . . toda sveta.“

Diakon je drhté gledal Ognjanova. Ta predlog, ki je bil v živem nasprotju z njegovimi poštenimi nazori, je vsega zmešal. Da mu ga je stavil kdo drugi,

bi se mu bil zastudil. „Sveta tatvina!“ Bilo je prvič v življenju, da je slišal nekaj podobnega — in to iz ust poštenega človeka. Ta Ognjanov je bil zdaj zanj še vse zagonetnejša osebnost; mamil ga je in podrejal svoji volji. Tudi zdaj je bil pod njegovim strašnim vplivom.

„Kako misliš, oče Vikentij?“ je vprašal Ognjanov strogo.

„Svetuješ mi nekaj nemogočega. Ne morem kot razbojnik okrasti svojega zaščitnika. To je nepošteno, gospod Ognjanov.“

„Ali je osvobojenje Bolgarske nepošteno delo?“ ga je vprašal Ognjanov z ostrim pogledom.

„Ni; pošteno je.“

„Tedaj so tudi sredstva, ki mu služijo, poštena.“

Diakon je čutil, da ima opraviti z močnim nasprotnikom, toda hotel se je upirati do konca.

„Toda pomisli, okrasti bi moral svojega dobrotnika, ki me ljubi ko sina: oropati bi moral plemenitega starca, ki je tudi rodoljub... Duša se mi upira... Postavi se na moje mesto in razumel boš, kako brezbožna je ta tatvina...“

„Sveta je!“

Diakon je ves zmeden gledal tega človeka, ki ga je tako mirno nagovarjal k zmotnemu dejanju.

„Bolje, da ga poprosiva; morda bo dal.“

„Oče Jerotej je redovnik in mu denar ne gre rad iz rok.“

„Če ga poprosiš, kdo ve? Morda bo vzel in dal...“ je Vikentij vztrajal s prosečim glasom.

„Da bi ga poprosili, bi mu morali najprej razjasniti vso stvar... toda on je zelo blizu Jurdanu Diamandievu... Kadar pride v mesto, gre naravnost k njemu. In nazadnje vem, da ne bo dal; izgubljali bomo le dragoceni čas. Podvizaj se, Vikentij!“

„Toda to je strašno! Kako naj mu jutri pogledam v oči? In ko odkrije, da ni več denarja, in to se bo

gotovo zgodilo, bo najprej osumil mene; saj ve, da so samo meni znane njegove skrivnosti . . .“

„Saj ti ni treba čakati, da te osumi, niti da ga gledaš v oči kakor obsojenec,“ je odgovoril Ognjanov.

Diakon je debelo pogledal.

„Kaj? Ti mi svetuješ, naj potem pobegnem?“

„Nasprotno, ti boš že jutri padel predenj na kolena in se mu izpovedal . . . Ako je res plemenit in rodoljuben starec, kakor ga ti slikaš, ti bo odpustil. In prepričan sem, da bo lire lažje prebolel, ko bodo zanj že izgubljene, kakor pa zdaj, ko mu še vedno zvenčijo v kovčegu.“

Vikentij se je globoko zamislil. Bil je ves pod vtisom Ognjanovljih besed. Spoznal je jasno, da ne bo zmagal v tem neenakem boju.

„Ali se odločuješ, oče Vikentij?“

„Toda strašno težko, brat,“ je rekel diakon skoraj jokaje.

„Ko se odločiš, bo lahko.“

„Toda jaz še nikoli nisem kradel.“

„Tudi jaz nisem ubijal. Toda ko je bilo nujno, sem ubil dva človeka ko dve miši. A ne pozabi, da sem imel pred seboj dve oboroženi zveri.“

„Prav zato je bilo tvoje dejanje lažje; ti si imel pred seboj dve zveri, a jaz imam plemenitega človeka, nezaščitene starca, ki mi zaupa kot sam sebi.“

„Toda saj se ga niti s prstom ne boš dotaknil. Odloči se, dokler je čas: ‚Čas hiti, čas beži, krilati so vekovi‘, je rekel Rakovski. No, vzemi njega za zgled: ta je oropal kiprianovski samostan, v katerem se je mudil kot gost, da bi ustanovil legijo . . . Pogumno, Vikentij! Ognjanov ti ne bo svetoval podlosti.“

„O, čakaj, da se zberem,“ je dejal Vikentij in si z rokami podprl glavo.

Ognjanov ga je molče gledal. Vikentij se ni dolgo bojeval v sebi. Dvignil je glavo.

„Pojdem,“ je rekel in vzdihnil.

„Kod pojdeš?“

„Skozi vrata, kod pa.“

„Kako, ali oče Jerotej pušča odklenjeno?“

„Ne, toda moj ključ gre v ključavnico njegovih vrat. To sem slučajno odkril; odprl sem mu bil vrata, ko je bil izgubil svoj ključ.“

„A kako boš odprl kovčeg?“

„Ključ je v notranjem žepu njegove modre anterije, ki zdaj visi na steni . . . Če ga pa ni, bom vlomil v kovčeg . . . Pred tremi in pol se nikoli ne vrne iz cerkve. Ostane mi še ura časa . . . O, Bojčo, naj te Bog . . .“

„Slišiš, vzemi tudi nož s seboj!“

„Zakaj mi bo?“

„Kdo ve, morda ga boš potreboval.“

„Kaj, da bi ubijal?“ je vzkliknil diakon razburjeno.

„Orožje vliva pogum. Slišiš, ali naj te spremljam?“

„Nečem te, krvnik!“ je rekel diakon skoraj srdito.

Tedaj se je Ognjanov začudil mračni odločnosti tega mladeniča, ki je bil malo prej še tako bojazljiv in občutljiv.

„Ali se ne bojiš več greha?“ ga je vprašal z nasmehom.

„Če je na svetu sveta tatvina, tedaj mora biti tudi pravičen greh,“ je odgovoril diakon šaljivo.

„To je katekizem novega krščanskega nauka,“ je pripomnil Ognjanov šegavo, „in ta je edino pravi.“

„To bomo izvedeli v peklju.“

In diakon je odprl vrata.

„Ti me počakaj tu in ne delaj šuma!“

„Želim ti veliko sreče!“

Vikentij je odšel v copatah.

Dvorišče je bilo tiho in temno. Zaradi trte, ki je visela nad njim, je bil mrak še gostejši in skrivnostnejši. Balkoni, ki so stali okrog, so bili nemi. Njihova okenca so bila podobna očem, ki gledajo v noč. Med potjo je diakon pogledal v cerkev in videl očeta Je-

roteja ob klečalniku, kjer je bral. Šel je naglo dalje. Enakomerno žuborenje studenca je glušilo njegove že tako tihe korake, da je prišel mimo rahlo spečih gosi, ne da bi jih bil zbudil... Ko je došel do vrat celice, je čutil, kako se mu noge šibijo, kakor da ima za seboj več ur poti. Srce mu je močno in bolešno razbijalo v prsih. Diakon je čutil, da ga obenem z odločnostjo zapuščajo moči. Namera, ki se mu je še malo prej zdela tako lahka, mu je bila zdaj mučna in strašna in ji niso bile kos njegove moči. V njem se je prebudil notranji človek, ki ga je sramotil, obsojal in ga ni pustil naprej. Slučajno je otipal bodalo. Kako ga je vzel? ... Prestrašil se je samega sebe. Kako se je zgodilo, da zdaj stoji tu, pred vrati očeta Jeroteja? Zdaj gre, da ukrade! In to svojemu dobrotniku! In vse to tako naglo! ... Ali ne sanja? Kakšna sila ga žene k temu? Jutri se bo oče Vikentij prebudil kot tat, hudodelec, morda tudi kot ubijalec? In vse svoje življenje se bo pokoril za to temno noč! Toda ne! Ni vrnitve!

Vikentij se je odločno približal vratom.

Celična okna so bila temna. Naokrog mrtvaška tihota. Prisluhnil je nekaj trenutkov, nato je vtaknil ključ, ga počasi obrnil in sunil vrata, da so se odprla. Vstopil je. Plamenček v svetilki je trepetal in z umirajočo svetlobo obseval ikonostas. Vikentij je otipal obešeno anterijo, vtaknil roko v žep, potegnil iz njega ključ in tiho odšel v odprto čumnato. Prižgal je voščenko, stopil k dvema kovčegoma in jo pritrdil na pokrov enega izmed njih. Pred drugega je pokleknil, toda kolena so se mu tresla, zato se je usedel po turško. Nato je odklenil kovčeg, ki je rahlo zazvenčal. Na dnu kovčega so v redu ležale mošnje — ena med njimi je bila zelena — in druge dragocenosti: veliki kehlbarski molki, zlate ruske ikone, sklede in srebrne žličke za vkuhano sadje, križci z dragimi kamni in sveženj svetogorskih podob. Vikentij je otipal mošnje: dvema od njih se je poznalo, da sta

polni debelega denarja: rublji in beli medžidije; v tretji so bile drobne dvajsetice. Zlato se je zalesketalo le iz zelene mošnje. Iz nje je odštel natančno dve sto lir v svojo kuto — to je bil kar blesteč kup zlata. Vikentij ni ljubil denarja, toda pogled na to sijočo kovino mu je opijanil oči. Glej, zaradi tega, mu je prišlo na um, se zgodijo najstrašnejša hudo delstva in človek se celo življenje muči, da ga pridobi . . . Glej, s čim je mogoče kupiti ves svet! Tudi za rešitev Bolgarske je potrebno zlato: ne zadostuje kri in na tisoče človeških žrtev . . . Ali pa je to vse zlato starca, o katerem govorijo, da ima na tisoče lir? Vikentij ni mogel razumeti. Zagrabil je pest zlatnikov in jih hotel spustiti v žep.

Iznenada mu je nekaj zašumelo za hrbtom. Ozrl se je.

Za njim je stal oče Jerotej.

ZELENA MOŠNJA

Veličastna postava starca je segala do stropa. Dolga, bela brada mu je svečano padala na prsi. Njegov široki, suhi in dobrotljivi obraz, ki je bil slabo razsvetljen od voščenke, se je zdel miren, prav kakor njegov pogled.

Tiho se je približal. Vikentij je klečal.

„Otrok moj, ali naj verjamem svojim očem?“ je rekel starec z bolestno trepetajočim glasom.

„Odpustite mi!“

In Vikentij je proseče dvignil sklenjene roke.

Oče Jerotej je stal in ga gledal minuto časa. Vikentijevega obraza ni bilo moči spoznati, tako je bil bled. Zbeganost mu je ohromila celo telo. V takem negibnem položaju je bil podoben katoliški sohi.

V čumnati je vladal mrtvaški molk, kakor da bi ne bilo v nji dveh živih ljudi.

„Diakon Vikentij! Od kdaj se je podli satan naselil v tvoji duši? Od kdaj ta pohlep po zlatu, ta grabežljivost? Sveti Bog, Jezus Kristus, odpusti mi grešniku!“

Starec se je prekrižal.

„Vstani, diakon Vikentij!“ je vzkliknil strogo.

Vikentij se je dvignil samogibno kot avtomat. Glava se mu je povešala kakor odlomljena veja.

„Povej mi, zakaj si prišel sem kakor nočni tat?“

„Odpustite mi, odpustite! Grešil sem, oče Jerotej,“ je spregovoril Vikentij z zamolklim in tihim, joku podobnim glasom.

„Otrok moj, Bog naj ti odpusti . . . Stopil si na nepošteno pot; otrok moj, ti greš v večno pogubo,

v telesno in duševno pogubljenje. Kdo te je nagovoril k temu smrtnemu grehu?"

„Oče, odpustite mi! Nisem zase vzel tega denarja,“ je ves potrt mrmral Vikentij.

„Za koga si se dal speljati v to pohujšanje, Vikentij?"

„Za narodno stvar, oče.“

Starec ga je začudeno pogledal.

„Za kakšno narodno stvar?"

„Za stvar, ki jo zdaj opravljamo, za bolgarsko vstajo. Potrebovali smo denarja... in jaz sem si drznil in segel po tvojih novcih.“

Starčev dobrotljivi obraz se je razjasnil. Od starosti medle oči so se mu zasvetile in se mu celo ovlažile od solz.

„Ali govoriš resnico, diakon?"

„Čisto resnico, oče; prisegam vam pri sveti krvi božji in pri Bolgariji... Za splošne potrebe sem vzel ta denar..."

Neko novo čustvo je ozarilo starčev obraz.

„A zakaj me nisi prosil, otrok moj? Kaj jaz ne ljubim Bolgarije? Glej, že danes ali jutri mi bo lahko Večni vzel grešno dušo... Komu naj zapustim vse, kar imam? Moji dediči ste vi vsi, bolgarski mladeniči... Mi starci nismo znali in nismo mogli... Veliki Bog naj vam pomaga, da rešite kristjane pred prekletim rodом hagarским... Kaj me gledaš? Ne verjameš? Sem pojdi!"

In je zgrabil prestrašenega Vikentija za roko, ga povedel k stenski omarici, potegnil iz nje velik zelen zapisnik, ga odprl z drhtečimi starčevskimi rokami in rekel:

„Tu beri, otrok moj; zdaj nočem več skrivati. Odpusti mi Bog!"

Vikentij je prebral tele zapiske, napisane z redovnikovo roko:

„1865. Februarja 5. Poslal njegovemu blagorodju gospodu, gospodu — — — v Plovdivu 120 otoman-

skih lir za pet bolgarskih mladeničev, da nadaljujejo učenje.“

„1867. Septembra 8. Poslal njegovemu blagorodju gospodu, gospodu — — — v Gabrovo 100 otomanskih lir za pet bolgarskih mladeničev, da nadaljujejo učenje.“

„1870. Avgusta 1. Poslal njegovemu blagorodju gospodu, gospodu — — — v Plovdivu 120 otomanskih lir za pet bolgarskih mladeničev, da nadaljujejo učenje.“

Oče Jerotej je oslinil prste in obrnil drugi list.

„To beri!“

Vikentij je bral:

„V vednost: v mali zeleni mošnji je 600 otomanskih lir. Te naj bodo za jerodiakona Vikentija iz Klisure, posvečenega v duhovnika, da se pojde v Kijev učiti bogoslovnih ved v korist Bolgarije.“

Poslednje vrstice so imele značaj oporoke, če bi starček nenadoma umrl.

Diakon Vikentij je mislil, da sanja. Ni mogel dvigniti oči, da bi se srečale s starčevimi, ki so ga zdaj pekle kakor dva živa ogla. Iz globoke hvaležnosti mu je samo poljuboval desnico in solze hvaležnosti so mu orosile oči, ki jih je iz sramu povešal.

Oče Jerotej ga je razumel in mu je bilo žal ubogega Vikentija, zato mu je rekel odobravalno:

„Otrok moj, potolaži se! Bog odpušča skesanemu grešniku. Tvoja misel je bila dobra in hvalevredna... Vsevedni Bog to vidi. Daj, povej mi zdaj, koliko denarja je treba za orožje?“

„Dve sto lir... Oče Jerotej, vi ste svetnik! Vaše ime mora ostati nesmrtno,“ je svečano in ganjeno vzkliknil Vikentij.

„Ne pretiravaj, sin moj!“ je odgovoril starec strogo. „Vzemi, kolikor potrebuješ; uporabite denar, kakor vas je naučil Gospod, za rešitev Bolgarije... Bla-

goslavljam vas. Če boste še potrebovali, pridite! A kar se tiče tvojega denarja . . .“

„Oče Jerotej! Toplo se vam zahvaljujem za velikodušnost in dobroto. Toda zdaj nimam več pravice, da se z njima okoristim: ne zapustim Bolgarske, ampak se bom bojeval in umrl za njeno svobodo. Zdaj ste mi vi dali zgled rodoljuba.“

„Diakon Vikentij,“ je nadaljeval starec, „dobro, sin moj, služi Bolgariji, kadar pride čas za to. Toda tebi obljubljeni denar bo zopet zlezal v zeleno mošnjo, za to ne skrbi. Le da jo bom zdaj skril na varnejši kraj, zakaj vsi redovniki niso tako nedolžni angelci kot ti. Toda kadar umrem, se me spomni . . .“

Vikentij je kot pijan odšel iz celice očeta Jeroteja, stekel čez dvorišče in ves izmučen od razburjenosti planil v svojo sobo.

Ognjanov ga je začudeno pogledal.

„Kaj je? . . . Dolgo si se zadržal . . . Zakaj si tako bled?“ ga je naglo vpraševal . . . „Zakaj molčiš, Vikentij? Ali si vzel denar?“

Vikentij je izpraznil žep in rekel:

„Tu je.“

Zlatniki so se razsuli po podu.

„Koliko si vzel?“

„Vse je dal.“

„Kdo jih je dal? Oče Jerotej? To se pravi, da si jih izprosil? K njemu si šel?“

„Ne, on me je zasačil, ko sem jih kradel.“

„No!“

„O, Ognjanov! Kaj smo naredili, brat moj! Kako malo smo poznali očeta Jeroteja! Ne ti . . . toda jaz, ki že tri leta živim tu, pod njegovo zaščito. Jaz si tega ne morem odpustiti. To noč je udarila vame strela, ki mi je odprla oči in me ubila . . . V resnici, dvajset let življenja bi dal, da bi ne bil doživel te ure. Jaz, mlad, tako imenovani rodoljub, vnet Bolgar, sem bil poražen od tihe duševne veličine in od

skromnega rodoljubja te sence, ki popolnoma neznana tone v grob. Pomisli, brat moj, zalotil me je poleg kovčega s polnim naročjem zlatnikov.“

In diakon mu je vse podrobno opisal.

„Kako? On se je to pot prej vrnil?“

„Ne, vrnil se je kot po navadi, le jaz sem z neodločnostjo izgubljal čas na dvorišču, ne da bi se bil tega zavedel... Zamisli se v moj položaj.“

Ognjanov je stal prekrizanih rok, iznenaden.

„No, ta človek je svetnik,“ je rekel.

„Ali ti nisem dejal, brat moj, naj ga poprosimo?“

„Nisem imel dobrega mnenja o samostanskih rodoljubih.“

„Pa zakaj se ne otreseš tega krivičnega mnenja? Kakor Karavelov si si tudi ti vtepel v glavo, da je redovnik predpotopna žival, ki se večno le redi in spi, zavita v debel povoj loja in masti, in da mu poteka življenje v razgovorih s samostanskimi hlevarji!... Posmehuješ se, a pozabljaš celo vrsto narodnih delavcev tega stanu, od Paisija, ki je pred stoletjem prvi napisal zgodovino Bolgarije, pa do diakona Levskega, ki je zanjo umrl! Redovniki se niso odtuževali narodnemu gibanju, in eden izmed njih je včeraj tu zaprisegel člane komiteja. In — kaj te tudi nocojšnji dogodek ne prepriča?“

Zunaj so zapeli prvi petelini.

„Lahko noč!“ je rekel Ognjanov, ki je legel po klopi, da zaspi.

„Lahko noč, ako more biti dobra za hajduke,“ mu je odgovoril diakon in ugasil svečo.

Toda še dolgo jim je nepremično stala pred očmi veličastna postava očeta Jeroteja.

Oče Jerotej je bil iz pokolenja onih nenavadno prikupnih osebnosti, ki so izšle iz samostanskih celic in katerim Bolgarija toliko dolguje za svoj preporod. Bil je tudi velik prijatelj Neofita Rozvelija. Četudi mu okoliščine niso dovolile, da bi bil s svojimi

moralnimi silami služil prebujenju Bolgarske, so mu vendar omogočile, da ga je podnetil s podpiranjem cele vrste mladih ljudi, ki so se izobraževali na raznih šolah. Četudi je bil preprost duhovnik, tuj posvetnim brigam, je v srcu žaloval za Bolgarsko. A ker ni imel niti domačih niti sorodnikov — je ona prevzemala njihovo mesto in združevala v sebi vso njegovo navezanost in ljubezen. Bil je srečen, da more vsaj malo koristiti svojemu narodu; dobrote, ki jih je delil, so bile zanj sveta skrivnost; samo Bog jim je bil priča. Ta globoka, verna in preprosta duša se je varovala, da se ne prevzame od svojih dobrot; plašila se je lesketajočega se posvetnega šuma, po katerem toliko hlepi nečimrni farizej; delal je dobro po zgledu Odrešenika: naj ne ve levica, kar dá desnica. Raznim poštenim ljudem je izročil vsote za vzdrževanje učeče se mladine, toda s pogojem, da na noben način ne izdajo, kdo je pravi darovalec. Bil je zadovoljen, da tako zaključuje svoje dolgo življenje, in je čakal, da v miru umre.

Kmalu po tem velikem dejanju, ki je bilo tudi zadnje, je oče Jerotej tiho ugasnil.

Ko so odprli njegov kovčeg, so našli samo eno torbo, polno drobiža za uboge in za pogreb.

Vikentij ga ni spremljal na zadnji poti. Drugi dan po dogodku, ki smo ga opisali, je zapustil samostan in od sramu odšel v Klisuro.

VESELO SREČANJE

Kakor hitro je bil Kolčo odšel od Mičovih, je na veliko začudenje mimoidočih stekel po ulici, da čim hitreje pride k Radi in prejme nagrado.

To pot bi se bil moral bolj premagovati. Njegovi panterški skoki, ki so tako zelo zbegali moške, bi lahko do blaznosti prestrašili to tako pobito deklè. Toda tako premagovanje je tedaj presegalo njegove moči. Zdelo se mu je, da bi ga izdajniška radost zadušila, ako bi jo samo za trenutek poskušal obrzdati. Ko je dospel do Radinih vrat, je čutil, kako burno mu bije srcé. Da bi ga zaglušil, je po sili zapel svojo šaljivo pesem . . .

Vrata so se odprla.

„Dobrodošel, Kolčo!“ ga je Rada ljubeznivo pozdravila.

„Rada, ali je tu kako tuje uho?“ je vprašal Kolčo.

„Sama sem, baj Kolčo, kakor vedno.“

Kolčo si je še zmeraj oddihaval od razburjenja.

„Sedi, odpočij se, Kolčo,“ ga je povabila Rada, ki je imela njegovo razburjenje za upehanost.

Toda Kolčo se je vzravnal pred njo; njegove slepe oči so se pazljivo upirale v njene.

„Radka, daj mi nagrado!“ ji je rekel iznenada.

To je bilo edino premagovanje, ki ga je bil zmožen po nasvetu razuma.

Radi je zastalo srce. Zaslutila je, da se je zgodilo nekaj radostnega, kar strašnega. Tega Kolča je kak angel privedel k nji.

„Kaj je, Kolčo?“

„Rada, raduj se, toda zelo se raduj; ali slišiš? Zakaj te sicer kličejo za Radko?“

In Kolčo je začel poskakovati kot otrok in peti, da bi vsega na mah ne izdal.

„Sestra Serafima
in mirna Kerubima,
Enoha prekrasna,
lučka prejasna . . .“

Rada je onemela. Uganila je. A je samo zašepetala:

„Kolčo, ne plaši me, nikar!“

„Saj te ne plašim, samo pravim ti, da se raduj... On živi!“

Kolčo se ni držal sklepa, ki ga je bil storil na ulici, da bo Radki polagoma povedal veselo novico. To bi bilo lažje storiti človeku zdravih oči, kateremu na tisoče vnanjih vtisov lahko zamami razburkana čustva. Toda slepec živi v morju teme, ki je bila zdaj razsvetljena od ene same lučke, prešinjena od ene same radosti. Ako je čimprej ne izrazi z besedami, jo bo moral izdati s skakanjem in režanjem... Kakor že koli — duša se mora izliti brez zadrževanja.

Ko je deklè slišalo Kolčove besede, ki jih je bilo že prej zaslutilo s srcem, se je oslonilo na zid, da ni padlo.

So velike radosti, pa tudi velike bolečine, ki jih šibka človeška narava ne more prenesti. Toda ona je vse prenesla. S preobtežitvijo raste tudi odpornost duše, ako je zdrava. Morda jo je k temu že prej pripravila skrivna srčna slutnja. Kriknila je ko ponorela:

„Živ? Moj Bog, kje je? Kdo ti je to povedal, Kolčo? Živ? On je živ, Bojčo? O, mamica, umrla bom od veselja! Kaj naj zdaj naredim?“

Na pomoč so ji prišle solze, v katere je izlila polovico razburkanega čustva, ki jo je dušilo.

Kolčo, ki je bil že mirnejši, ji je podrobno opisal svoje nenadno srečanje z Bojčom na vratih Miča Bejzadeja in vse, kar je sledilo.

„A kdaj pride?“

„Zvečer, o mraku; veš, zdaj imajo mnogo dela...“
„O, moj Bog, moj Bog!“ je Rada sklepala roke in se smejala skozi solze.

V tem trenutku je bila nenavadno lepa.

„Kolčo, hvala ti, Kolčo, hvala ti,“ je ponavljala vsa prevzeta od veselja.

Kolčo je odšel; tudi njemu se je olajšala duša.

To nežno in vdano srcé je bilo srečno spričo tuje radosti. Narava, ki mu je vzela vse, mu je pustila to sposobnost kakor za uteho...

Rada ni vedela, kaj naj zdaj stori. Kako naj pričaka dragega gosta; kako naj prikrije njegov obisk; ali naj pove domačim ali ne? Če gre k njim, bo ponorela pred njimi; če ostane sama, bo umrla!... Da ubije čas, ki jo je še ločil od Bojča, je begala po sobi in jo pospravljala, se počesala in nališpala pred ogledalom, kateremu se je nasmihala in mu pokazala jezik, ko je videla, kako je lepa. Nato se je zdrznila, se kot petleten otrok zavrtela na eni nogi ter zapela nekaj, čemur ni vedela niti smisla, niti se ni poslušala. Vsa je bila zaverovana v vrata in ob vsakem najmanjšem šumu vztrepetala kakor ptica. Bila je tako srečna!

Šele naslednji dan zvečer, ko se je stemnilo, je mogel Ognjanov zapustiti samostan, da obišče Rado. Stanovala je pri stari Lilovki sama zase v sobi na koncu dolgega dvorišča, na gosto poraslega z bujnim sadnim drevjem. Pred sobo je bila postavljena klop, na kateri je Rada čez dan v hladu delala in brala.

Bilo ji je, kakor da ga je čakala dva dni. Te dolge ure, polne drhtečega pričakovanja, razburjenja in nemira, so se ji zdele daljše od stoletij. V svoji nestrpnosti je odšla na dvorišče.

Nočilo se je. Na nebu so se lesketale zvezde kakor živi briljanti. Skozi prečiščeno in tiho ozračje je s sosednih dvorišč plaval blagi duh cvetja; najmočnejši je bil duh neke košate akacije. Listje drevja na dvo-

rišču je šumelo v sladki dremavici in drhtelo od božanja nočnega vetriča; tišina te noči brez mesečine je bila čudovita in skrivnostna. Na gredi nad klopjo sta dve lastovici, prebujeni po Radinem šumu, zaspalo pogledali iz svojih gnezd in se zopet potuhnili druga za drugo . . . Nekak ljubezenski dih, nekaka nebeška in nedoumljiva radost je vela od vseh strani. In vse: modro nebo, bleščeče zvezde, ozračje, drevesa in lastovice, ki so se grele v gnezdih, postlanih s puhom, in cvetje in vonjava, vse je blagodejno pomirjevalo dušo ter ji govorilo o miru, ljubezni in poeziji in o brezkončnih zvenečih poljubih v sladki nočni tišini . . .

Rada je koprnela . . .

Ko je Ognjanov slednjič potrkal na vrata, je čutila, kako se ji šibijo noge, toda je skočila in mu odprla.

Zaljubljenca sta se objela in strnila ustnice v dolg, vroč poljub.

Celo reko radosti je bilo treba izliti v nekoliko poljubov, v nekoliko pretrganih besed.

Po prvih burnih izlivih sta se zaljubljenca, vsa srečna in sijoča, pomirila. Nista se mogla naveseliti drug drugega. Rada je bila tako mikavna, vsa ožarjena od ljubezni. Bojčo se ji je zdel vse lepši v tej kmečki obleki, v kateri so se še jasneje odražale umne in izrazite poteze njegovega moškega obličja.

„No, duša, kako živiš?“ ji je govoril. „No, tudi ti, ubogi otrok, si postala mučenica! Jaz sem te ubil, Rada, ti si moja žrtev . . . In ti me nič ne grajaš, ampak si zmeraj ista ljubeča duša, isto nežno srce, rojena zato, da joče, da miluje in ljubkuje! . . . Odpusti mi, odpusti mi, Radka!“

In Ognjanov ji je stiskal roke in se potapljal v globino njenih velikih in blestečih oči.

„Da naj ti odpustim? Nimam ti česa odpuščati!“ je vzklikala nežno huda. „A kaj to pomeni? Imela sem te za mrtvega — pa bi se ne mučila? Da bi

se mi bil vsaj z besedico oglasil... O, Bojčo, Bojčo, pred Bogom te rotim, ne umri mi več, nočem te več zapustiti... vedno hočem biti pri tebi, da te varujem kakor oči, da te ljubim, zelo, zelo, in da se te veselim... Ti si mnogo trpel, Bojčo, ali ne?... O, Bojčo, kako sem neumna! Nič te ne vprašam, kako si živel, kako si se mučil toliko mesecev, ki so se mi zdeli stoletja!..."

"Mnogo sem trpel... in mnogo sem prebredel, Rada... Toda imava svojega Boga in sva se zopet našla."

"Ne, ne, natančno mi povej vse, vse... Hočem vedeti... O, kaj vsega niso pripovedovali o tebi, kakšni glasovi so mi prihajali na uho, eden hujši od drugega!... Moj Bog, kako ljudje nimajo nič usmiljenja, da si izmislijo take stvari!... Pripoveduj mi, Bojčo! Zdaj si živ in pri meni in jaz lahko pogumno poslušam vse, kar si pretrpel, pa naj bi bilo še tako strašno in grozno!"

In ga je gledala proseče, z neizrekljivim sočutjem in ljubeznijo.

Bojčo ni mogel odbiti njene prošnje. Imela je prav. Poleg tega je bilo to tudi njemu prijetno, tudi njega je žejalo, da bi odkril dušo kakemu ljubljenu človeku, kakemu srcu, ki čuti z njim. Spomini na prestano trpljenje in na nesreče, ki so nas zadele, imajo poseben mik, kadar jih obnavljamo v trenutkih sreče. Bojčo ji je s preprostimi besedami pripovedoval svoje doživljanje, odkar je bil zapustil Belo Čerkvo, toda ne tako suho in naglo kot prejšnji dan komiteju in potem Vikentiju. V Radinih čistih, otroških očeh so se pri poslušanju živo zrcalila čustva njene duše; Bojčo je bral v njih zdaj strah, zdaj usmiljenje in sočutje, zdaj svečanost in veselje; Rada je požirala vsako njegovo besedo, z njim vse še enkrat doživljala in trpela in ni odvrnila pogleda, ki ga je sladko vnemal in mamil.

"O, Bojčo, nekdo te je bil izdal!" je vzkliknila

vznemirjeno, ko ji je pripovedoval o napadu Turkov v altanovskem hanu.

„Ne vem, ne smem obdolžiti kakega Bolgara. Morda sem se bil tudi sam izdal s sumljivim obnašanjem v turški kavarni.“

„In potem?“ ga je vprašala nestrpno in razburjeno.

„Iz svoje sobe sem slišal korake Turkov, razumel, da gredo pome, in se mi je stemnilo pred očmi . . . Spoznal sem, da ni upanja: izgubljen sem . . . Zgrabil sem za revolver in stopil za vrata. Imel sem šest krogel: pet sem jih hotel njim darovati, šesto pa sem prihranil zase . . .“

„Moj Bog, moj Bog! Kakšni strašni trenutki, a jaz tega nisem vedela, morda sem se takrat celo smejala.“

„Morda si pa molila, Rada, zakaj Bog se me je vendar usmilil in me rešil gotove smrti.“

„On je naredil čudež, Bojčo?“

„Da, čudež, če hočeš. Zaslepil je Turke. Namesto, da bi vstopili v mojo sobo, so odšli v prvo ob dvorišču. Pozneje sem izvedel, da je bil malo prej prišel v han neki trgovec iz Plovdiva, Grk, in ta mi je bil sosed. Menda mi je bil zelo podoben in to je prevarilo orožnika, ki me je videl prejšnji dan . . .“

Rada je olajšana vzdihnila.

„Slišal sem pomenek, spoznal, da gre za neki nesporazum — še minuto, pa bodo pri meni. Samo ena minuta me je še ločila od njih, od smrti . . . Ne spominjam se več, kako sem izruval križe v oknu in se vrgel skozenj na pot . . . Ne na pot, ampak v reko, ki je bila zamrznjena . . . Led se je udril in jaz sem do kolen stal v mrzli vodi . . . Še sem se trudil, da se izvlečem na suho, ko me zagluši strašno pokanje: pet ali šest pušk je molelo skozi okno in mi grmelo nad glavo. Ni me zadelo . . . Tedaj sem se spustil v beg, v strašen beg. Koliko časa sem tekel po temi, kod sem bežal, ne morem vedeti.“

„Ali so te zasledovali?“

„Da. Nekaj časa sem jih slišal, potem pa nič več... Zatekel sem se bil v gozd. Bila je že noč. Veter je bril... Hlače so mi bile zmrznile in so bile trde ko deske. Dve uri sem hitel na zapad, zmeraj ob hribu in komaj živ dospel v vas Ovčeri. Dobri ljudje so me vzeli pod streho in me ogreli... Zmrznil mi je samo en prst na nogi, toda hvala Bogu... Tam sem prebil dva tedna, toda sem se bal, da ljudi ne spravim v nesrečo — zakaj, koder hodim, prinašam gorje — pa sem odšel v Pirdon, kjer je brat Muratlijskega za učitelja. Pri njem sem hudo bolan ležal kake tri mesece.“

„Ubogi Bojčo, vso zimo si zmrzoval po poljih in gorah... Ti si pravi mučenik!“ je rekla Rada s sočutjem.

„Ta mladenič, brat Muratlijskega, je zatega srca: negoval me je ko mati.“

„Kakšen plemenit Bolgar!“ je rekla Rada ganjena.

„In velik rodoljub. Stokrat se mi je oddolžil za neko uslugo, ki sem jo bil storil njegovemu bratu.“

„In potem? Kako je bilo?“

„Ko sem ozdravel, mi je dal nekaj denarja in to novo kmečko obleko ter me pospremil s solzami v oči. In sem prišel sem.“

„In te nihče ni spoznal? Bojčo, pazi se tu!“

Ognjanov je bil prej odložil kučmo in obvezo.

Zdaj je stopil k zrcalu, si potisnil kučmo na ušesa, si znova obvezal glavo in se obrnil dokaj spremenjen.

„Ali me zdaj spoznaš?“

„Če hočeš, si lahko nadeneš tudi krinko, jaz bi te vendarle spoznala... Glej ga, kakšen je!... Kako si smešen, Bojčo!“ se je Rada veselo smejala.

„Ti me lahko spoznaš, ker me ljubiš, toda kako naj bi me uganili tuji ljudje?“

„Kdor sovraži, ima ostre oči; ne šali se!“

„Za take imam pa tole,“ je rekel Ognjanov, ko je dvignil plašč ter pokazal ročaje dveh revolverjev in bodalo, ki je gledalo izza pasa.

„Krvnik!“ se je Rada zasmejala. „Sestra Rovoama je imela prav...“

„Če sem jaz krvnik, si ti moje nasprotje: angelček!“

„Le posmehuj se ubogemu dekletu!“

Bojčo je zopet sedel.

„No, nadaljuj! Pripoveduj mi, kako si prišel sem! Toda kdo je ta Muratlijski?“ je vprašala Rada, ki je že dvakrat slišala to ime.

„Brzobegunekov brat.“

„Brat tukajšnjega Nemca? Fotografista?“

„Da, Rada; njegovo ime je izmišljeno. On se imenuje Dobri Muratlijski. Ta je prav toliko Nemec kot fotograf. Pobegnil je bil po starogorski vstaji. Jaz sem ga tu sprejel in ga skril pod tem imenom... Star tovariš mi je in zelo vdan človek. Le brez skrbi se obrni nanj, če boš kdaj potrebovala pomoči.“

Rada ga je vznemirjeno pogledala.

„Zakaj bi pri tujih ljudeh iskala pomoči? Nimam potrebe... Saj veš, da živim od prihrankov.“

„Pravim ti samo, da ga ne imej za tujca.“

„Kam pa ti?“

„Odhajam, Rada.“

„Ti že odhajaš? Kam greš? Kaj me zapuščaš?“

„Še nocoj, čez dve uri,“ je rekel Ognjanov, ko je pogledal na uro in jo zopet porinil v notranji žep telovnika.

Rada je prebledela.

„Tako naglo odhajaš? Saj te še nisem niti dobro videla!“

„Zarana moram iti v K. Imam posebno nalogo, a poleg tega ne morem dlje ostati v Beli Čerkvi. Žal mi je, ker nisem našel prilike, da bi se Marku zahvalil za dobroto, ki ti jo je izkazal... in s tem seveda tudi meni... O, tudi plemenitih duš je med nami, Radka, in to me spodbuja, da še bolj ljubim Bolgarijo... Ljubim jo tudi zato, ker je rodila tako prekrasna bitja, kot si ti...“

„Bojčo, zakaj odhajaš? ... O, mili Bog! Ne, bolje je, da tudi mene vzameš s seboj. Prav, ti moraš iti, ti si se žrtvoval za Bolgarsko, toda reši tudi mene iz tega črnega mesta, pusti me v kaki vasi, da te bom pogosteje videla ... Ne, ako hočeš, naloži tudi meni kako delo za narod, tudi jaz sem Bolgarka ... Tvoj ideal je tudi moj, Bojčo, in ako ti umreš za Bolgarijo, hočem tudi jaz umreti s teboj ... Samo da se ne ločiva, zakaj strašno bi mi bilo, če bi zopet ostala sama, da tisočkrat skoprnim iz strahu zate, da spet in spet izvem strašne novice o tebi ... Moj Bog, kako mi je zdaj dobro!“

In mu je položila roké na ramena.

„Radka, sprevidim tvoj položaj v tem kraju: zelo je neprijeten,“ je rekel Ognjanov zaskrbljeno. „Čutim tisto, česar mi ti ne poveš: preganjajo te moji sovražniki, kajne? Človeška zloba ničesar ne odpusti, to vem ... Uboga Radka, ti si žrtev človeških predsodkov in podlosti ... Tu ni samo ena Rovoama, to vem. In ti vse to tiho prenašaš, ti si zame junakinja po svojem trpljenju. Ubogi angel! Veliko delo, ki me je vsega prevzelo, mi ne dá niti trenutka, da bi pomislil na tvojo usodo. Trdosrčen sebičnež sem, jaz sem kriv. Odpusti mi, duša!“

„O, Bojčo, Bojčo, ako me zopet zapustiš, se mi zdi, da te bom za zmeraj izgubila, da te nikoli več ne bom videla,“ je rekla Rada in oči so se ji zasolile. Potem je pristavila tiho in proseče: „Ne puščaj me tu, Bojčo! Ali živiš ali umreš, pri tebi hočem biti ... Ne bom ti v napotje, pomočnica ti bom. Vse bom delala ... Samo da te bom pogosteje videla.“

„Ne, ti ne moreš ničesar storiti ... Revolucija zahteva moških moči, krvoločnosti ... brezobzirnosti ... a ti si pravi angel ... Ti si že izvršila svojo dolžnost: zastava z levom, ki jo je izdelala tvoja roka, nas bo podžigala in navduševala ... To je dovolj za vsako bolgarsko deklè!“

Ko je pomislil, je dodal:

„Poslušaj, Rada: ali prideš v Klisuro, v goste h gospodu Muratlijskemu? Ta zdaj živi v Klisuri. Vse bom uredil. Tudi tam je nevarno ... toda rad bi te osvobodil tukajšnjih spletk.“

„Kamor hočeš, pojdem, samo da te bom videla.“

„Jaz sem zdaj agitator v tistem kraju, kjer sem bolj skrit. V Belo Čerkvo pridem samo zato spet, da zanetim vstajo ... Dotlej se bova še videla, Rada, a poslej, Bog ve, kdo bo živ prišel iz boja ... Ta bo krvav in velik. Samo da nam Bog blagoslovi orožje, samo da se naša očetnjava, ta naša izmučena očetnjava, dvigne iz boja, sicer okrvavljena, toda svobodna, pa z veseljem umrem zanjo ... Le za eno mi bo žal: ker me bo smrt ločila od tebe, duša ... Zakaj jaz te brezmejno ljubim, moj mili otrok, ti si zavládala mojemu srcu ... tvoje je ... Toda moje življenje, o, to sem daroval Bolgariji ... Toda vendar se bom zavedal, da je na svetu vsaj ena duša, ki bo žalovala za menoj in potočila kako solzo na mojem neznanem grobu ...“

Bojčov obraz se je pomračil.

Rada ga je razburjeno zgrabila za roke.

„Bojčo, toda tebe ne bo nič zadelo. Bog bo takega junaka ohranil Bolgarski, ti boš slaven, Bojčo, a jaz srečna!“

Bojčo je nejeverno zmajal z glavo.

„Eh, angel moj,“ je začel in obmolknil; nato jo je zgrabil za roke in dodal: „Rada, naj se zgodi karkoli, imeti hočem mirno vest ... Morda poginem; jaz to skoraj čutim ...“

„Molči, Bojčo!“

„Poslušaj — morda poginem, Rada, ker grem smrti naproti, toda hočem, da sem vsaj malo miren gledé tebe. Ti si name navezala svojo usodo, name, obsojenca, zavrženca. Ti si me s svojo ljubeznijo naredila najsrečnejšega človeka, žrtvovala si najdragocenejše svojega življenja: svojo čast — in si zaradi tega strašno veliko pretrpela od ljudi. Vse si pozabila

zaradi mene! Ako umrem, hočem, da boš pred Bogom in pred ljudmi spoštovana žena, četudi nesrečna... Hočem, da nosiš moje ime, ime Ognjanov: to ime ni umazano z ničimer nečastnim, Rada. Ko dospem v Klisuro, bom poklical duhovnika, da naju poroči in blagoslovi, tam bom tudi poskrbel za tvojo bodočnost. Moj oče je premožen in me ljubi... Ta bo rad izpolnil poslednjo željo svojega edinca... Vse to bi uredil že tu, toda zdaj je nemogoče; midva lahko storiva le nekaj drugega... Nimam prstana, Rada, da bi ti ga dal — niti zlatega niti železnega... Železo, ki ga nosim, je za sovražnika. Toda tega tudi ni treba, nad nama je Bog, veliki pravični Bog Bolgarske, Bog poteptanih in ponižanih src, Bog trpečega človeštva — ta vse vidi in vse sliši.“

Prijel jo je za roko in pokleknil.

„Priseziva pred Njegovim obličjem. On bo blagoslovil najino časno zvezo.“

Rada je pokleknila.

In ustnice so jima zašepetale besede, ki jih je slišal samo Večni.

OKROG ČEŠNJEVEGA DEBLA

Naslednje jutro je sonce zopet prijazno grelo; visoko modro nebo se je radostno svetilo.

Vrti so dišali in rosne rože so že ponujale svoje rumene popke; sadno drevje, ki je bilo bujno listnato, svečano okrašeno s snežnobelimi cveti, je dajalo vsem dvoriščem v Beli Čerkvi prazničen videz; slavci so peli; lastovice so bliskovito letale po prostranstvu, ga glušile s svojim cvrkutanjem in se pijanile z zrakom, soncem in svobodo. Priroda se je prelivala od življenja in mladosti. Nebo in zemlja sta se zlila v eno, bila sta polna življenjske radosti, stkana iz žarkov, svetlobe, barv, pesmi, vonja, ljubezni in veselja.

V tisti čas se je Marko Ivanov ustavil na koncu slepe in tihe ulice ter potrkal na neka vrata.

Takoj mu je odprl krepek mladenič v turških hlačah, gologlav in z zavihanimi rokavi.

„Ali so k vam privlekli debla?“ ga je tiho vprašal Marko.

„Pri nas so, baj Marko, le naprej!“

In mladenič je šel pred njim in mu pokazal neka vrata.

„Tam so; vstopite!“

Tedaj so se vrata odprla in prvo, kar je Marko zagledal, je bilo neko deblo. Deblo neke češnje.

Bečvar Kalčo, naš stari znanec, je stal na kupu drv in z velikanskim svedrom vrtal v gornji konec dvignjenega češnjevega debla, ki je bilo spodaj dobro podprto. Z upehanega obraza so mu padale ko toča debele kaplje znoja.

„Dobro srečo, Kalčo!“ ga je Marko z nasmehom pozdravil in radovedno opazoval delo. „No, napreduje, napreduje to vražje delo . . .“

„Vsaka stvar najde svojega mojstra,“ se je oglasil nekdo.

Marko se je obrnil na levo in pogledal. Ob zidu je klečal Mičo Bejzade.

„O, Mičo,“ je dejal baj Marko prisrčno in dal roko podpredsedniku komiteja.

„Danes bo seja, pa sem si mimogrede rekel: vstopim, da vidim, kaj dela naš Kalčo.“

„Kje bo danes seja? Na prostem?“ je vprašal Marko in sédel, ne da bi odtrgal oči od češnje.

„V Zeleni rebri.“

Zelena reber se je imenoval goli obronek na severni strani mesta, ki je tvoril prvi razrastek Stare planine. Po tistem znanem večeru, ko je bil Zamanov prinesel pismo, se komite nikoli več ni zbral dvakrat na istem mestu. Za ta dan je bilo določeno, da bo seja v Zeleni rebri.

Kalčo je zardelega in potnega obraza z žilavimi rokami še nadalje obračal veliki sveder. Pogosto je izvlekel orodje, pogledal v luknjo, jo očistil tresk ter zopet vrtal. Luknja je bila kmalu toliko izvrtana, kolikor je bilo treba, to se pravi, dve pedi od debelega konca debla, ki naj bi bil zadnji del topa. Kalčo je cev lepo očistil tresk, pogledal vanjo z enim očesom, pihnil v luknjo in se samozadovoljno ozrl po gostih. Ti so se dvignili in se prav tako nagnili nad cev.

„Deset funtov težka krogla gre vanjo,“ je menil baj Mičo, „toda mi jo bomo polnili z drobnim strelivom. Tako bo pobila več poganov. Tvoja češnja bo delala čuda . . .“

Markov obraz je svečano zasijal . . . Zakaj češnja je bila iz vrta Marka Ivanova. V zadnjem času se je bil v Markovem prepričanju in razumevanju izvršil velik preobrat. Do revolucionarnega vrenja, ki

je bilo zajelo Belo Čerkvo, tudi on ni mogel za dolgo ostati hladen in brezbrizen. Vzbudilo mu je pozornost in začudenje in ga prebudilo. Mislil si je: ako je povsod tako, kakor pravijo, mar ne bo v resnici zagorela vsa Turčija? . . . Mar ni zares prišel konec tega cesarstva, ko se še otroci oborožujejo! . . . Kdo ve? . . . To razmišljanje mu je zmanjšalo strah in okrepilo vero v usodo. Bil je trezen človek, zdrave pameti, četudi brez najmanjše izobrazbe, toda splošno navdušenje ga je slednjič potegnilo za seboj, da je začel verjeti. Epidemija je zgrabila tudi to trezno, toda pošteno bolgarsko dušo.

No, ta duševni preobrat se ni bil izvršil iznenada. Trdna prepričanja nastanejo le pod vplivom cele vrste nujnih dejstev. Najprej (to je bilo preteklo jesen) je pod vtisom naraščajočih grozovitosti in hudodelstev turškega prebivalstva sam pri sebi dejal:

„Ali je mar tako življenje — še življenje?“

To je bilo prvo — prvi korak . . .

Pozneje, to poletje, po prihodu Kableškova, ko je opazoval navdušenje mladine, ki se je tako vneto pripravljala za neko brezumno, toda plemenito podjetje, je rekel nekega dne svoji ženi:

„Kdo ve? Ako si ljudje nekaj vbijejo v glavo, se jim to tudi posreči.“

Nazadnje — bilo je o veliki noči — je Marko pri kavarniškem razgovoru, ki se je sukal okrog zaprek, na katere bi zadelo tako gibanje, in o posledicah, ki bi mu verjetno sledile, rekel zadirčno Alafrangu:

„Mihalaki, kdor ne prenese svireli in bobna, naj ne hodi na svatovščino . . .“

Pripomniti moramo, da je bil Marko v jedru prištaš priprav, toda ne vstaje. Da bi bil zanjo, mu je manjkala gorečnost Miča, tudi njegova vera v uspeh ni bila tako neomajna in slepa, da bi bil stavil vse na eno kocko kakor Ognjanov. Bela Čerkva mora biti pripravljena, da odbije napad bašibozukov, ki bi se zgrnili nad njo iz mnogih turških vasi v dolini Strema.

Bila je od vseh strani obdana s Turki, ki so se jim že zdaj cedile sline . . . Če zagori povsod, je to nekaj drugega. Toda kdo naj ga prepriča, da bo res tako? . . . Bela Čerkva mora biti pripravljena za vsak primer.

In je pomagal pri oboroževanju. „Potem — pride čas, pride svèt,“ je govoril. Pred tremi dnevi je prišel k njemu Nikolaj Nedkovič in mu pripovedoval o brezuspešnem iskanju češnjevih debel.

„Posekaj mojo češnjo!“ je rekel Marko.

Toda — morda zaradi človeške sebičnosti, morda zaradi očetovske ljubezni — ki je bila v tem primeru sicer povsem naravna — ni dovolil svojim sinovom, da bi se mešali v to stvar . . . Hotel je, da ostanejo izven hudournika, ki se mu sam ni mogel ustavljati. Hotel je nekaj nemogočega! „Dovolj je, če sem jaz poleg od naše hiše,“ si je govoril. Prelom v njegovi duši se ni bil izvršil do kraja: odtod omahovanja, odtod protislovja. Z eno besedo: Marko je bil predstavnik zmerne struje narodnega gibanja, struje, ki je bila za vse drugo pripravna, le za revolucijo ne, ki mora uporabljati nasilje in skrajnost, da doseže svoj cilj. Ta struja je pogosto cokla na njenem kolesu. No, v tem primeru morda ni bilo tako . . .

Kalčo je začel izdelovati prašnico, da izgotovi pravcati top. Z zelo tankim svedrom je vrtal gladko luknjo, ki je segala do cevi. Naglo je izvršil tudi to delo in pihnil v prašnico: iz topovega žrela so buhnile treščice.

„E, to se pravi — narejen! Prah in pepel bo delal iz Turkov,“ je rekel Kalčo svečano.

„Bravo, bečvar, ti boš tudi topničar . . . Zdaj naj mu kovač Lilo naredi še železne obroče in drugo kovanje, pa bo pravi Krup,“ je rekel Mičo.

„Presneto bo ta strašno grmel,“ je pripomnil Marko.

„Postavili ga bomo visoko nad Zeleno rebrijo in od tam razbijali celo dolino . . . Odkoderkoli se bodo

prikazali, brez usmiljenja po njih . . . Položaj je kot nalašč.“

Zunaj so zapeli koraki.

„Nekdo izmed naših prihaja,“ je rekel Mičo, zakaj onemu krepkemu mladeniču je bilo naročeno, naj pušča dalje samo njihove ljudi.

Vstopil je Popov, tajnik komiteja, in se pozdravil z Mičom in Markom.

„Kaj iščeš tu, Gančo?“ ga je vprašal podpredsednik.

„V Zeleno reber grem, pa sem med potjo zavil sem, da vidim naše topništvo.“

„Dobro, dobro, danes se moramo vsi zbrati, da se zgovorimo, koga naj pošljemo v Panagjurište. Zahtevajo zastopnika. Predlagam Sokolova.“

„Kakšnega zastopnika zahtevajo?“ je vprašal Marko.

„Da bo navzoč pri glavnem zborovanju.“

„Džanum, tam bodo sklepali, kdaj naj izbruhne vstaja.“

„Bržkone se bodo odločili za prvi maj.“

Marko je nagrbančil čelo.

„No, bo pa že nekoliko kasneje . . . Da vsaj prej oberemo rožne cvete,“ je pripomnil Mičo.

„Pa — kaj se bomo tudi mi dvignili?“ je vprašal Marko.

„Povsod se bodo dvignili istega dne.“

„Ne delajte neumnosti!“

„Neumnost ali ne — moramo se dvigniti,“ je rekel Mičo kratko.

„Kaj smo se le zaradi ljube zabave toliko časa pripravljali?“ je dostavil Gančo.

„Prah in pepel, prah in pepel, baj Marko,“ se je oglasil Kalčo vneto.

„Mislim sem, da se pripravljamo le za obrambo pred bašibozuki, ko vidimo, kaj se godi okoli nas. Bojim se, da samo mi plačamo račun,“ je rekel Marko.

„Grdo in sramotno bi bilo za Belo Čerkvo, ako se zapozni samo za trenutek! ... Ves narod se bo dvignil na en in isti dan in Turčije — ne bo več!“ je rekel baj Mičo goreče. — Marko se je zamislil.

„Ali pa za gotovo veste,“ je vprašal, „da bo tako?“

„Kako bi ne vedeli? Saj vendar nismo otroci! ... Zato sem te tudi vabil v komite, da s svojimi očmi bereš pisma ... in da slišiš Kableškova in Bojča.“

Marko je nejeverno majal z glavo.

„Eno je, ako ti ljudje o tem govorijo, drugo pa, če si tudi sam prepričan, da je tako ... Petkrat dobro premislite, preden kaj storite, da ne bo zopet kakor v Stari Zagori!“

Mičo se je razsrdil.

„Zdaj je druga stvar, Marko, ne bodi otrok! ... Povsod bo zagorelo, ti pravim ... Vse je organizirano. Samo, da se določi dan! ...“

„E, če bo povsod zagorelo, tedaj si bom tudi jaz naprtil puško! Toda, če ne zagori povsod in se dvignemo samo mi? To sem hotel vedeti ...“

„Povsod bo zagorelo!“

„Kdo ve.“

„Zagorelo bo, Marko! Ali hočeš, da ti prisežem?“

„Nočem.“

„Ti si pravi neverni Tomaž!“

„Kakor on bi hotel otipati s prsti ... S svojimi glavami se igramo ...“

„Ti moraš verjeti v našo zmago!“

„Zakaj?“

„Ker Turška mora pasti ...“

„Kako — mora pasti?“

„Tako, pasti mora, ker ji je tako pisano, da mora pasti!“

Marko je razumel, da se je Mičo zopet zatekel k prerokovanju Martina Zadeka ...

„Ne verjamem v nova prerokovanja ... Koledar nam predpisuje dež in veter, a mi imamo kar rajsko vreme ... Prazne marnje!“

„Zadek je nekaj drugega, Marko, njega priznavajo tudi učenjaki!“ je rekel Mičo goreče.

„Milost, džanum! Zmeraj ta Zadek! Pusti že vendar tega Zadeka!“

Mičo je planil.

„Ako nočeš Zadeka, ti bom pokazal še drugo prerokovanje, ki je mnogo globlje in jasnejše.“

„Čigavo je?“

„Božje Previdnosti. Le Sveti Duh ga je mogel vdahniti . . . Človeška pamet si ga ni izmislila.“

In Mičo je začel stikati po žepih svoje suknje.

Marko ga je začudeno gledal.

„O, zapisnik sem pozabil doma,“ je rekel Mičo nejevoljno. „Toda čakaj, saj se lahko spomnim . . . Ako tudi zdaj porečeš, da ne verjameš v padec Turčije, potem ti ni pomoči . . . Glušcu udarjaj na boben, ne bo te slišal.“

In Mičo je poiskal pisalno pripravo, pomočil pero v črnilo in zopet začel stikati po žepih.

„Ali imaš kos čistega papirja?“

„Nimam ga,“ je dejal Marko, ko si je tudi sam preiskal žepe.

„Čakaj, tu bom pisal!“

In Mičo je legel na top in začel čečkati po njegovi gladki površini.

Marko je radovedno gledal.

Kmalu je nastalo nekaj vrst črk in arabskih števil, pravilno razporejenih takole:

T (= 300) U (= 400) R (= 100) C (= 900) I (= 10) A (= 1)
K (= 20) E (= 5)
P (= 80) A (= 1) D (= 4) N (= 50) E (= 5)

Ako te črke združiš v besede, ti dajo stavek: „Turcia ke padne“, to se pravi: „Turčija bo padla“, če pa sešteješ vsote, dobiš usodno leto 1876!

Kdo je iznašel to čudovito kombinacijo in odkril njeno ujemanje? Kateri um je v mraku ulovil ta

žarek, to nepojasljivo igro slučaja? Ni znano. Take pojave imenujejo novi ljudje: „igre slučaja“, stari pa jim pravijo: „razodetja“.

Kadar odpové razsodnost, se duh zateče k vražam.

Mičo Bejzade je pojasnil dvojni pomen napisanega. Marko se je sam prepričal o resnici.

Mičo je zmagoslavno gledal. V črnih, plamtečih očeh mu je sijalo ponosno samozadovoljstvo, a v drobnem, pronicavem nasmehu, s katerim je gledal osuplega Marka, se je poleg svečanosti, sreče in navdušenja izražalo tudi pomilovanje zaradi njegove malodušne nejevere ... Kakor da ta pogled in nasmeh govorita Marku: „No, govori zdaj, govori, da slišimo tvoje mnenje. Martin Zadek ne velja nič — kaj pa porečeš zdaj na tole? Ali zdaj vidiš, kdo je Bejzade?“

Ko se je med obema gospodarjema pletel ta razgovor, je vstopilo, ne da bi vzbudili pozornost, še nekaj drugih članov komiteja. Tudi ti so bili zavili sem, da vidijo livarno topov beločerkevskega Krupa. Kmalu so prišli tudi drugi, vsi prav tako mimogrede. Tako so bili zbrani vsi člani razen Dima Bezporteva.

„Kapasuza danes ni mogoče najti,“ je omenil Ilija Strandžov. „Morda se ga je natreskal v kaki krčmi.“

„Slabo je, kadar človek ne pozna mere,“ je prištavil pop Dimčo, ko je napravil požirek.

Člani komiteja se niso mogli nagledati topa, ne se mu dovolj načuditi. Stal je pred njimi kakor velikanska dolga žival brez glave in nog, z malim očesom na plečih, a na vrhu s strašno globokimi usti, skozi katera bo bljuval ogenj in lavo. Na gladkem rumenkastem trebuhu je v črnih črkah stal skrivnosten napis, ki ga je bil načechkal baj Mičo, strašni „Mene, tekeli, fares“ turške države:

„Turcia ke padne. 1876.“

„Tovariši,“ se je oglasil podpredsednik, „kaj se nismo dogovorili, da pojdemo v Zeleno reber?“

„Smo, smo ... Pojdimo!“

„No, ker smo se že zbrali, ali ne bi lahko tu imeli sejo? Meni je zdaj najljubše tu . . . poleg tega medveda . . .“

To srečno podpredsednikovo misel so vsi odobrili.

„Torej sedite!“

„A vi — kam boste sedli?“

„To je moj prestol,“ je rekel baj Mičo in sedel na top.

In seja se je pričela.

NOVA MARKOVA MOLITEV

Marko je odšel zelo zamišljen zaradi vtisa, ki ga je napravilo nanj vse, kar je videl in slišal v Kalčovi livarni topov.

„Kdo ve,“ si je pošepnil, ko je stopal skozi zelenjadne vrtove, ki so se tam začenjali.

Tako je dospel prav do reke, ki se je na vzhodni strani Bele Čerkve v neštetih padcih spuščala z Balkana . . . Tam je pogledal v svoj vrt in na parobek v njem, ki je bil ostal po češnji, in se nasmehnil pod brki; potem se je obrnil in zopet šel skozi vrtove in livade, da bi prišel v mesto po glavni ulici, ki vodi iz K. Ko je prišel mimo neke kolibe, ki je stala na prašni poljanici poleg mesta, se je pojavilo pred njim veliko kólo. Ženil se je neki siromak iz predmestja, in na svatovščino se je zgrnilo, kakor je bilo videti, pol mesta, zakaj kólo je bilo neskončno dolgo.

„Glej, kakšen je svet,“ je pomislil Marko. „Tam delajo topove, a tu se ženijo in niti ne mislijo na jutri.“

Toda takoj se je prepričal, da tudi tu ni bilo brez revolucionarnih elementov: kólo je vodil Bezportev, ki je bil, četudi nekoliko hrom, izvrsten plesalec. Mahal je z belim robcem, plesal zelo divje in nenavadno in delal iz neskončne žive verige, ki mu je sledila, najčudovitejše krivulje in podobe: zdaj je bilo kólo podobno neoporečno pravilnemu polkrogu, pa se je kakor speča kača zavilo okoli sebe in se nato razvilo in raztegnilo v ravno črto ali se spremenilo v kak drug prečuden lik. Široke gube hlač so mu zmagoslavno zamahedrale pri vsakem novem zaletu.

Marko se je počasi približal kólu, ki je bilo v polnem razmahu, in tedaj je opazil, da je Bezportev popolnoma pijan: tako hudo se je zviral in poskakoval in z njim razgibana vrsta, kakor da jo vodi v naskok na kako trdnjavo. Njegovo navdušenje je bilo čutiti celo na skrajnem koncu kóla, ki so ga sestavljali nedorasli otroci. Godci so bili na njegovo povelje utihnili, zato pa so plesalci in plesalke obenem peli in plesali. Kólo se je po taktu pesmi premikalo zdaj naprej, zdaj nazaj. Marko je ujel tele stihe pesmi:

„Upaš li, lepa Kalina,
da te brat Kolju obiše,
da te brat Kolju obiše,
krasnih darov ti prinese?
Za vrat tvoj beli — ogrlico,
za stas tvoj pasec srebrni,
ruto za laske pšenične,
čevlje za male nožice...“

In kólo se je neprenehoma zibalo...

Marko je obstal pod pristrešjem kolibe, da se odpočije in opazuje veseli prizor.

Bezportev ga je takoj zagledal. Odtrgal se je od kóla in stekel k njemu, mahaje z robcem in poskakovaje po taktu pesmi. Na njegovem bledem, podolgovatem, koščenem obrazu z rdečimi brčicami in živimi modrimi očmi je bilo videti nekako surovo radost, neko živalsko slo, posledico pijanosti od brezumnega, ubijajočega duševnega vznemirjenja.

„Živio, baj Marko, in živela Bolgarija, in tudi slavni bolgarski sinovi naj živijo!... Baj Marko, naroči mi čašo vina!... Hvala!... Viva! Naj živi, kdor daje za pijačo!... Oprosti, baj Marko, pijan sem kot mavra... toda sem še zmeraj pri pameti... Jaz pijem vino, a ne ono mene... Da, kakor pravi Bolgar... Zakaj narod trpi, a jaz kričim: dovolj je hlapčevanja in pijančevanja! Bolje, da izumremo, kakor da živimo tako sramotno življenje... Pa bodo

govorili: nabral se ga je kakor berač mraza . . . Kdor tako govori, je izdajalec . . . Srce me boli za Bolgarijo, to ubogo turško robinjo . . . Pravic hočemo, človeških pravic! . . . Nam ni do bogastva, nam ni do žensk . . . Pa porečeš: to je narod . . . a jutri mu ukaži: marš naprej, zažgi svojo hišo in pojdi v gore! . . . Kdor se boji ptic, ne seje prosa . . . Ti vse razumeš že na prvo besedo . . . Naj živijo taki rodoljubi! Njim bi poljubljal roke in noge! . . . Toda čorbadži Jurdan . . . s kremenom bi mu drl kožo . . . In Stefčov? Da bi poginil, pes! Pravim, da sem pijan, kakor . . . kakor . . . Ljubezen do naroda me tira v pijanost . . . Pijača je blizu . . . Če sem danes živ, bom jutri duh, nič, senca . . . Z eno besedo, svet je nor . . . In kdor umre za narod, bo živel na veke vekov . . . Živela Bolgarska! . . . Toda jaz . . . kaj sem? . . . Osel, ki se plaši bistre vode . . .“

Izenada je utihnil, ker je zagledal turškega jezdeca, ki je bil zadnje čase prava redkost. Pokazal je na Turka in zapel:

„Vnema boj se, utriplje nam sreč,
sovražniki že blizu nam stojé.
Pogumno, četa zvesta in vzorna,
mi nismo raja več pokorna!“

„Naprej, naprej!“ je kričal Bezportev, kakor da vodi neko nevidno četo, in se spustil za Turkom.

Turčin se je ozrl, zagledal Bezporteva, ki je tiščal za njim, in se ustavil. Po dvajsetih korakih ga je Bezportev dosegel in mu zaklical:

„Čitak, kam greš? Kako si drzneš teptati to sveto zemljo? . . . Ta zemlja je bolgarska, a tvoja je v azijskih pustinjah, tam se šopiri! Dol, zalega, pa poljubi to sveto zemljo! . . . Ako ne, bo vrag vzel tvojega sultana, njegove duhovnike in njegove hareme . . .“

Turek ni razumel, kaj mu govori Bezportev, toda videl je, da je hudo pijan; zmedel se je, spodbodel

konja in odjezdil dalje. Bezportev je planil za njim in zgrabil konja za uzdo.

„Kaj hočeš, čorbadži?“ je začudeno vprašal Turek.

„Dol, ali pa ti izpijem kri!“ je zavreščal Bezportev in izvlekel svetlo bodalo.

Turek je imel nekako orožje za pasom, toda je pozabil nanj; zatrepetal je in se pokorno spustil s konja.

„Kaj hočeš, čorbadži?“ je vprašal, preplašen od Bezportevljega ostrega pogleda.

„Kam greš, čitak?“

„V K.“

„A kdaj pojdeš v Meko?“

Turek se je popolnoma zmedel; glas mu je zastal v grlu, da je komaj zašepetal:

„Čorbadži, pusti me!“

„Daj, da skupaj potujeva v Meko!“ je vzkliknil Bezportev. „Čakaj, da te zajašem. Ti si tisoč let jahal Bolgare!“ In Bezportev se mu je naglo vrgel na pleča in mu ovil roke okoli vratu. „Korakaj dalje, v Meko!“ je kričal.

In pred očmi zbranega ljudstva, med kriki in smehom, je Turek z Bezportevim na hrbtu stopal dalje.

Konj je otožno šel za gospodarjem.

„Kdo ve, kdo ve!“ je mrmral Marko domov gredé. Ni se mogel prav zavedeti od prepadenosti in začudenja nad vsem, kar je malo prej videl. Že petdeset let živi na svetu, spominja se časov, ko je bila Bolgarom prepovedana zelena barva, ko jim je bilo zapovedano, da so morali pri srečanju s Turkom stopiti s konja; to je kot raja sam videl, doživel, občutil in požrl toliko ponižanj, da zdaj lastnim očem ni mogel verjeti. Videl je, kako je vpričo zbranega ljudstva, pred tisoč ljudmi Turek na zapoved hromega in pijanega Bolgara zlezel s konja, kako je ta Turek pozabil na svoje orožje, ki ga je imel za pasom, in se sklonil kakor živinče, da ga je zajahal

Bezportev, in kako ga je nosil pred vsem svetom! In to se je zgodilo kot samo po sebi umevno, tako iznenada, da, tako strašno iznenada! In to ni bilo kar tako, slučajno ali zaradi pijanosti; včeraj ali pred včerajšnjim bi se to še ne bilo moglo zgoditi; danes se godi; in ljudstvo se smeje in ploska, kakor da je to nekaj čisto vsakdanjega... Kakšen je ta čas? Odkod ta drznost raje in ta strah gospodarjev?... Ali je res že odzvonilo tej državi in ima Bejzade prav... in ima mladina prav?...

„Kdo ve, kdo ve...“

V tem razmišljanju je naletel na otroke, ki so se vračali iz šole. Bili so učenci Merdevendžieva. Šli so v dolgi vrsti po dva in dva. Korakali so v taktu kakor vojaki, pod poveljstvom desetnikov, ki so stopali ob strani, in generala, ki je hodil spredaj... Markov Asen je nosil palico z rdečo rutico: to je bila zastava!

Marko je osupel obstal.

„No, pri nas so vsi ponoreli: od starčkov do dojenčkov!“ je pomislil. „Duh časa...“

Zgrabil je Asena za uho in mu rekel z nasmehom:

„Kaj pa nosiš tu, osliček?“

Z veseljem je pomislil, kako njegove starejše sinove ta mrzlica ni zgrabila, kako pri njih ni opazil tistega bojnega duha, ki je zamamil vse, celó njega.

„Naj vsaj ti ostanejo ob strani, naj ostanejo izven te godlje, v katero sem se tudi jaz pogreznil. Jaz sem že storil svoje. Naj vsaj ti ostanejo živi...“

Nato se mu je porodila grenka misel in je mrko pristavil:

„Toda kaj ne teče tudi tem frkolinom kri po žilah?... Kaj so se rodili kot kramarji?... Ne, bolje je, da ostanejo ob strani... Dovolj je eden iz naše hiše...“

Sonce je že kazalo čas obeda.

Vznemirjen in srdit je došel domov, stopil v svojo sobo, pregledal pištole, ki so v tokih visele

na steni, potem pa odprl v neki prostor, ki je bil skrit za vrati, da pritrdi kremene na dve stari pištoli, ki jih je imel še od pradede in sta več let pozabljeni ležali v prahu. Prostor je bil mračen in je služil kot skrivališče. Začel je stikati v temi, a se je zavedel in vzel svečo, da bi bolje videl. Kako se je začudil, ko je posvetil v skrivališče! Namesto dveh starih pištol je zagledal nagrmaden kar arzenal pušk, pištol in revolverjev. To je bila prava orožarna! Ta orožarna je bila obenem tudi nekaka garderoba: v nekem kotu so druga na drugi visele torbe, opanke, nogavice, čudne francoske obleke, obšite in okrašene z vrvicami, in še vse polno drugih tujih in sumljivih stvari.

Poklical je mater, ki je takoj prišla.

„Mati, mati, kdo je odprl skrivališče? Kdo je prinesel sem noter to neumno šaro?“

Mati ga je začudeno pogledala.

„Kdo bi bil odprl, mar jaz? ... Vsi: Vasil, Dimitr in Kiro so venomer tukaj in ometajo pajčevino ... Kdo ve, kaj iščejo v temi!“

Marko se je razsrdil.

„Da bi jih vrag s hajduki vred!“ je rekel in se popraskal po glavi.

Potem je svečo še nekaj časa podržal pred zidno omarico, pogledal in z nekim nedoločnim izrazom na obrazu pošepetal sam pri sebi:

„Blazniki, blazniki — Bog jih živi!“

In je zopet zaprl vrata.

Tedaj je odšel pred ikonostas in se začel globoko priklanjati pred božjim obličjem. Šepetal je molitev, ki je ni bilo v molitveniku ... Molil je za Bolgarijo!...

PIJANOST LJUDSTVA

V resnici, hkrati z rastočim poletjem je silovito napredovalo tudi revolucionarno gibanje. Vsa zapadna Trakija, najvažnejša pokrajina, je bila tistega poletja podobna vulkanu, ki zamolklo bobni in napoveduje izbruh. Po gorah in dolinah je križarila cela četa apostolov in govornikov, da organizirajo boj. Bili so povsod dobro sprejeti, z razprostrtimi rokami, da jih objamejo, z odprtimi srci, da jih poslušajo, od ljudstva, ki je bilo žejno velike besede o svobodi, nestrpno, da ponese svoj križ na Golgato. Dolga vrsta delavcev je bila že preorala duhovno njivo Bolgarije in posejala semena narodne zavesti. Ta čudovita vrsta, ki se je začejala s Paisijem — redovnikom, in se zaključevala z Levskim, diakonom — dvema svetnikoma — je bila že posejala in pripravila njivo: prvi jo je blagoslovil z višine Atosa, poslednji z višine — vislic.

Ko je Rakovski pred dvajsetimi leti v neki vasi oznanjal vstajo, se je bil preoblečen v žensko obleko s težavo rešil pred jezo kmetov. Toda ko zdaj ljudje slišijo, da se bliža apostol, mu ne pošljejo naproti preganjalcev, ampak odposlance, da ga sprejmejo. In ga poslušajo in željno požirajo oživljajoče besede, kakor izsušeno grlo hladilno pijačo. Ko se glasi: „Bodite pripravljeni, treba bo umreti!“ — bi cerkev dala popa, šola učitelja, polje oratarja, mati sina. Ta misel se je širila z neznansko silo, zajela vse, gore in ravnino, kočje siromakov in celice redovnikov. Celo čorbadžiji, zaničevani sloj, cokla narodnega napredka, so bili premagani od misli, ki je zamamljala njihovo okolico. V resnici so se ti razmeroma malo

udeleževali rodoljubnega gibanja, a ga tudi niso za-
drževali, niso ga izdajali. Izdajstva in podlosti so
zagrešili na vseh straneh vsi brez razločka šele po
katastrofi, kakor vedno v takih primerih... Zaman
hočejo nekateri to navdušenje na škodo zgodovinske
resnice omejiti samo na tisti del naroda, ki hodi v
opankah. Zaman. Revolucionarni duh, ta ognjeni seraf,
je bil razprostrl svoje peruti tako čez kmete kakor
čez izobražence, čez kučme in fese, čez kalimavke¹
in klobuke. Kakor v vseh naprednih bojih Bolgarske,
sta znanost in križ, to je duh — stala na prvem
mestu. Mučeništvo novih bolgarskih mučencev je
jasen dokaz za to. Res, prej in slej je največ pri-
spevala množica; toda ona je dala samo to, kar je
bilo v njeni moči: število. Inteligenca ji je morala
vdahnuti smisel in dušo...

Navdušenje je raslo in vse preplavilo. Z vsakim
dnem je bilo večje in silnejše, hkrati pa so rasle
tudi priprave; staro in mlado je zgrabilo za delo.
Kmetje niso doorali svojih njiv, da so ulivali krogle,
meščani so zanemarjali trgovino. Skrivna pošta je
noč in dan krožila med posameznimi komiteji in cen-
tralo v Panagjurištu, skrivna policija je zasledovala
javno. Mladina se je vadila v bojni opremi s puškami,
pod poveljstvom stotnikov in desetnikov. Ženske so
tkale obojke, pletle vrvi in izdelovale nabojne, a starke
so mesile in pekle prepečenec. Čevljarji so izdelovali
samo torbe, opanke, nabojnice in druge uporniške
potrebščine. Celo zaupniki oblasti, izterjevalci davkov,
župani in druge uradne osebe so se z vnemo ude-
leževali priprav. V vsaki vasi so se kopičile zaloge
orožja, svinca in smodnika, ki so jim ga dobavljali
Turki. Prevrtana, obdelana in z železnimi obroči
okovana češnjeva debela so tvorila topništvo. A svi-
lene zastave z uvezenimi srebrnimi levi, čudne
vstaške uniforme, lesketajoče se duhovniške obleke,

¹ Redovniško pokrivalo.

križi in cerkvene zastave — to je bilo okrasje bodočega boja. Vpliv te splošne pijanosti se je kazal celo v igri otrok. Vrtavko, žogo in kegelj so zamenjale poulične vojne igre z bezgovimi puškami in lesenimi sabljami... Stari ljudje so začudeno govorili: „To je božje znamenje.“ Toda nebesnih znamenj, ki bi napovedovala vihar, ni bilo, razen čudovite prerokbe: „Turcia ke padne 1876“, ki je krožila povsod in vznemirjala tudi največje dvomljivce... Nasprotno, poletje je bilo zelo zgodnje in je vso Trakijo spremenilo v rajski vrt. Rožni nasadi so se razcvetali tako razkošno kakor še nikoli poprej. Polja in njive so obetale sijajno žetev, a ne bo ga, ki bi jo spravil pod streho...

„In v nekaj dneh, polagoma in skrivno, je narod dozorel za več stoletij...“

Ravnodušnost turških oblasti do take odkrite in drzne agitacije, do tako šumnega oboroževanja in pripravljanja vstaje v Bolgariji je mogoče pojasniti samo s turško slepoto in preziranjem okrepljene moči raje. „To je zajčji hrup,“ so govorili dobrodušni efendiji. „To so Daživejlerdenci,“¹ so se izražali ošabni gospodarji in se pomenljivo nasmihali pod brki. So besede, ki označujejo dobe. „Daživejlerdenci“ so izraz za prebujenje narodne zavesti, ki je bila izšla zmagovita iz tridesetletnega boja za cerkveno neodvisnost. Toda „Daživejlerdenci“, ki so pili zdravice na bolgarsko eksarhijo leta 1870, so se leta 1876 spremenili v upornike, ki so ulivali krogle in delali topove, da pozdravijo bolgarsko svobodo...

Te preobrazbe Turki niso mogli razumeti. Niso mogli hoditi s časom in opaziti poti, ki jo je naredil napredek idej. In če bi bili to tudi opazili, bi bilo prepozno: niso imeli niti tako velike ječe niti tako dolge verige, da bi bili ukrotili tako mogočno idejo nevidnega kraljeviča Marka, ki goré prestavlja.

¹ Naj žive, kateri upajo!

Ali se bodo zanamci čudili temu, kar pripovedujem? Tudi mi, ki smo doživljali dobo, katero opisujem, se iztreznjeni po celi vrsti zgodovinskih primerov čudimo in ne moremo razumeti, kakšna je morala biti ta umstvena pijanost, ta vzvišena norost ljudstva, da se je pripravljalo na boj z veliko državo, ki je imela še zmeraj močno armado. Da se je pripravljalo v upanju, da jo premaga in to s tako ničevimi, smešnimi sredstvi. Da se je hotelo spoprijeti z njo prav v njenem srcu, ne da bi imelo druge zaveznike razen navdušenja — slame, ki brž zagori in spepeli — in iluzije, slepila, ki naglo ugasne. Zgodovina nam redko nudi primere takega na blaznost meječega samozaupanja. Bolgarski narodni duh se nikoli prej ni dvignil do take višine, in težko, da se kdaj zopet dvigne...

Nalašč smo se zadržali pri teh pripravah za boj, zakaj samo te nas osupnejo in so merilo za moč velike misli, ki je našla ugodna tla. Boj sam na sebi, ki je sledil, ne zasluži tega imena.

In ga tudi ne nameravamo opisovati. Naša zgodba se bo zaradi nujnosti dotaknila samo ene epizode, ki podaja podobo revolucije, tega groznega poloma najsvetlejših upov...

ZAUŠNICA

Dan potem, ko je bil Marko Ivanov odšel iz Kalčove livarne topov in našel doma arzenal orožja, je bila Gankova kavarna polna dima in je grmela od veselega smeha.

Smeh je bil vzbudil Ivančo Jotata, ki je nemško frazo „Drang nach Osten¹“, v katero se je bil zapletel Frangov, ki je bral v listu „Pravo“ članek o avstrijski vzhodni politiki, razložil z besedami: „Drag naš osten².“

Kavarno je glušil splošen krohot.

Samo Kandov, ki je molčé stal v kotu, se ni smejal. Bilo je, kakor da niti ne vidi, niti ne sliši, kaj se godi okoli njega. Očividno se je njegov duh baval z nečim drugim. Po njegovem mršavem, bledem in zamišljenem obrazu je bila razlita še večja otožnost in žalost kot kdaj prej, nekaj boleznega, neizrečeno boleznega, in to je bilo v živem nasprotju z brezskrbnimi in od smeha razvlečenimi obrazi okoli njega.

Smeh je potišal, ker se je prav tedaj končala služba božja in so se vsi ozrli skozi okna in opazovali prazne oblečene vernike na ulici.

Med poslednjimi je bila tudi Rada.

Oblečena je bila v črno, skromno obleko. Od notranjega zadovoljstva so se ji bila lica razcvetela kot dve potoniki. Vsi pogledi so bili uprti vanjo. No, mnogi izmed njih ji niso bili prijazni; nekateri so bili tudi prezirljivi, zakaj prav tiste dni so se bile o Radi raznesle zelo neprijetne govorice.

¹ Drang nach Osten = težnja na vzhod. — ² osten = bolgarski: palica z ostjo, s katero poganjajo vole.

Hadži Rovoama je bila razglasila, da Rada v temni noči sprejema preoblečene ljubimce. Prisegala je pred Bogom, da je to videla na lastne oči.

Resnica je bila, da je nekdo slučajno videl Ognjanova, ko je odhajal od Rade, toda ga ni spoznal. Ko je redovnica to izvedela, je poskrbela, da novico čimprej razglasi po samostanu.

Iz samostana se je glas raznesel v mesto. Obrekovalke so ga željno ujele in Radino ime je bilo že v ustih vseh klepetulj in Bojčovih sovražnikov, ki so se na ta način maščevali nad njim.

Le Rada ni nič vedela.

Bila je vsa prevzeta od sreče in ni mogla niti iz pogledov sosed, niti iz lokavega posmehovanja drugih ljudi uganiti grdo obrekovanje, katerega žrtev je bila.

Kandov se je zaradi tega strašno razburjal.

Ko je šla Rada mimo kavarne, se je Stefčov nagnil k Merdevendžievu in mu z zlobnim nasmehom nekaj pošepnil. Psalt se je okrenil, pogledal za dekletom, ki je bilo že odšlo mimo, in drugim značilno namignil. Šepet se je širil dalje in vzbudil zlobno hihitanje. Stefčov se v svojem zmagoslavju ni zadovoljil s tem: podsmehljivo je navedel znani stih uporniške pesmi:

„Kje si, o narodna ljubezen zvesta?“

In se je nesramno odkašljaj.

Mnogi so razumeli, kam to meri, in so se pomenljivo spogledali.

Stefčov je bil spretno vrgel mednje predmet za razgovor. Podli dovtipi in jedke zbadljivke so padale na račun nesrečnega dekleta.

Kandov, ki je vse dotlej potrpežljivo poslušal, se ni mogel več premagovati.

„Na koga meri to roganje, na gospodično Rado?“ je vprašal Stefčova.

V kavarni je zavladala tišina.

„Zakaj vprašuješ? In četudi meri na gospodično Rado, kaj zato?“ je odgovoril Stefčev uporno.

„Če misliš nanjo, tedaj ti rečem, da si obrekovalec in nizkotnež,“ je zakričal dijak in se dvignil ves zasoplen.

„Kdo je nizkotnež, jaz ali ti — o tem naj razsodijo drugi. Kar se pa tiče obrekovanja gospodične Rade, boš že oprostil. Vprašaj, če hočeš, pse . . . še oni to vedo . . . Svetujem ti, da se ne trudiš z obrambo te propale ženske . . . Ne bodi smešen kavalir!“

Kandov je vzkipel. Stopil je na sredo kavarne in rekel bled in ves drhteč:

„Ti surovo napadaš nezaščiteno dekle . . . Prekliči besede!“

„Dokaži mi, da tvoje pošteno dekle ni pred tednom skrivaj sprejelo nekega gosta . . . Dekle, ki . . .“

Stefčev ni utegnil izreči.

„Ta skrivni gost je bil Bojčo Ognjanov, njen zaročenec, da veš, podla duša!“ se je zadrl Kandov in mu prismolil zaušnico.

Zvenec plosk po licu je odmel po kavarni.

Osupli Stefčev se je pod udarcem najprej opotekel, nato je skočil na dijaka, ki je dvignil palico.

Navzočni so ju razdružili.

Kavarna se je napolnila s hrupom. Pod oknom so se prerivali radovedneži.

Stefčev je z zardelim licem pobesnel od srda, odšel iz kavarne in se namenil naravnost v konak, to pot za trdno odločen, da se maščuje nad Kandovim in nad Rado. Naščuvati je hotel beja, da obadva zasliši glede Ognjanova; tudi če se dijak s tajbo izmaže, bo dekle za vedno osramočeno; ono je bilo tudi vzrok tega škandala.

Na ulici pa ga je srečal hlapec, ki mu je naznanil, da je prišel plovdivski zdravnik, ki so ga bili poklicali k Lalki, kateri se je bila poslabšala bolezen. Tako je Stefčev odšel domov.

KANDOV

Vse navzočne so porazile besede, s katerimi je Kandov prisolil zaušnico. Najbolj Stefčova. Zadele so ga ko strela z jasnega neba. No, spopad ni imel hujših posledic za dijaka.

Pri tem so nekateri iznajdljivci razumeli, da ima strastni nastop Kandova globlje vzroke kot samo kavalirstvo. Tak neobrzdani, silovit srd, ki ga je zavedel do skrajnosti in to zaradi neke njemu tuje osebe, ne bi bil naraven, če bi ne bilo zanj tudi drugih, zgolj osebnih pobud. Po tem in tudi po drugih znakih, ki jih pazljiv opazovalec zmeraj še pozneje lahko odkrije, so spoznali, da tudi Kandov ni baš ravnodušen do gospodične Rade.

In niso se varali.

Kandov je bil zaljubljen v Rado.

Kako se je to zgodilo?

Mladi dijak je bil izmed onih strastnih nravi, ki najdejo smisel življenja le v oboževanju kakega ideala. Take nravi morejo dihati le v zanosu kake strastne in silne podvrženosti ...

Kandov je prišel v Bolgarijo kot mlad, goreč idealist, omamljen od skrajnih teorij in principov, ki so blagodejni v pošteni duši, a strašni v pokvarjenem bitju.

Prva srečanja z življenjem so omajala globoka prepričanja njegove vere. Spoznal je, da so ondodna tla popolnoma neprikladna zanj. Toda on ni mogel oboževati kakega zrušenega ideala.

In si je poiskal novega, ki ga je imel že pripravljenega — Bolgarijo ...

Toda preden je videl Bolgarijo, se je bilo v nje-

govi duši naselilo neko drugo božanstvo: zagledal je bil Rado.

To se je bilo zgodilo lani, kmalu po Ognjanovljem begu iz Bele Čerkve. Čustvo, ki je bilo sprva šibko, je raslo in kmalu pognalo korenine v njegovi duši. Obvladalo ga je vsega in se spremenilo v strast. Kandov se je malo po malo odtujil svoji okolici in njenim brigam, izogibal se je hrupa in se vdajal sanjarski otopelosti, iz katere se je zdramil samo, kadar je zagledal Rado. To se je nadaljevalo prav do tega poletja, dokler se nekega dne ni zdrznil in se razhudil sam nad seboj. Ta strast se mu je zazdela podla, podla do Ognjanova, njegovega prijatelja, a zločinska do Bolgarske, kateri bi se bil moral posvetiti.

Prestrašil se je sam sebe in se podvizal, da do časa uduši to demonsko čustvo in se ga reši. Mislil je, da ga more rešiti in preroditi le kako drugo strašnejše in bolj demonsko čustvo. Sklenil je torej, da se ves vrže v boj, ki se je pripravljaj, v metež in njegovo negotovost, da se potopi v njegove zaglušne in bujne valove, da se ves nasiti in napije gorečega vzdušja blaznega navdušenja in revolucionarnega vrenja ... Izgnati je hotel Luciferja z Belcebubom.

Tedaj je, kakor smo videli, iznenada zaprosil Sokolova, da ga sprejme za člana komiteja ter predlagal, da ubije Stefčova.

Prav za prav ga je najhuje privlačeval prav ta uboj izdajalca, uboj, ki je bil zanj nekaj novega in združen s strašnim nemirom, toda v tem primeru plemenit. Računal je s tem ubojem, ki je bil zanj kakor očiščevališče, iz katerega bi se dvignila njegova duša nova in čila; udarec, kateri naj bi usmrtil izdajalca, bi moral ubiti še nekega vse strašnejšega sovražnika v njegovi duši: Radin prezali obraz.

Da, najprej uboj, krst v krvi in revoluciji ... Strašen, toda odločen korak do rešitve ...

In je to misel še tedaj, ko se je bila komaj porodila v njegovi duši, preden jo je bil razodel predsedniku, nekoliko noči sam ljubkoval in strastno negoval, kakor mati oboževanega otroka... V dolgih, nespečnih nočeh je razmišljal, delal načrte, kako naj ubije Stefčova; ta vroča razmišljanja so vsega prevzela, mu vzela duševni mir in izključevala vsako drugo čustvo, vsako drugo zanimanje. Kandov se je spomnil Razkolnikova: tudi junak Dostojevskega je bil sklenil uboj oderuhinje v dobro človeštva in je bil tako prikupen, tako ganljiv! Obadva sta v enakem položaju. To slučajno ujemanje je Kandova opogumilo, očaralo in razvnelo... Razkolnikov je stal pred njim kakor svetel vzor, kakor ideal. Odločil se je tudi, da bo storil prav kakor Razkolnikov: na notranji strani svojega dolgega površnika, pod pazduho, je hotel za konce prišiti vrvico, tako da bi v zanko lahko obesil sekuro. Tako bi nihče ne opazil, da nosi smrtonosno orožje.

Na srečo ali nesrečo pa je to odložil in njegov načrt se je zrušil, kakor hiša iz kart. Bil je obupan... Toda pred njim je stala revolucija, naježena in ognjena kakor apokaliptična zver in to ga je potolažilo v nesreči... Toda duševni boj je trajal dalje in bil vedno hujši. Pri vsej strasti, s katero se je vdajal revolucionarnemu delu, ga misel na Rado ni zapustila. Njena podoba je izdajalsko migotala izza podobe očetnjave; bila je globlje vtisnjena v njegovo notranjost, samozavestna in je s pomilovanjem gledala tega gosta, ki je bil stopil v dom, v katerem je že ona vladala.

Da bi mogla vsaj njegova duša obdržati, spojiti obe naklonjenosti, prvo — narekovano od razuma in volje, a drugo — vsiljeno od narave; da bi ju mogla pomiriti, uravnovesiti, oslabiti eno s pomočjo druge!... Čudil se je Ognjanovu, kako je mogel z enakim ognjem ljubiti Bolgarsko in Rado, se tako razdeliti, a biti vendar dober in močan, miren in

celo srečen! . . . Kako jedréna, bogata čud, ko tako svobodno diha pod bremenom dveh velikih strasti, ki sta v skladu med seboj in mu vlivata nove moškosti in jo varujeta!

Kako je tedaj Merdevendžievu zavidal smešno strast, ki jo je moglo ozdraviti eno samo medvedkino rjovenje!

Danes ta dan, ko je bil Stefčovu primazal zaušnico, se je Kandov zavedel čudnega položaja, v katerem je bil. Zapisal se je Bolgarski, a zaljubil v Rado. In po nujnosti okoliščine mu je bil zdaj Ognjanov — tovariš po misli — nasprotnik. Ideja mu ga je približevala, strast mu ga je oddaljevala.

Ko je bil tako pogumno udaril, ni kaznoval samo žalitve Radine časti, ampak je maščeval tudi Ognjanova.

Strašno protislovje.

Toda ta duševni boj, naj je bil še tako ogorčen, ni trajal dolgo.

Srce je zmagalo.

To se pravi — narava je premagala oni drugi, duhovni svet.

Kandov se je ves vdal novi ljubezni.

Ko je bil iz vseučiliških klopi iznenada stopil v morje življenja, je bil kot človek, ki je z neba pal na zemljo. Z zaupljivo dušo in s srcem, ki ga še niso načele življenjske preizkušnje, je šel le-tem nepripravljen naproti. Prvo, kar mu je poslala zla usoda, je bila ta ljubezen. Vdal se ji je s prav istim žarom kot prej — idealom socializma. Razlika je bila samo ta, da so mu prej delovali možgani, a zdaj srcé, vrtoglavo srcé, kateremu niti razsodek niti izkušnje niti modrost vseh filozofov niso prišle do kraja.

Ali pa bo Kandov mogel utešiti svojo strast, to se pravi: ali se mu bo posrečilo najti srečo, ki bo enaka njeni veličini, ali mu bodo zastrupila življenje najtežja razočaranja in najhujše muke.

Noben zaljubljenec si ni kdaj zastavil tega vprašanja. Če si ga je, ni bil zaljubljen.

Ljubezenska slovnica ne pozna vprašajev.

Poleg tega Radino srcé ni bilo svobodno; Kandov je to vedel. A ni mu bilo mar tega in je dalje gorel. Ljubezen je slepa.

Stara grška umetnost ni kar tako njenega boga upodabljala z zavezanimi očmi.

Dokler je Rada mislila, da je Ognjanov mrtev, je bila kot ubita od svoje nesreče in ji niti malo ni prišlo na um, da bi razmišljala o obiskih mladega dijaka, ki so bili tedaj še razmeroma redki. No, polagoma so postali pogostejši, a prav tako tudi slučajna (ali nalašč iskana) srečanja z njo... Čas je bežal, a to se je nadaljevalo. Nazadnje je Rada s svojo žensko domiselnostjo opazila dijakovo neravnodušno vedenje do nje. Znaki tega novega čustva so bili vsakikrat jasnejši, ker je bilo tudi le-to vsevdilj močnejše.

V prvem hipu se je Rada začudila, bila je zbegana; nato se je naredila, kakor da nič ne opazi. Kdo ve, morda je to tudi prijetno pobožalo njeno samoljubje. Toda pozneje se je tresla pred vedno močnejšo silo te vzplamtele naklonjenosti. Mehka, kot je bila, ni imela poguma, da bi ga osorno zavrnila ali mu zaprla vrata, ker je bil tako obziren in odkrit.

To jo je popolnoma razoroževalo.

Pogum za zaušnice je našla samo pri takih ljudeh, kot je bil Stefčov.

Rada ni vedela, kaj naj stori.

Tako je bila še dalje prijazna s Kandovim kot Bojčovim prijateljem in plemenitim človekom. Mislila je, ubožica, da mu bo olajšala koprnenje, ki njene sile niti ni poznala, ako ga bo ljubeznivo sprejemala in ga zdravila z ognjem svojih črnih oči. Slabo zdravilo! Niti ona niti Kandov nista vedela, da je za to vrsto bolezni edino rešilno zdravilo — ločitev.

„Daleč od oči, daleč od srca“, pravi pregovor.

JUTRANJI OBISK

Po škandalu s Stefčovim se je Kandov zelo razburjen vrnil domov. Zaprl se je v sobo in do večera neprestano bral eno in isto knjigo. Z branjem je sem ter tja le toliko prenehal, da je s svinčnikom podčrtal kako mesto, nato se je zopet poglobil v čtivo. Ves se je posvetil temu poslu in ni niti obedoval . . . Ko ga je poklicala njegova mati, ji je odgovoril, da ga boli glava . . . Prav tako tudi ni večerjal. Po cele ure je preležal na zofi in zamišljen strmел v strop. Ko je zavladala nočna tišina, je vstal, sédel k mizi in začel pisati pismo. To je delal do polnoči . . . Nato se je zopet zvalil po zofi, ne da bi spal, ampak da bi tuhtal . . . Sveča je gorela do jutra. Prvi sončni žarki so prodrli v sobo in pali na obraz zasanjanega dijaka. Zdrznil se je in odprl od nemirnega spanja trudne in vdrte oči. Odšel je k mizi, zopet prebral pismo, ga zgrnil na štiri kraje, iskal ovitek, ki ga ni našel, in pustil pismo na mizi.

„Zdaj ali pozneje?“ je zašepetal.

In je za minuto zamišljen obstal.

„Ne, pozneje, pozneje naj ga dobi . . . Ko se vidim z njo . . .“

In se je začel naglo odpravljati.

Ko se je znašel na ulici, je videl, da je še zelo zgodaj. Sonce je stalo še nizko nad obzorjem; dom, v katerem je stanovala Rada, je metal senco na nasprotno hišo . . . Iz izkušnje je vedel; kadar se senca potegne do srede ulice, do mlake, Rada vstane, da zalije Lilovkin vrt. Tedaj je že oblečena in ura primerna za obisk. Kandov je šel nekajkrat po ulici

in pogledal zdaj na zid Lilovkine hiše (Rada je stanovala v sobi, ki je gledala na dvorišče), zdaj na senco. Ta je strašno počasi lezla s stene nasprotne hiše, do mlake je bilo še daleč. To se pravi, da bo treba čakati še celo uro ali več, preden bo sonce obsvetilo polovico ulice ... In Kandov je z rokami na hrbtu nadaljeval hojo; zavil je tudi v drugo ulico, da bi odvrnil pozornost mimoidočih, ki jih je srečaval vedno pogostejše. Sonce je s svojo žarko svetlobo oblivalo že celo Staro planino, obronke nad mestom, opeko na strehah, bele dimnike in proti vzhodu obrnjena okna. Zgodnji kavarnarji so že odprli svoje kavarne; trgovci s predpasniki so pometali pločnike pred svojimi lokali. Vrvarice so začele s kamenjem obteževati vrvi, po ulicah so čedalje bolj vrveli ljudje, nastalo je gibanje in življenje, mesto se je oglasilo s svojim vsakdanjim, mešanim hrupom.

Toda Kandov ni opazil nič ... Ni ga zanimalo niti sonce niti šum niti življenje, ki je zakipelo okrog njega. Gledal je, mislil, čakal samo enega: sence. Ta se je približevala določenemu mestu, mlaki, in to je pomenilo konec njegovega mučnega in strastnega nemira, ko večnost dolgih trenutkov. Senca se je pomaknila do mlake in pustila vso drugo polovico ulice v svetlobi. Kandovu se je zdelo, da je sonce šele tedaj vzšlo ... Z naglimi koraki je odšel proti dvoriščnim vratom stare Lilovke. Zazrl se je v stare, razpokane, zvežene hrastove duri, ki so bile nizke in okovane z velikimi, zarjavelimi, madežem podobnimi žebli s sploščenimi glavami. Vedel je, koliko jih je, koliko razpok in špranj je v vratih, poznal je njihovo škripanje, ki je bilo podobno pasjemu renčanju, kadar so se odprla. Ta vrata so bila zanj kot kako živo bitje, z očmi, ušesi in glasom ... Kako bolešno in strašno, a obenem sladko je odmevalo v njegovem srcu, kadar je stopal skoznje! In kako hladno, neprijetno, zlovešče, kakor udarec

na krsto je vplival na njegovo dušo njihov tresk, kadar so se pri odhodu zaprla za njim!...

Iznenada so se odprla. Skoznje je stopil preprost kmet v turških hlačah in s kučmo. Kandov je hotel k njemu in ga vprašati za Rado, toda ga je bilo sram. Le pogledal ga je z velikim vznemirjenjem in celó z zavistjo. In je zopet nadaljeval hojo. Preteklo je nekaj časa. Vrata so se zopet odprla in Kandovu je srcé vztrepetalo.

Skoznje sta stopili stara Lilovka in Rada. Odšli sta navzgor po ulici. Šele tedaj je zaslišal jasne udarce zvona. „Najbrž je kak praznik,“ je pomislil, „in odhajata v cerkev.“ Ustavil se je, obstal kot vkopan in gledal za dekletom, ki se je čedalje bolj oddaljevalo. Rada ga ni videla, zakaj ko je stopila na ulico in odšla navzgor, je povešala oči. Nehoté je opazil, da ima na sebi novo črno obleko. Ni nosila pepelnatega predpasnika iz potiskanega platna z belimi krožci in listjem kakor po navadi. In kako je bil njen rožnati obraz nekam strog... in očarljiv!

Dijak je dolgo čakal njene vrnitve... Pretekla je ura, dve... Jezilo ga je, ko je poslušal, kako zvon zdaj zapoje, a zdaj zopet utihne; ti suhi, zvonki, nesramni zvoki so mu do nestrpnosti dražili živce in ga tirali v obup.

„Kakšen vražji praznik je neki to?“ je ponavljal ves besen. „Kam neki je odšla s to grozno starko? Kakšen bedast zvon je to! Kakšni so ti večni prazniki! Kaj je zdaj ljudem do praznikov!... Kaj mi je treba tega malikovalskega praznika!“

Taki vzkliki so mu zdaj pa zdaj prihajali iz ust, ko je še nadalje čakal na ulici. Toda Rada se ni prikazala.

Sonce je bilo že zdavnaj preskočilo mlako, zalilo tudi drugo polovico ulice in se popelo na vrh zida Lilovkine hiše. Ljudje so neprestano hiteli vse križem po ulicah, toda med njimi ni bilo niti Rade niti starke. A zvon ni nehal peti.

„Kakšen brezbožen praznik je to!“ je zopet besno zasigal.

Toda niti ni hotel izvedeti, kakšen praznik je. Prvi človek, ki bi ga bil to vprašal, bi mu bil povedal. Toda čemu mu bo to? Že dolgo ni več štel dni, ni čutil časa. Pomlad se je bila razcvela, toda on je ni bil niti opazil . . . In čemu bi mu bila tudi ta pomlad, tako nesramno lepa, tako podlo očarljiva, ko pa v njegovi duši kipi tako morje muk? . . . Celó priroda se mu je zdela nesramna: kakor da se z njim poigrava . . . In je s studom pljunil . . . Najbrž na prirodo.

Kmalu je dobil odgovor na svoje nestrpne vzdlike.

„Kakšen vraga praznik je neki to?“ je ponavljala vsa besena. „Kam neki je odšla ta grozna stvar? Kakšen bodast xvon je to! Kakšni so ti večni prazniki! Kaj je zdaj ljudem do praznikov? . . . Kaj mi je treba tega malikovalskega praznika? . . . Taki vzkliti so mi zdaj pa zdaj pripadali iz neke ko je še badalje čakal na ulici. Toda kada se mi prikazal, on je bil že zdavnaj preskočil mlažo. Zato tudi drugo polovico ulice in se popelje na vrh. Ljovkine hiše. Ljudje so neprestano hlepli vse k njemu po ulici, toda med njimi ni bilo niti Bada niti starke. A xvon ni nihal bolj, kot se je odšel.“

KANDOVLJE ZAČUDENJE JE RASLO

Iz sosednje ulice se je razlegnil enolični, piskajoči zbor otroških glasov. Ti glasovi so spremljali bas nekega močnejšega in starejšega glasu, ki je pel zateglo cerkveno pesem. Čudni koncert se je približeval in postajal vsevdilj glasnejši. Tedaj se je pojavila vrsta otrok s svetilkami, cerkvenimi banderi in dolgimi, voščenimi svečami, okrašenimi s črnimi trakovi; nato trop drugih otrok, s katerimi je hodil psalt Merdevendžiev, ki so mu sledili popi v ornatih. V zraku je zadišalo po kadilu: bil je Lalkin pogreb.

Trpinka je bila tisto noč izdihnila.

Skoraj vse mesto je spremljalo njene posmrtné ostanke. Smrt te žene, pokošene v prvi mladosti, je napolnil z žalostjo vsa srca. Vsi so pohiteli, da se poslovijo od pokojnice in da izkažejo čast njenemu poslednjemu potovanju — do groba. Niti nerazpoloženje do njenega očeta, niti mržnja do njenega moža ni zadrževala ljudi. Lalka je bila zelo ljubka, krotka in dobrosrčna in njena podoba je pregnala iz duš vse druge zemske, hude misli. Naval pri njenem pogrebu (očetu, ki je bil ves skrušen, se ni smilil denar, da bi bil mrtvaški sprevod čim razkošnejši in svečanejši), je bil zelo velik, kar mu je dajalo še veličastnejši, še tožnejši izraz. Toda največ ljudi je privabil glas o vzroku njene bolezni in smrti, ki ga njena sestra ni mogla zamolčati. (Lalka je bila pred smrtjo vse povedala Ginki.) Uboga pokojnica je vsem ženskam izvabljala solze v oči, a jokali so tudi moške, ki ji niso bili niti v sorodu... Zbrala se je vsa mladina, nji na čelu pa člani komiteja, globoko ganjeni in žalostni. Ti so stopali takoj za nosili.

Ko je sprevod dospel do trga, na katerem je stal Kandov nepremično kot kol, so postavili nosila na tla, da zopet berejo nad njimi molitve. Kandov je pogledal mrliča in takoj spoznal Lalko.

Ležala je mirno, tiho, njene dolge trepalnice so ji bile lepo zaprte; zdelo se je, da je le zaspala. Njen obraz je bil marmornato bel in se je komaj razločeval od pernatega vzglavnika, na katerem ji je počivala glava; njeno drobno telo je kar tonilo pod kupom vencev in šopkov pomladanskega cvetja, poslovilnih darov žená in deklet . . . Ob ramenih sta ji ležala šopka redkih belih vrtnic; prav take so ji krasile tudi lasé. Le-te je bila zasadila njena roka; njene bele in lepe roke, ki so bile kakor izklesane iz marmorja, so ležale prekrižane na svileni poročni obleki, na upalih prsih pa ji je počivala ikona: „Marijino vnebovzetje“. Opojen vonj blagodišečega cvetja, pomešan s smirenskim kadilom, je napolnil vso okolico in omamljal čute.

Komaj so spustili nosila, že se je mati s presunljivim krikom vrgla na hčer, jo z obema rokama objela in kot nora zariila glavo v cvetje in v obleko. Nato je začela naricati z zamolklimi, nedopovedljivimi, do brezumja strastnimi besedami materinske ljubezni in obupa, katere zmeraj kakor z ostrimi iglami prebadajo srce in od katerih se ježijo lasje na glavi. Vsaka beseda je odkrhnjen del srca, vsak krik morje muke in neizrekljive bolečine. Jok in tarnanje sta naraščala vse naokrog; sorodniki in drugi, ki so jim solze tekale po licih, so si tiščali robce na usta, da ne bi na ves glas zaihteli. Toda Ginka, prikupna v žalni obleki, je tarnala kakor iz uma; njen oče, ki sta ga podpirala dva soseda, je ves pobit sklanjal svojo sivo glavo. Stefčov je gologlav, z robcem na očeh stal prav ob nosilih. Toda jokal ni. Le obraz, ki je bil sicer rahlo zardel, mu je bil zdaj bled. Nekam raztreseno se je oziral okrog, a se je zdelo, da ničesar ne vidi . . . Ne daleč proč

je iznad množice strčala svetlolasa glava Sokolova. Oči so se mu upirale v Lalkino mrtvo telo; objemal jo je s pogledom, ni se mogel nagledati žrtve, ki jo je tako zelo ljubil in ki je tudi njega ljubila... O, onadva bi bila lahko srečna! Toda usoda, usoda!... Iznenada je zagledal blizu sebe Stefčova. Njune oči so se srečale. Sokolov ga je prebodel s strašnim pogledom in glasno rekel:

„Gospod, tvoja podlost je ubila to ženo! Za to boš najprej dal odgovor meni, a nato Bogu!“

Molitev se je končala. Materin glas je zopet preklal tišino. Dvignili so nosila in sprevod je krenil dalje. Kandov se je skoraj mehanično pridružil množici. Obraz mu je ostal miren kot prej. Žalostni prizor, ki ga je gledal, ga niti malo ni ganil; celó neko grozotno zadovoljstvo mu je ožarilo obraz: vedel je, da je Rada, ki je bila Lalkina prijateljica, tu. To se pravi, da jo bo videl... Mračni in neskončni pogrebni sprevod je mogel le to edino misel vzbuditi v njegovi zavesti. Začel se je ozirati zdaj sem zdaj tja med množico žená, toda Rade ni zagledal. Oprezoval je za vsako črno obleko, za vsako lepo glavo. Toda Rade ni mogel zagledati med njimi. Zaostal je, da so odšli drugi spremljevalci mimo; toda njegov jastrebji pogled je zaman streljal, ril in iskal po razgibani množici, ki je kot reka tekla mimo njega... Nenadoma je opazil staro Lilovko in iskal poleg nje Rado. Rade ni bilo!... Srce mu je zastalo. Kako? Da Rade ni tu, na pogrebu Lalke, njene prijateljice? Nemogoče, nemogoče, nemogoče! In je zopet rinil med množico in jo iskal; toda ni je našel. Kako? Da Rade ni tu? Kje neki je tedaj? S staro Lilovko je odšla z doma, le kje jo je ta pustila?... Sámó in ob tem času? Kaj tako važnega je danes Rado zadržalo, da ne spremlja svoje najdražje prijateljice?... Ali je morda tu, le da je on ne vidi, da so mu odpovedale oči? Toda saj je videl starko!... Ali naj stopi do nje in jo vpraša?

Norost, norost, to je nespodobno!... Ubogi dijak ni opazil, da je že njegovo oziranje in prerivanje med žalnim sprevedom nespodobno in da vzbuja pozornost...

Ko so zavili v eno izmed ozkih ulic, je iz sosednje zapiskal klarinet in udaril boben: tam se je zibalo veselo kolo. Veselje poleg te žalosti je napravilo hkrati strašen in bogoskrunski vtis. Na mnogih obrazih iz spremstva se je pojavilo nezadovoljstvo in nejevolja. V tistem trenutku je godba utihnila, kolo se je raztrgalo in izginilo kakor pod zamahom čarovne palice... Zavladala je tihota, iz ulice so se razlegali le pogrebni glasovi otrok in Merdevendžieva... Kandov, ki je bil zadnji, se je nehoté okrenil, ko je bil zaslišal korake. Zagledal je „redaktorja“ in še nekaj drugih ljudi, ki so bili zapustili kolo, da se pridružijo sprevodu. Redaktor je bil pijan, s fesom po strani in zelo vznemirjenega obraza. On in njegovi tovariši so se podvizali, da dohitijo konec sprevida. Kandov je slišal zamolkli glas Bezporteva, ki jim je govoril:

„Hitite, ne bodite osli... da ji vsaj poljubimo roko... In da ji rečemo: ‚Zbogom, sestra!... Bog ti daj nebesa!‘... Zakaj kdor umre za narod, je nesmrten! Ali razumete, gosaki?... Ako ste pijani, niste pameti zapili... In kadar vam rečem, da upognite svoje melone, tedaj se priklonite, to je sveta duša. Povejte mi, koliko je takih na svetu... Toda izdajalcev je brez števila, kakor peska v morju... Toda vi morja še niti videli niste, zato ne bodite osli, ampak poslušajte človeško besedo...“

Prav ko je končaval to tirado, je zagledal Račka, ki je tekel mimo njih in nekaj nesel v cerkev.

Zaklical mu je ukazovalno:

„Čakaj, ej! Čakaj, da te nekaj vprašam... No, ta je Stefčovlji vohun. Smrt takim poganom!“ se je obrnil k tovarišem.

Račko je bil opazil Redaktorjev razljučeni obraz in pobegnil v neko ulico.

„Primate ga, da ga vprašamo, s kakšno pravico smradi ulice s svojim imenom!“ je zakričal Bezpor-tev, nakar so vsi stekli za nesrečnim Račkom.

Račko, lahek in droben, kot je bil, je letel kot peresce in je bil kmalu daleč pred svojimi pijanimi preganjalci. Že so se vsi skupaj izgubili za ovinkom ulice . . .

Kandov je vse to gledal brez zanimanja, raztresen. Sklonil je glavo, in ne da bi se bil tega zavedel, zopet krenil za sprevodom. Kmalu za njim je tudi on stopil v cerkev.

POGREB

Množica, ki je v ulicah naraščala kot potok, je docela napolnila cerkev.

Nosila, položena na štirioglato marmorno ploščo z izklesanim dvoglavim orlom nasproti škofovemu tronu, so bila središče, okoli katerega so se stiskali in gnetli ljudje s prižganimi voščenkami.

Pogrebne molitve so svečano odmevale; iz kadihnic so sukljali sivi oblaki dima in se dvigali do svoda. Gorele so velike svetilke pred oltarjem, prižgali so tudi lestenec, cerkev je žarela od svetlobe... Ta sijaj naj bi bil nekoliko potolažil potrto Lalkino rodbino.

Zaradi tega so bili tudi zaprosili učitelja Klimenta za nagrobni govor. Kot bogoslovec je imel govorniški dar in se je posluževal izrekov iz svetega pisma. Toda ta je prošnjo odbil z izgovorom, da ni razpoložen. Zaprosili so Frangova. Po kratkem omahovanju je sprejel in stopil na drugo stopnico škofovega prestola. Popi so prenehali peti in cerkev je utihnila.

Učitelj, ki je bil zelo razburjen, je uprl pogled v pokojnico in začel z močnim, toda trepetajočim glasom:

„Bratje in sestre!“

Toda že je bil prisiljen, da premolkne. Pri vratih se je godilo nekaj nenavadnega. Tam se je množica začela prerivati in se vznemirjati; slišati je bilo nejasno šepetanje, potem — preplašene glasove. Vznemirjenje se je širilo po cerkvi in kmalu doseglo prednje vrste okoli nosil s pokojnico. Nastalo je strašno razburjenje in zmeda.

„Prihajajo!“ so kričali nekateri.

„O, mamica moja, prihajajo!“ so vreščali tanki ženski glasovi.

„Kdo prihaja vendar?“ so vpraševali moški.

„Turki! Turki!“

Nastal je preplah; vpitje, vzkliki in javkanje je napolnilo božji hram. Ljudstvo se je razbežalo kakor preplašena čreda in ni vedelo, kam naj se skrije.

Okoli Jurdana in Stefčova se je zgrnila velika množica. Vsi so mislili, da bodo pri nji našli zaščito in jim bo prizaneseno obenem z njima, ker imata vpliv pri Turkih. Toda precej ljudi je v norem strahu begalo po cerkvi, hotelo zbežati, pa se zopet vračalo in kričalo. Mlade žene so vreščale in se onesveščale, toda nihče jim ni nudil pomoči; nekaj stark se je zgrudilo na stopnice pred oltarjem, kjer so jih pohodili. Brezumen strah se jim je kazal na obrazih, ki so bili večinoma bolj beli in mrtvaški kot Lalkina lica.

Samo Kandov je ostal povsem brezčuten do vsega, kar se je godilo okoli njega. S sklenjenimi rokami je nepremično stal poleg nosila in otožno gledal pokojnico.

Tedaj se je razlegnil Sokolovlji glas z galerije:

„Ne plašite se, saj nič ni!“

Že ob prvem preplahu se je popel na galerijo, da pogleda skozi gornje okno, kaj se godi na trgu pred cerkvijo. Toda opazil ni nič nenavadnega. Turkov ni bilo; videl je le Redaktorja in njegove tovariše, kako stopajo v cerkveno lopo. Bil je že ves hripav, toliko je kričal, da bi pomiril ljudi, toda v splošnem hrupu ga nihče ni slišal.

Oglasili so se tudi drugi:

„Bodite mirni, ljudje, saj ni nič.“

„Kdo nas je prestrašil?“ je vzkliknil nekdo.

„Kdo je nalagal ljudi?“

Tedaj so vsi zasopli vstopili Redaktor in njegovi tovariši in se začeli križati. Niti slutili niso, da so

sami vzrok preplaha. Ko je namreč Račko, bežeč pred njimi, preplašen planil v cerkev in so ga nekatere ženske vprašale, pred kom beži, je rekel:

„Prihajajo!“

„Kdo prihaja?“

„Kapasuz in drugi . . . mnogo, mnogo . . .“

Razumele so, da je rekel: „Kapasuzi . . . mnogo, mnogo.“

To je bilo dovolj za ljudi, ki so že ves mesec pričakovali pokolja od Turkov. In nastala je zmešnjava.

FILOZOFIJA IN DVA VRABCA

Kandov ni počakal konca pogreba in je zopet stopil na ulico. — Čudno! Bil je nekoliko vedrejši.

Pred obličjem smrti se nehote pomiri sleherno duševno razburjenje, ki je v zvezi z zemskimi koristmi; zavest ničevnosti slabi človekovo odvisnost od tega sveta. Skrbi, goreča ljubezen, strasti in želje, ki jih človek goji v življenju, vse obledi in postane prazno in smešno pred vidikom večnosti...

„No, Lalka je mrtva, danes je truplo, jutri bo prah. Kako bleda je, kako strašna... Umrla je, umrla!... A Rade ni bilo tam... Pa kaj je Rada!... Čudno, kako me je to dekle zaslepilo... Kdor me vidi, bi rekel, da sem nor... A kako vem, da res nisem nor? Nor — zakaj? Zaradi nje! Pa kaj je ona in zakaj te moje brezkončne muke in moje dolge nespečne noči?... Da, zakaj vse to? Zaradi neke ženske, samo zaradi neke druge Lalke, ki bo jutri prav tako umrla in postala truplo in prah. Bog ve, ali bi jo še tako ljubil, če bi jo videl tako na nosilih, kako jo nosijo v grob črvom v hrano... Kako bedasto, zoprno... Da, zares, kaj je ta Rada, to oné, ta nič, da, ta nič, ki napolnjuje vse moje bistvo in vse vesoljstvo, raj kakor pekel... Kaj je ona?... Okostnjak, oblečen v surovo meso... Velik kup kosti, hrustanca, krvi, žil, vlaken, živcev, žlez, tkiva in smradu, ki se vse skupaj imenuje Rada in bo že jutri razpadlo in se spremenilo v gnoj in prah... Fej! In vse to jaz ljubim? In ginem zaradi tega? Moj vseмогоčni duh, moj božanski razum, moja neskončna misel so se navezali na ta krhki, bedasti kup in visijo na njem kakor na pajčevini... Strašno,

neumno! . . . In kako to, da se prej nisem iztreznil, da nisem rekel sam sebi: Kandov, hej, tvoja naloga je drugačna in večja, kakor da vzdihuješ za nekim bedastim krilom . . . Taka široka prostranstva se odpirajo pred menoj, dva čudežno velika svetova me vabita v svoje naročje: znanost in očetnjava. In koliko je tam življenja in napredka, slave boja in čudes! . . . A jaz tega ne vidim, pač pa vidim ta žalostni stvor, na katerega bi ne bil nikoli niti pomislil, da živi na zemlji, dokler ga nisem videl, kakor tudi on ne ve, zakaj živi . . . Sramota, sramota, sramota! Videti sem moral Lalko, da sem se zavedel, na kako ničnost se mi je privezala duša. Ta se mi šele sedaj prebuja kot orel in plahuta s perutmi, jih širi in kakor on svobodno leti v neskončni prostor . . . Kako sem srečen! Oh!“

In Kandov je šel dalje, poglobljen v ta osvežujoča razmišljanja. Čutil je, kako mu neko težko breme pada s pleč. Zdaj se je zmagoslavno nasmihal. Nasmihal se je in čudil, kako žalostno in bedasto se je izvršil ta boj v njegovi duši. Vrgel je iz nje Rado, kakor vrže človek skozi okno nepotrebne črepinje razbite posode . . . Radina podoba je bila že tako daleč v megleni neskončnosti, bleda, brez življenja in nejasna kakor sen, ki ga je pretrgal nenaden ropot. Čutil se je čvrstega in prenovljenega; mrena mu je pala z oči, da je videl jasno in spoznal vse in se zopet začel zanimati za podrobnosti vsakdanjega življenja, ki ga je obdajalo. Prisrčno kakor nikoli poprej je pozdravljal ljudi, ki jih je srečaval, se razgovarjal s Pavlakom Nedevom o njegovih rožah, ga vprašal, po čem so bile lani in koliko olja misli pridelati letos; od neke branjevke je kupil pol oke češenj in se veselo vračal domov.

Vračal se je vesel, kakor da prihaja od svatbe in ne od pogreba.

Ko je stopal pod zidom nekega vrta, se mu je usul na glavo dež belih cvetnih lističev.

Dvignil je oči in videl, da je bilo to cvetje slive, ki je svoje veje širila nad ulico, na kateri sta se igrala dva vrabca in se kljunčkala . . .

Kandov je obstal kot okamenel.

Ob pogledu na ta ljubezenski prizor so se mu vse njegove lepe besede, se mu je vsa filozofija izkadila kot dim . . .

Spustil je robec s češnjami in se zgrabil za čelo. Dolgo je stal tako.

„Bolan si, bolan, Kandov!“ je brezupno pošepetal. „Bolan si, brat moj! . . . Poišči si zdravil za svojo glavo, baj Werther.“

In je nezavestno nadaljeval pot.

„Da, zdravila, zdravila, korenitega zdravila,“ si je ponavljal . . . „Toda kakšno zdravilo? Da bi bila to telesna bolezen . . . Toda ta rana je v duši . . . Ta se ne da izžgati z razbeljenim železom. Kaj? Morda bi se bilo treba posvetovati s plovdivskim zdravnikom? Zdravniki niso samo za telesne, ampak tudi za duševne bolezni . . . To je jasno kot beli dan . . . Škoda, da ni tu psihiatrov, izvedencev . . . Zakaj jaz sem nor, da, nor . . . Čeprav, stopil bom k temu . . . Kdo ve, morda mi bo kaj svetoval . . . morda to ne bo brez koristi . . . Da . . . Izkoristil bom priložnost. S tem nič ne izgubim . . . Toda drugo je težko: doktorju se bom moral izpovedati . . . Osmešil se bom . . . Ne, to ni mogoče . . . Treba je na kak drug način . . .“

In se je napotil proti hiši, v kateri se je bil nastanil plovdivski zdravnik.

ZDRAVILO

Ko se je Kandov ustavil pred vrati, si je obrisal obraz in potrkal.

„Entréz!“¹ je zaklical nekdo od znotraj.

Vstopil je. Pred njim je stal doktor, človek kakih štiridesetih let, visok, toda slabo razvit, podolgovatega, bledega in mršavega obraza z redkimi zalisci in z lokavim, posmehljivim izrazom v očeh. Bil je golorok in je spravljal svoje reči v torbo; očitvidno se je pripravljaj za odhod. Pospremil je bil Lalko in zdaj tu ni imel več opravka.

Kandov se je predstavil.

„Sédite, gospod!“ mu je doktor vljudno ponudil.

„Tu je nekoliko razmetano, zato oprostite.“

Vljuden sprejem je dijaka opogumil.

„Oprostite, gospod doktor, da vas nadlegujem, toda vstopil sem samo za nekoliko minut.“

„Ba, kadar zdravnik sprejema bolnike, se nikoli ne razburja; doktor brez bolnikov je kakor bolnik brez zdravja . . .“

S to hudobno šalo je vprašujoče pogledal vdrti in potrti obraz svojega gosta.

„Kako je z vami?“

„Hvala, jaz sem zdrav,“ je s prisiljenim nasmehom odgovoril dijak, „toda prišel sem po nasvet za nekoga drugega.“

„Ali je ta od tu?“

„Od tukaj, toda . . .“

„Zakaj ga niste pripeljali s seboj? Saj vidite, da ne utegnem . . .“

¹ Vstopite!

Kandov se je zmedel.

„Kako naj vam povem, gospod doktor? Prišel sem, da vas vprašam bolj za neko literarno zadevo...“

Doktor ga je začudeno pogledal.

„Vi mi lahko pojasnite neko psihološko vprašanje, ki me zelo muči. To vprašanje spada v področje medicine.“

Doktor je čakal z vprašujočim pogledom.

„Pišem neki roman,“ je rekel Kandov, ostro naglašujoč vsako besedo.

„Kaj, vi ste pisatelj?“

„Ne, le preizkušam se... Začel sem neki roman... Glavni junak je zelo zaljubljen, noro, brezumno, brezupno zaljubljen v neko osebo, ki pa ljubi drugega; in ta strast ga je privedla do samomora...“

„Poznam neko nemško povest, ki sem jo nekoč bral na Dunaju,“ je rekel doktor in se popraskal za ušesi, da bi se spomnil. „V nji je opisana neka podobna ljubezen...“

„Goethejev Werther?“ je vprašal dijak živahno.

„Da, Goethejev roman,“ je pritrdil doktor. „Junak se je umoril, kajne?“

„Da, toda jaz bi hotel rešiti — mojega junaka...“

„Bolje, da ga ubijete in napravite piko, da se ne bo mučil. Napravite z njim, kakor mi doktorji z bolniki... to je najboljše.“

Doktor se je pri teh besedah znova hudobno nasmešnil — nasmeh, ki je izdajal brezsrčnost zdravnikov, ki so navajeni, da ravnodušno gledajo trpljenje in smrt svojih bolnikov. Kandov je pobledel.

„Ne, to bi bil slab zgled za bralce... Samomor je nalezljiv kakor...“

„Katere narodnosti je vaš junak?“

„Bolgar.“

„Bolgar? Toda Bolgare, se mi zdi, nikoli ne muči ,kara — sevda'. Njihova srca so ovita z bivol-skimi kožami. Saj veste, kaj je ,kara — sevda'. Amour désপরé.“

„Da, brezupna ljubezen,“ je pripomnil dijak zamolklo.

„Res, ni mi znano, da bi bil kateri Bolgar kdaj umrl od velike ljubezni . . . Neki mladenič se je bil pred časom obesil, toda zaradi tega, ker je bil neki Jud propadel in je pri njem izgubil . . .“

„Toda moj junak je, kakor sem vam rekel, gospod doktor . . .“

„Da, razumem, izjema,“ mu je zdravnik segel v besedo. „Toda če je Bolgar, mu ne smemo pustiti, da izvrši samomor, to bi ne bilo resnično . . . Naj se muči . . .“

In doktor se je zopet nasmehnil z neprijetnim nasmehom in pogledal na uro. Očividno se mu je mudilo.

Kandov je opazil njegovo nestrpnost in naglo rekel:

„Prav zato sem tudi prišel k vam po svèt, gospod doktor. Razvoj povesti zahteva, da moj junak ostane živ, ker mora izvršiti še druge stvari . . . Toda da bo to lahko storil, ga moram najprej ozdraviti te grozne strasti, ki ga hromi in ubija. Kako naj se to zgodi najprirodneje in najresničneje?“

Doktor je radovedno in z zanimanjem gledal Kandova: v njegovi dolgoletni zdravniški praksi je bil to prvi primer takega posvetovanja. Trudil se je, da bi bral v očeh in izrazu svojega gosta, kakor da hoče odkriti pravi smisel njegovih besed. Ta pogled je dijaka zmedel, da je globoko zardel v sicer tako blede obraz. Ta zmedenost se mu je še povečala, ko je na doktorjevih tankih in brezkrvnih ustnicah zaigral posmeh.

„Razumem, razumem, vi iščete zdravila zoper najtrdovratnejše duševne garje.“

„Da.“

„Dobé se, toda na žalost niso tako učinkovita kakor kinin zoper mrzlico, gospod Kandov.“

In doktor je zopet ostro pogledal dijaka.

„Imenujte mi najučinkovitejše, gospod doktor!“

„Predvsem bi vam priporočil babje zdravilo: poiščite neko zel, ki jo ženske imenujejo ‚sovražnica‘, latinsko ime sem pozabil, skuhajte jo v noči s petka na soboto, toda v nežganem loncu, in svojega junaka med spanjem oblijte s to čobodro; takoj bo zasovražil ljubljeno...“

Doktor se je zasmejal.

Kandov se je pomračil.

„Vi tega ne govorite resno, gospod doktor...“

„Nočete tega?“ je doktor nadaljeval med smehom.

„Tedaj bi vam svetoval, da se napije vode iz Leta in jo bo pozabil... Ali veste, katera reka je Leta?“

Kandov je zaradi te šale in tega vprašanja, ki sta bila enako nesramna in neumestna, ves gorel v obraz.

„Na žalost je Leta že zdavnaj presahnila,“ je dostavil doktor.

Kandov se je dvignil, da odide.

Doktor mu je zamahnil z roko in napravil resen obraz.

„Dobro, poslušajte!... Da človek neha ljubiti tisto, ki jo ima rad, ga naženite, da se zaljubi v drugo, prav tako slepo in močno...“

Kandov je odmajal z glavo.

„To se pravi izganjati hudiča z vragom.“

„Resnično, resnično!“ je rekel doktor in se zarežal. „Poznam še neko drugo zdravilo: poženite ga v razvratno življenje, naj zadavi dušo in čustva v pijanosti sladostrastja... Naj otopi, pa bo pozabil.“

Kandov se je od studa namrdnil.

„Potreben mi je, da pozneje izvrši velika dela. Poleg tega je moj junak plemenit človek in nespособen, da bi se ponižal do živali.“

„Ha, to je druga stvar... Ker je že tak kočljiv, mu ostaja samo eno zdravilo. Toda to zdravilo je paliativ. Ali veste, kaj je paliativ?“

Dijak se je zopet namrščil, a je prikimal.

„Oddaljite ga od ljubljenske; pošljite ga kam daleč, zelo daleč, da popotuje leto ali dve . . . Naj odide na primer v Brazilijo, naj potuje po Ledenem oceanu, naj ostane devet mesecev med ledom in naj se hrani samo s kitovo mastjo. Ali — če mislite, da bi se tam lahko prehladil in dobil škorbut, pošljite ga v saharsko puščavo, naj postane poglavar kakega zamorskega plemena, ko si ga podvrže . . .“

Ko je doktor povedal vse te načrte, začinjene s šalami in ironijo, se je dvignil. Vstal je tudi Kandov.

„Hvala vam, gospod doktor, upošteval bom vaše nasvete.“

In je ponujal roko, da se poslovijo.

„Zbogom! Veselilo me je. Želim zdravja in dolgega življenja vašemu junaku in vam.“

Toda ko se je Kandov približal vratom, mu je doktor dejal resno:

„Gospod, plačajte mi za nasvete . . . Mi doktorji živimo od njih . . .“

Kandov ga je zmedeno pogledal. A je takoj segel v žep telovnika, potegnil iz njega rubelj, ga položil na mizo in naglo odšel.

„Ta butec,“ je doktor govoril sam pri sebi, ko je pazljivo spravljal rubelj v denarnico, „misli, da me je preslepil. Že takoj po prvih besedah sem vedel, da zase išče zdravila . . . Stavim, da je zaljubljen kot maček, a sanja o zanki . . . Dummheit¹!“

In je zopet začel pospravljati svoje stvari.

„Ta šaljivec,“ si je mislil Kandov, ko je stopil na ulico, „je vendar poleg vseh neumnosti povedal tudi nekaj pametnega . . . Prav ima: samo ločitev, samo oddaljenost me še reši . . . Zaživeti moram pod čisto drugim nebom, v drugem kraju, v drugem kotu zemlje, kjer me nič, prav nič več ne bo spominjalo nanjo . . . Da, zdaj se tudi sam spominjam, da v takih primerih svetujejo oddaljenost, beg! In

¹ Neumnost.

to me bo privedlo do brega reke, ki jo je omenil ta dunajski brbljavec. Beži, beži Kandov! V Moskvo, v Moskvo!“

In ožarjen od te misli, ves iz sebe zaradi tega rešilnega sklepa je Kandov začel popevati znano rusko pesem:

„Ah, Moskvá, Moskvá, Moskvá,
Zolotája golová,
Ah, Moskvá, Moskvá, Moskvá,
Zolotája golová,
Belokamjonaja . . .“

Naglo je dospel domov in povedal domačim, da namerava naslednje jutro odpotovati v Moskvo, kjer bo nadaljeval učenje, ter začel z mrzlično naglico pripravljati prtljago.

Še isti večer je natrpal kovčege, napravil tudi majhen zavitek in spal vso noč globoko in trdno, ko prej že nekaj noči ni zatisnil očesa.

Zjutraj se je prebudil vesel in čil. In da ne bi našel prilike, da bi mislil na Rado, se je v duhu ukvarjal s potovanjem, z novim življenjem, ki ga hoče začeti v belokaméni Moskvi . . . In je zanosno popeval:

„V doljú tebjá ja obezdóljen,
Moskvá rodimaja mojá,
Gdje bljéščet v ljesu kolokoljen
Veličje ruskago krajá . . .
Ah, Moskvá . . .“

Pripeljali so tudi konja, ki naj ga prenese preko Balkana. „V Moskvo, v Moskvo!“ je govoril, ko je tlačil v kovčeg še neke pozabljene knjige . . . Ko se je nagibal ob oknu, je nehoté pogledal na ulico in zagledal staro Lilovko v razgovoru z neko drugo starko. Zadrhtel je in proti volji prisluhnil, kaj pravi Lilovka oni drugi.

„Tako, Lilovka, torej si zdaj ostala sama?“

„Eh, kaj pa hočem? Včeraj sem pospremila Rado v Klisuro. Srce se mi je trgalo, ko je odhajala tako zaskrbljena . . . Eh, naj se je Bog usmili!“

Kandov je bil kot od strele zadet.

Uro pozneje je odšel.
Odšel je v Klisuro!

Nikolaj Nedkovič in Frangov sta, začudena nad naglo spremembo, ki sta jo bila opazila pri dijaku, še isti dan odšla k njegovim, da ga vidita, toda tam so jima povedali: odpotoval je v Klisuro, „da obišče sorodnike“.

V njegovi sobi je bil še zmeraj nered: kovčeg odprt, stvari razmetane. Na mizi je ležal kup ruskih knjig. Gosta sta po naslovih spoznala, da so to socialistično-anarhistične izdaje, tiskane v Londonu in Ženevi. Na vrhu je ležal roman Dostojevskega „Zločin in kazen“. Na mizi je bila tudi odprta knjiga, roman „Trpljenje mladega Wertherja“. V njem so bile cele vrste in strani zaznamovane z rdečim svinčnikom ...

Ta dela so označevala pot, po kateri je blodil Kandovlji duh v žalostni puščavi duševnih blodenj...

Da, tudi napol odprto pismo za Rado.

In gosta sta vse razumela.

Nedkovič je iz previdnosti vzel pismo in ga shranil v svojo listnico, da bi ne prišlo v nepoklicane roke.

VIHAR PRED VIHARJEM

Radin odhod v Klisuro je prišel nepričakovano in iznenada. Tisto jutro, ko je Kandov lazil okoli njenih vrat, je bil prišel k nji neki Klisurec, ki se je z vozom vračal iz K., in ji je naznanil, da ga je Bojčo naprosil, naj jo spotoma vzame s seboj in pripelje v Klisuro. Komaj je dobila to sporočilo, ki ga je tudi pričakovala, se je podvizala, da poljubi svojo prijateljico Lalko, ki je bila umrla tisto noč, in da ji reče poslednji zbogom. Nji so bila že zdavnaj prej zaprta Jurdanova vrata. Toda njen prihod k rajnici ni nikogar začudil niti razburil. Bila je Lalkina prijateljica in to je zadostovalo. Poleg tega nihče nima pravice, da bi komu kratil slovo od mrliča. Tam, kjer vstopi smrt, popadajo ključavnice z vrat: veliki in mali, prijatelji in sovražniki so enako dobrodošli na pragu večnosti . . . Domači so se ji ganjeni priklonili in ji naredili prostor. Ko je Rada pokleknila poleg Lalke, jo objela in poljubila na čelo, ki ga je močila s solzami, ter govorila: „Sestrica, Lalka moja, zakaj si nas zapustila?“ — je vsa družina obupno zaihtela, a Rado so skoraj onesveščeno zgrabili pod pazduho in jo odvedli iz hiše . . .

Rada se je nastanila pri gospé Muratlijski, ki je bila pred kratkim prišla v Klisuro. Ta jo je na Ognjanovljo prošnjo rade volje sprejela in dekletu brez doma izkazala gostoljubje.

Skozi okna, ki so bila obrnjena na sever, je bilo videti celo Klisuro, njeno dolino in Staro planino. Z velikanskega vrha Ribarice, ki so ga tam imenovali Vežen in je bil še zmeraj okrašen s svojo zimsko krono, so se spuščali strmi južni obronki, pod ka-

terimi je ležalo mesto. Na njegovih zelenih pobočjih je bilo videti tu pa tam črede vlaških pastirjev in njihove rdeče kolibe; na vzhodu je bilo mesto za-varovano z visokimi bregovi in melinami, deloma golimi, deloma pa pokritimi z vinsko trto in rožnimi nasadi. Do vrha se je spenjala vijugasta steza in vodila do soteske na drugi strani, imenovane Zli dol, iz katere je držala pot v Stremsko dolino. Brda so tudi z drugih strani zapirala Klisuro, ki je bila vgnezdена v globoki kotlini, vsa v zelenju, med sadovnjaki in rožnimi vrtovi, ki so s svojim vonjem nasičevali zrak. Pozimi je bil to žalosten in zaprt kraj, brez razgleda, toda zdaj je bil to prelep kotiček, poln senc, hladu in vonja.

Kandov je došel v Klisuro drugi dan po Radinem prihodu in se zglasil kot gost pri nekem rojaku — primeren izgovor, da je bil v Radini bližini. Obiskal jo je še istega dne in jo našel vso žalostno in v solzah zaradi Lalkine smrti. Razumel je, da je v takih okoliščinah njegov obisk neprimeren, a ga je vendar olajšal in razvedril. Bil je že srečen, samo da vidi Rado.

Prihodnji dan se je Kandov oglasil zelo zgodaj. Našel jo je še huje pobito in žalostno, nekaj zaradi Lalkine smrti, a nekaj zaradi glasu o skorajšnjem uporu v Koprivšnici in ker ni vedela, kje je Bojčo in kaj je z njim. V tako težkem razpoloženju je Rada z veseljem sprejela Kandova.

„Povejte mi, gospod Kandov, kaj je novega?“ ga je vprašala vznemirjena.

„O vstaji govorijo,“ ji je odgovoril suho.

„Kaj naj zdaj storim, moj Bog! . . . In tudi Bojča ni — sploh se še ni oglasil . . .“

Kandov je raztreseno gledal skozi okno v neko točko na Ribarici.

„Kaj mislite, gospod Kandov?“ ga je Rada nestrpno vprašala.

„Jaz?“

„Da.“

„O vstaji?“

„Da, o vstaji.“

Odgovoril je ravnodušno, ne da bi se bil obrnil k nji:

— „Vstaja, vstaja! — Bili se bodo, streljali, se klali — da osvobodé Bolgarijo . . .“

„A Klisura?“

„Morda tudi ta . . . sicer pa je vseeno.“

„Kako — vseeno? A vi?“

„Vseeno, tudi jaz . . .“

Kandov je odgovarjal raztreseno, kakor da ga vprašujejo za navade na Novi Zelandiji . . . Toda pod to raztresenostjo, pod tem mrzlim ravnodušjem do dogodkov, ki so odločevali usodo Bolgarske, se je skrival črn obup. Toda niti on niti Rada nista tega čutila.

„Kaj mislite narediti, ko izbruhne vstaja?“ ga je vprašala Rada.

„Kar je treba.“

„Kako — kar je treba? Vi se vendar ne boste bili?“

„Kaj morem jaz storiti, Rada? Samo eno — da umrem!“ je odgovoril Kandov mračno.

Tedaj je trikrat na rahlo potrkal na vrata.

„Bojčo!“ je vzkliknila Rada in mu odprla.

Ognjanov je vstopil preoblečen v kmeta, utrujen in prašen. Vračal se je iz Panagjurišta. Prisostvoval je glavnemu zborovanju pri Mečku, na katerem so za dan vstaje določili prvi maj. Zdaj je hitel v Belo Čerkvo, da izvrši zadnje priprave v teh dneh, kolikor jih je še ostalo, in da tam določenega dne dvigne zastavo . . . Krenil je čez Klisuro, da bi se poslovil od Rade. Toda komaj je stopil v hišo, v kateri je imel pribežališče, je našel tam pismo iz Bele Čerkve in se takoj napotil k Radi, ne da bi se bil prej s kom sešel.

Obstal je ter s hladnim in ostrim pogledom premeril Kandova, ki je mirno stal ob oknu.

Rada je izbrbrala nekaj besed, da izrazi veselje nad njegovim prihodom, toda ko je zagledala Ognjanovlji spačeni obraz, je vsa poparjena obstala.

„Oprostita, da vaju tako zgodaj motim v razgovoru,“ je rekel Ognjanov s trpkim nasmehom, toda bled.

Šele tedaj je pogledal tudi Rado.

„Kaj je, Bojčo?“ je rekla ta s tesnobnim glasom in stopila k njemu.

„Dovolj je tega pretvarjanja!“ je rekel Ognjanov hladno.

Poletela je k njemu, kakor bi ga bila hotela objeti, toda on se ji je umaknil:

„Oprostite, toda prizanesite mi s svojimi nežnostmi.“ Nato se je obrnil do Kandova in rekel nervozno: „Gospod Kandov, ne vem, kako naj se vam zahvalim, da ste celo iz Bele Čerkve prišli na poziv . . .“

Glas se mu je dušil od jeze.

Kandov se je obrnil od okna.

„Kakšen poziv?“ je vprašal suho.

„Kakšne besede so to, Bojčo?“ je vprašala Rada vsa zmedena. „Gospod Kandov je prišel k rojakom v goste . . . On . . .“

Premolknila je in zajokala.

Zajokala je, ker je bila prisiljena, da je prvič v življenju in proti svoji volji lagala. Ob zadnjem kratkem srečanju v Beli Čerkvi ni imela niti časa, niti se ni spomnila, da bi bila Bojču omenila čudno vedenje Kandova, ki si ga ni upala zavriniti. Zdaj ga je Ognjanov zasačil pri nji in to tako zgodaj. Gotovo je kaj slišal o teh obiskih in nesrečno naključje mu je potrdilo sumnje, preden mu jih je ona utegnila razgnati.

Rada je upala, da bo Kandov vse razjasnil in jo rešil iz mučnega položaja, toda ta je molčal.

„Kandov, recite mi tudi vi katero, to bi me veselilo,“ je rekel Ognjanov žolčljivo in prezirno pogledal svojega nasprotnika.

„Ničesar vam nimam reči, čakam samo, kaj mi vi porečete,“ mu je odgovoril dijak hladnokrvno.

„To je nizkotno!“ je zakričal Ognjanov in pogledal oba.

Kandov je še huje prebledel. Razžaljeni ponos ga je iztrgal iz mračne ravnodušnosti.

„Ognjanov!“ je zavpil.

„Vpij še glasneje — zastraši me!“ mu je na isti način vrnil Bojčo. Čeljust mu je trepetala od srda.

Rada je preplašena skočila k njemu, da se ne zgodi kaka nesreča. Poznala je neukrotljivo vihravost njegovega značaja.

„Moj Bog! Bojčo! Kaj delaš? Čakaj, da ti povem!“ je vzklikala z jokajočim glasom.

Ognjanov jo je ošinil z zaničljivim pogledom.

„Ni treba, Rada. Ne ponižuj se s svojimi solzami! In jaz, tepec, sem si domišljjal, da sem našel nedolžnost nad nedolžnostjo . . . Razsejal sem toliko ljubezni, vrgel svoje srce na ulico . . . Kakšna zaslepljenost!“

„Bojčo!“ je Rada obupno vpila in ihtela.

„Nehaj! Med nama je vse končano . . . Mrena mi je padla raz oči . . . Kakšna zabloda! . . . Kako sem mogel le misliti, da ljubiš mene, potepuha, ki ga čakata kol in vislice, dokler so na svetu taki vitezi zvenečih fraz, taki velemodri in dobromisleči bojazljivci . . . Moj Bog, koliko nizkotnosti je na svetu!“

In se je obrnil, da odide.

„Ognjanov! Prekliči te besede!“ je zakričal Kandov in stopil za njim.

Ognjanov se je ustavil.

„Ponavljam jih: nizkotnosti in podlosti! To je gnusna zloraba prijateljskega zaupanja . . . Ali tajiš, kar je očitno?“ je rekel Ognjanov in s srditim pogledom meril dijaka.

„Ali prekličeš besede — ali smrt!“ je zarjul Kandov, ki se je penil od jeze.

„Smrt? Z njo lahko prestrašiš samo revolucionarje, ki pri ženskah rešujejo Bolgarijo.“

Kandov se je vrgel na Ognjanova, da bi ga udaril po glavi. Vse dolgo trpljenje, vse muke so se mu spremenile v potok togote proti posrednemu krivcu.

Ognjanov je bil močan. Pahnil je Kandova prav do zida in potegnil dva revolverja izza pasa.

„Nečem po težaško; vzemi to pištolo!“

In Ognjanov mu je nudil orožje.

Rada je vsa nora od strahu in obupa odprla okno na ulico in začela na vse grlo vpiti, da bi vzbudila pozornost mimoidočih.

V tistem trenutku so se z mogočnim brnenjem oglasili zvonovi. Njihovi jekleni zvoki so bridko sekali ozračje. Kakor je bil Ognjanov vzel pištolo, da jo dá nasprotniku, tako je tudi obstal, ne da bi se bil ganil. Od zunaj so se oglasili nagli koraki in vrata so se s treskom odprla.

Vstopilo je nekaj oboroženih meščanov.

„Vstaja se je začela!“ so vpili. „Naj živi Bolgarija!“

„Kje se zbira ljudstvo?“ je vprašal Ognjanov ostro.

„Zunaj mesta, pri Zlêm dolu, na Presveti . . . Ne izgublajte časa!“

In uporniki so naglo odšli z vzkliki: „Živela Bolgarska!“ — in s pesmijo: „Vnema boj se . . .“

Zvonovi so besno peli.

Ognjanov se je obrnil h Kandovu.

„Zdaj imam važnejše opravke . . . Ako останem živ, dobiš zadoščenje . . . Za zdaj ostani pri gospodični, da se ne bo bala,“ je rekel in naglo odšel.

Rada se je kot ubita od nove nesreče nezavestna zgrudila na zofo. Pritekla je gospa Muratlijska, ki jo je privabil njen krik, in jo začela obujati.

Kandov je poslušal zvonove kakor človek, ki

sanja. Nato se je sklonil in pobral neko zmečkano pismo, ki je bilo Ognjanovu palo iz roke. Prebral je sledeče vrstice:

„Grofič! Ni slabo, ako ima človek prijatelje. Takega, kot je Kandov, bi ne mogel kupiti za torbo zlata. Vedi, da on, dokler je bil tu, gospodične Rade, tvoje zveste golobice in nedolžnega angelčka, niti za trenutek ni pustil same. Danes je Kandov odpotoval v Klisuro, ker je prejel od golobičice pismo: duša se ji je trgala za teboj, pa ga je poklicala, da ji jo potolaži . . . Čestitam ti za Rado in tudi za takega prijatelja ti čestitam! Blagor ti! . . . In da veš: to, kar ti pišem, je skrivnost; razen popa v vsej vasi le ti tega ne veš . . . Hej, osvobodi Bolgarijo, gospodično Rado povzdignemo potem v carico!“

Pismo je dospelo prejšnji dan po neznani pošti. Ni imelo podpisa.

Kandov je raztrgal podlo pisanje, pljunil nanj in odšel.

VSTAJA

Pet dni je že poteklo, odkar je bila v Klisuri izbruhnila revolucija.

Vsi posli so zastali, vse drugo je bilo pozabljeno, na vseh obrazih se je izražalo nenavadno razburjenje. Mesto je bilo vse iz sebe, nemirno, razjarjeno; pijano razpoloženje se je pretakalo po vseh ulicah... V tistih petih dneh so meščani preživeli nekoliko življenj, za pet stoletij strahu, upov, navdušenja in obupa... Vse, kar so zdaj videli in delali, in kar se jim je nekdanje zdelo zelo, zelo daleč, jim je bilo kakor težke sanje in jim je mračilo um...

Dvajsetega aprila je došel iz Koprivštice, ki se je bila uprla istega dne, klisurski zastopnik na glavnem zborovanju, se začel objemati s svojimi domačimi in jim naznanil, da je bila ura vstaje... Takoj so se zbrali v šoli glavni uporniki, zapeli pesem: „Vnema boj se, utriplje nam srcé“, nakar je imel Karadžov ognjevit govor, in Klisura je z navdušenimi vzkliki in zvonjenjem razglasila vstajo. Takoj so razposlali pisma komitejem po drugih mestecih okrog Balkana, naj podprejo gibanje v Klisuri in Koprivštici in naj store isto. Imenovali so desetnike in poveljnike straž, tekli domov in se oborožili; streljali so s krogli, gonili zaptije, toda brez uspeha, zakaj tem se je posrečilo, da so se rešili z begom v gore. Vsi možje so bili poslani iz mesta na višine. Po vseh strateških točkah so postavili straže po petnajst do dvajset ljudi, da branijo mesto in izkopljejo jarke, ki naj jim služijo za zaščito. V teh stražah je bilo skoraj vse moško mestno prebivalstvo od osemdesetih do desetih let. Nikogar več niso pu-

stili nazaj v mesto; hrano in druge potrebščine so jim prinašali svojci, ki so prihajali v obiske. Vstaši so se bili oborožili, kakor je pač kdo znal in mogel.

Naslednjega dne, medtem ko so v cerkvi duhovniki in žene (možje so bili na utrdbah) na kolenih molili za rešitev Bolgarije iz robstva, so mestni prvaki, ki so z veseljem pozdravili gibanje, imeli vojni posvet, z njimi tudi glavni poveljniki vstašev. Po obedu so z veliko svečanostjo nesli zastavo z zlatim levom na Zli dol in jo izročili branilcem. Ostanek dneva so porabili za določitev poveljnikov najvažnejših utrd na vrhovih, za prenos streliva in drugih potrebščin za vstaše pa za različne ukrepe, ki so se tikali obrambe mesta. Toda novice, ki so prihajale od drugod, niso bile zadovoljive: razen Sredne gore se ni bilo dvignilo nobeno drugo mesto. Z nočjo se je upornikov polastila velika pobitost.

Dne dvaindvajsetega aprila so vstaši ubili dva turška potnika. Tako je upor postal že krvav, kocka je bila vržena. Toda zaman so se ozirali z okoliških vrhov, da bi zagledali požar nekaterih turških vasi v Stremski dolini, dogovorjeni znak, da je Kableškov dvignil tamkajšnje bolgarske vasi . . . Tedaj so poiskali v gorah zavetja in skrivališča za svoje družine in poslali v Koprivštico po pomoč.

Postali so mračni in potrti. Jurjevo ni nikogar veselilo, in zvonovi, ki so vabili vernike v božji hram, so odmevali tožno kakor za pogreb. Toda nenadoma je zvonjenje postalo živo in zmagovito, obrazi so zasijali od radosti: Volov je pripeljal iz Koprivštice za pomoč petdeset vstašev, po večini kmetov iz srednogorskih vasi. Stopil je najprej v cerkev, kjer se je izvršila slovesna zahvalna molitev . . . Zvonovi so zazvonili še prazničneje. Potem je prišel Volov s svojo četo, duhovniki in procesijo na postojanke. Tam je obsodil na smrt nekaj Turkov in ciganov, ki so jih bili ulovili kot vohune. Enega izmed njih je sam posekal s sabljo. Po izvršitvi smrtnih

obsodb se je Volov sam vrnil v Koprivštico. Ostali čas so porabili za gradnjo okopov.

Naslednji dan je zopet zavladala pobitost. Straže so se zaman ozirale, da bi zagledale v dolini toliko zaželeni požar. Kableškovlja ekspedicija se je brez uspeha vrnila v Koprivštico. Redki potniki, ki se jim je prve dni posrečilo dospeti v Klisuro, so pripovedovali, da je v dolini vse mirno in da ni nobenega znamenja za bližnjo vstajo... Od včeraj ni bilo nobenega potnika več... Namesto njih se je daleč na poti prikazalo nekaj turških jezdecev, ki so ustrelili in se zopet vrnil... Poparjenost je naraščala. Ni pomagalo niti osrčevanje pogumnejših, ki jih je bilo vedno manj, niti opomini niti stroge odredbe.

To jokavo razpoloženje v vrstah klisurskih brambovcev se je še stopnjevalo dne petindvajsetega aprila. Videli so, da so prepuščeni sami sebi, to se pravi: neizbežnemu polomu... Ta je bil očividni. Peščica brambovcev, ki jih je moglo dati mesto, vsega skupaj okoli dve sto petdeset ljudi, raztresena po vseh pobočjih, ni zadostovala, da bi odbila strašno trumo bašibozukov, ki jih je imela naskočiti z vzhoda in zapada... A novega ojačenja iz Koprivšnice niso pričakovali: tam so sami potrebovali pomoči. Poparjenost je zajela vse utrdbe. Disciplina je pojemala; kesanje, godrnjanje in očitki, začetni znaki demoralizacije so zamenjali navdušenje prvih dni vstaje. Niti videli še niso sovražnika, a so ga že čutili blizu, neizbežnega in groznega. Uporniki so bili že podobni vojski, ki se je razbila brez boja, plašljivi čredi srn, ki obkoljena v zagati sliši rjovenje zveri. Le malo jih je ohranilo prisotnost duha, a še manj vsaj iskro upanja v srečen izid. Duševnemu trpljenju se je pridružilo še telesno. V nočeh je pihala z gorá ledena sapa in mrazila branilce v njihovih vlažnih jarkih, v katerih so morali prenočevati, ne da bi bili smeli zakuriti. Ti ubogi krpáči,

ki so vse življenje prebili pri tihem delu s šivanko v rokah, so spremenjeni v upornike in do zob oboženi vzbujali sočutje. Zamolklo ječanje in vzdihli so v nočeh napolnjevali jarke, v katerih se nihče ni mogel niti ganiti od mraza in duševnega nemira.

„Bog živi carstvo, soseda!“ so se prvi dan vstaje pozdravljale ženske na ulicah.

„Slab konec, dragi, pogoreli smo,“ so si zdaj šepetali uporniki, ki so bili prej med najgorečnejšimi.

Obup je rasel. Bil jim je jasno vtisnjen v upale obraze. Vendar — niti ena beseda o opustitvi vstaje ali o begu ni kanila čez kake ustnice. Toda vsi so jo nosili v dušah.

Tako je bilo tega dne razporeženje na vseh vrhovih. Tako ali skoraj tako je bilo tudi na Zlèm dolu, najvažnejši točki obrambe.

BATERIJA NA ZLEM DOLU

Vrh Zlega dola na severni strani mesta je imel lep strateški položaj. Gospodoval je okolici in bil ključ do poti, ki veže Klisuro s Stremsko dolino ... Z njega se je širil pogled daleč čez valovita gola polja na vzhodu; tam je bilo videti prednje straže, ki so zaključevale „verigo“ klisurske vojske.

Straža na tem vrhu je bila najštevilnejša. Bila je okrepljena po Volovljih Srednogorcih — ostankih razbitih čet — in se je pripravljala, da s krogli sprejme prvi sovražni napad.

Danes je bilo tam nenavadno živahno. Pogumnost se jim je bliskala v pogledih. Toda ti jim niso bili uprti v smer, od koder so pričakovali sovražnika, ampak v dolino, v kateri je gnezdila Klisura. Vsi so se napeto ozirali na pot, ki se je vila po rončini. Po nji je neki vstaš orjaške rasti nosil na ramenu belo, dolgo stvar cilindrate oblike. Za njim je stopala neka ženska, polnih in krepkih udov, po obleki kmetica, tudi ona upognjena pod očitno zelo težkim bremenom.

Prav v ta dva človeka so bili uprti vsi pogledi. In ne brez vzroka: prinašala sta baterijo na Zlè dol ...

Obstojala je samo iz enega češnjevega topa.

Tega je nosil velikan na ramenu.

Municijo, ki je obstajala iz kosov železa, krogel, ciganskih žebeljev, podkev in drugega, je nosila kmetica v torbi na plečih.

Vstašem so oči gorele od zadovoljstva, na Zlèm dolu je zavladalo splošno navdušenje.

Naposled je velikan prinesel top na vrh; bil je ves moker od potu, ki mu je kot dež kapljal z obrvi in z vratu.

„Majka mu stara!“ je jeknil in smrtonosno orožje treščil na zemljo.

Zgrnili so se okrog topa in ga radovedno ogledovali . . . Bilo jih je še dvajset takih, določenih za druge postojanke, toda ti so bili še zmeraj v mestu. Tega so prinesli, da mu preizkusijo grmenje in moč in da vidijo, kako daleč nese. Potegnili so ga še nekoliko više, od koder bi z njim lahko streljali na pot in na gole obronke, ga dobro napolnili s strelivom, s kolci čvrsto pritrdili k zemlji in za njim izkopali veliko jamo, skrivališče topničarjev . . .

Vstaši so goreli od nestrpnosti, da bi slišali glas prvega bolgarskega topa. Prevzemala jih je otroška radost in nepopisno navdušenje. Nekateri izmed njih so jokali . . .

„Poslušajte, možje, kako bo zarjul balkanski lev . . . Njegov glas bo zazibal sultanov prestol in oznanil vsemu svetu, da je Stara planina svobodna,“ je rekel poveljnik zlidolske straže.

„To grmenje bo prebudilo tudi druge naše brate v Stremski dolini in jih spomnilo njihove dolžnosti. Zgrabili bodo za orožje in se dvignili proti skupnemu sovražniku,“ je dejal drugi.

„Od tu smo gospodarji vse doline . . . Naj se Turki samo prikažejo: kašo naredimo iz njih.“

„Niti enemu ne prizanesemo, majka mu stara!“ je zarjul Ivan Borimečka, ki si je s pestjo še vedno brisal oznojeni in zardeli obraz.

Zakaj velikan, ki je prinesel top, je bil naš stari znanec — Borimečka; strelivo je prinesla njegova žena. Že pred mesecem sta se odpravila za delom v Klisuro, kjer ju je zalotila revolucija.

Vžigalec se je pripravljaj, da začne svoje delo.

„Čakaj, Delčo; najprej opozorimo žene in otroke, da se ne prestrašijo,“ je rekel suk nar Njagul.

„Prav praviš,“ so se oglasili drugi. „Pošljimo glasnika, da oznani mestu, zakaj nekatere ženske so noseče . . .“

„Kaj bi koga pošiljali v mesto in izgubljali čas? Od tu naj zakriči kdo, ki ima močan glas, vsi ga bodo slišali.“

„Borimečka, Borimečka!“ so vzkliknili nekateri, ki so poznali strašno moč njegovih pljuč.

Borimečka je drage volje prevzel novo nalogo. Vprašal je, kaj naj pove, si dobro zapomnil in odšel na nasprotno višino, ki je bila bliže mestu. Tam se je vzravnal v vsej svoji velikosti, zajel polne prsi zraka, dvignil glavo, široko odprl čeljusti in zateglo zavpil:

„Hej, ljudje! Da veste, počil bo top, ki ga preizkušamo, majka mu stara . . . pa naj se ne plašijo ženske in dečad, ampak naj bodo mirni . . . Čitakov še ni . . . Ne vidimo Turkov, majka jim stara! . . .“

To naznanilo je s kratkimi odmori še nekajkrat ponovil. Balkanski odmevi so odgovarjali temu močnemu glasu, ki je dosegel vsako hišo v mestu. Ko so poslali svojcem to pomirljivo obvestilo, so se lotili dela. Delčo je zakuril ogenj, vžgal velik kos kresilne gobe, ki jo je pritrdil na dolgo šibo in jo približal topovi prašnici. Goba je tlela in se kadila; modri oblaki dima so se dvigali v zrak . . . V drhtečem pričakovanju poka so se nekateri vstaši daleč umaknili, drugi so polegli v jarke, da bi ničesar ne videli; nekateri so si celo s prsti zamašili ušesa in zamižali. Nekoliko sekund je preteklo v strašni, nepopisni napetosti živcev . . . Modri dim se je še zmeraj kadir nad prašnico, a se ni hotela vneti. Srca so razbijala, kakor da jih hoče raznesti. To mučno stanje je postajalo nevzdržno . . . Slednjič je prašnico preletel bel plamenček, da se je zakadila, in takoj za tem se je top oglasil šibko, srdito, zamolklo, kakor da se je prelomila suha deska, podobno ostremu kašlju — in se zavil v goste oblake dima . . .

Od tega kašlja se je top razpočil, strelivo pa se je usulo na zemljo le nekaj korakov stran . . . Mnogi vstaši, ki so bili legli, niso niti slišali, kdaj je počilo . . .

Nekdo je rekel, za šalo ali za res, kako je mislil, da je ta glas prišel iz mogočnega grla Ivana Bori-mečka . . .

Ta neuspeh jim je predočil pomanjkljivosti topništva. Zato so naglo popravili druge topove ter jih močno in na gosto okovali z železnimi obroči in vezmi, a nekatere so tudi od znotraj obili s pločevino. Še istega dne so prenesli na vsako postojanko po dva topa, jih dobro nabili, pritrdili s kolci, ki so jih čvrsto zabili v zemljo, in za njimi izkopali jame za vžigalce. Vsak top je bil določen, da ustrelj samo enkrat in zagrmj proti naprej določenemu cilju.

Naj dodamo še to, da so bili mestu pozabili naznaniti, da je top že „počil“. Tako je nekaj ubogih žen in stark s pestmi na ušesih čakalo prav do večera, kdaj zaječi zrak in od poka zašklepetajo šipe v oknih.

SKUŠNJA

Ognjanov je bil na vzhodni utrdbi, ki so jo bili naredili na višini med Zlím dolom in Staro reko. Ta utrdba je bila prav tako strategična kot zlidolska, toda imela je to prednost, da je bilo z nje videti del Stremske doline, ki se je za golimi griči v nižavi zelena raztezala daleč proti vzhodu. Branilci te utrdbe, trideset pa številu, so z zaskrbljenimi, umazanimi obrazi in — zaradi silne pripeke — goloroki postopali okrog. Kakor na drugih postojankah je tudi tu vladala pobitost.

Ognjanov, oblečen v vstaško obleko, z dvema nabitima revolverjema za pasom, se je popel na nasip okopa in skozi daljnogled opazoval dolino. Zanimal ga je majhen, moder dim, ki so ga nekateri imeli za požar.

Ognjanov je spustil daljnogled, skočil z nasipa in mračno zamrmral:

„Ni požar. Ogljenice goré v Sredni gori.“

V tistem trenutku je opazil Borimečka, ki je prihajal k njim in tiral pred seboj nekega človeka, ki ni bil z utrdbe. Bil je to neznaten človeček, Bolgar, topega in preplašenega obraza, v obnošenih hlačah in jopiču, s pisano torbo na plečih.

„Vohun!“ je rekel Borimečka. „Zgrabili smo ga v dolini. Izpraševali smo ga na vse načine ... a molči kot som. Zapovej, kaj naj naredim z njim!“

Ognjanovu je proti volji zaigral nasmeh na obrazu. Spoznal je Račka Prdléta.

Račko je bil prejšnji dan zapustil Belo Čerkvo in se napotil v Rahmanlari, da bi Turkom krpal obleke. To je bil poklic, ki je borno preživeljal še mnoge

druge siromake iz Bele Čerkve. Bil je tako zabit, da se mu še sanjalo ni, kaj se pripravlja v Beli Čerkvi, ne kaj se godi tu, in zato se je strašno začudil, ko v Rahmanlariju ni dobil naročil za krpanje oblek, ampak so mu jih razdraženi Turki naložili na hrbet in ga z najgršimi psovkami nagnali. Da bi se ne vračal praznih rok, je sklenil, da pojde v bližnjo Klisuro. Toda prikazal se je oddelek turške konjenice, ki ga je preplašil, da je krenil v dolino Stare reke, da bi od ondod prišel v mesto. Tako je padel prednji straži v roke.

„Kaj iščeš tu, he?“ ga je vprašal Ognjanov.

Račko, ki je bil kakor brez uma od strahu pred toliko oboroženimi ljudmi, katere je imel za hajduke, se je nekoliko opogumil. Čeprav so ga z Ognjanovim vezali neprijetni spomini, se mu je zdaj zdel kot svojec, kot prijatelj med temi tujimi ljudmi . . . Račku se je razvezal jezik in je brez ovinkov opisal svojo odisejo.

Bojčo je z zadovoljstvom slišal, da je ta šele včeraj zapustil Belo Čerkvo.

„Kaj je novega v Beli Čerkvi?“

„Nič, nič, hvala Bogu, nič . . .“

Ta „nič“ je kot nož prebodel Ognjanova.

„Ne laži, govori resnico!“

„Nič ni novega, bodi miren, nič ni novega.“

„Kako, ali se mar tam nič ne godi?“

„Verjemi mi, pri Bogu, nič . . . Ali hočeš, da ti prisežem?“

„Ta tepec ničesar ne ve,“ si je Ognjanov jezo zašepetal, „ali pa morda prikriva. Da ga morda le niso res poslali Turki? . . . Kako da se je samo on pretolkel do nas, a drugi se ne morejo?“ In ga je ostro pogledal s svojimi ognjenimi očmi.

„Poslušaj, govori resnico, sicer zapovem, da ti ob kamen raztreščijo glavo,“ je rekel Bojčo, ki mu je od jeze nenadoma pordel obraz.

„Ne, kar meni ga daj, učitelj,“ se je vmešal Bo-

rimečka, „jaz bi rad imel njegovo glavo: z roko bi mu jo odrobil, nato pa bi z njo nabili vaš top, da poleti prav do Rahmanlarija in naznani Turkom, kaj je videla . . .“

In velikan je ostro kot sokol upiral oči v malega Račka.

„Vse, vse bom povedal,“ je zamomljal prestrašeni Račko.

„Zapomni si, kaj sem ti rekel,“ je dejal Ognjanov.

„Zapomnil sem si, seveda sem si zapomnil . . .“

„Ali je res, da si včeraj zapustil Belo Čerkvo?“

„Včeraj, včeraj. Sonce je bilo, glej, tam.“

„Kaj je tam novega?“

„Nič ni novega, bodi miren.“

„Zakaj si zapustil Stefčova?“

„Spodil me je, Bog naj ga kaznuje . . . Da bi me ne klicali za Račka Prdléta . . . Na tem svetu človek nima drugega kot čast . . .“

Ognjanov mu je zamahnil z roko, naj to pusti.

„Koga si videl včeraj, preden si odšel iz Bele Čerkve? . . . Ali si videl Sokolova?“

„Videl sem ga, ne včeraj — pred včerajšnjim, ko se je z Nemcem vračal domov.“

„Ali ni bilo nobenega upora?“

„Ne, nič.“

„Ali niso prišli Turki?“

„Nihče ni prišel, niti pes.“

„Ali ni bej koga zaprl?“

„Nisem slišal.“

„Tedaj je vse mirno?“

„Je, ti pravim; verjemi ti meni.“

„Kaj govorijo tam ljudje?“

„Kakor navadno.“

„Kako — kakor navadno?“

„No, vsak gre po svojem delu . . . na primer jaz . . . Človek sem, ki imam hišo in otroke, pa torbo preko ramena in pot pod noge za delom po vaseh . . . Morda porečeš, da je to sramota — ni

sramota, grof: Račko Prdlè je tak, kot je bil, poštenjak . . . zakaj čemu sicer človek živi, ako dovoliš? Za svoje dobro ime na tem svetu . . .“

Bojčo je nejevoljen prekrizal roke.

Mučila ga je strastna želja, da bi iz ust tega bedaka izvelkel kako četudi ničevno novico o skorajšnjem uporu v Beli Čerkvi. Toda po ponovnih brezuspešnih poizkusih se je prepričal, da ne more ničesar izvedeti, ker pač Račko sam ničesar ne ve, in ker v Beli Čerkvi res ni nič novega.

„Kaj iščeš, Ivane?“ je vprašal Ognjanov, ko je videl, kako Borimečka brska po ujetnikovi torbi.

„Ali bomo te škarje še kdaj potrebovali, ali pa sem vol,“ je rekel Ivan, ko je izvelkel iz torbe dvojce škarij, večje in manjše, in zganjeno železno krojaško mero.

„Kaj boš s tem? Kaj mu hočeš ušesa porezati?“

„Za top, majka mu stara . . . Ali ne potrebujemo železa?“

In Borimečka je zvil velike škarje in jih razpolvil. Nato je vsak del položil preko kolena: železo je zveneče počilo in v vsaki roki mu je ostala polovica od polovice. Železno mero je razlomil kar z rokami, kakor da lomi dračje. Nato se je obrnil k ujetniku in dejal:

„Zapomni si, če se izkažeš za nepoštenjaka, bom zvil tudi tvojo glavo in ti jo odrobil, da z njo nabijemo top!“

Pri tem je strašno pogledal Račkovo glavico, ki bi bila zlahka šla v topovo žrelo . . .

„Ivan, ti pojdi na Zli dol, a ta naj ostane tu. Ni vohun, ampak le velik butec . . .“

Ko je Račko slišal, da strašnega Borimečka pošiljajo proč, si je oddahnil.

„Jaz — da mi oprostiš, grof — lahko pokrpam te potepuhe . . . Jaz — kar se dela tiče . . . delo ni sramota, in kadar je človek pošten . . .“

„Katere potepuhe misliš?“ ga je vprašal Ognjanov strogo.

Račko je zaupljivo znižal glas:

„Te hajduke tu, Bog me varuj pred njimi, še kri bi mi izpili...“ In je pokazal na brambovce.

„Zaposlite ga pri kopanju jarkov!“ je ukazal Ognjanov in se oddaljil.

MALODUŠJE V UTRDBI

Neki desetnik se je približal Ognjanovu.

„Kaj je novega, Marčev?“

„Nič dobrega ne kaže,“ je zašepetal desetnik. „V utrdbi se širi malodušje.“

Ognjanov se je namrščil.

„Tisti, ki drugim jemljejo pogum, bodo pri priči kaznovani s smrtjo,“ je rekel razdraženo. „Katere si opazil, Marčev?“

Desetnik mu je povedal štiri imena.

„Pokliči jih!“

Obtoženi so se oglasili. Bili so to zreli možje — suknarji in trgovci.

Ognjanov jih je prebodel s pogledom in vprašal:

„Ali vi, gospoda, podpihujete druge?“

„Mi nikogar ne podpihujemo,“ je prvi izmed njih odgovoril srdito.

„Ali veste, kako se kaznuje tako vedenje v tako odločilnem trenutku?“

Možje niso odgovorili. Toda njihov molk je izražal prej upornost kakor strah.

Ognjanovu je zagorel obraz od nenadnega srda, toda se je obvladal in rekel mirno:

„Pojdite na svoja mesta, gospoda . . . Začeli smo revolucijo in zdaj je prepozno za kesanje . . . Tu bomo počakali sovražnika in naj nihče ne hodi v Klisuro . . . Svojih družin in hiš ne boste obvarovali, ako greste tja, ampak če boste stran od njih. Prosim vas, ne spravljajte me v težek položaj . . .“

Vstaši niso odšli.

Ognjanov jih je začudeno pogledal. To je bil očiten upor.

„Kaj imate še na srcu?“

Vstaši so se spogledali, nato je dejal eden izmed njih:

„Mi nismo bili za kaj takega.“

„Jaz nikoli v življenju nisem vzel puške v roke,“ je dostavil drugi.

„Pa kdo jo je vzel?“ je rekel tretji.

„Mi ne moremo prelivati krvi . . .“

„Strašljivci ste?“ jih je vprašal Ognjanov, ki je mislil, da jih bo osramotil s tem vprašanjem.

„Ni greh, če to priznamo . . .“

„Da, bojimo se!“ je rekel prvi nejevoljno.

„Družine imamo.“

„Svojega življenja nismo pobrali na cesti,“ je dodal eden izmed najdrznejših precej srdito.

„Vaše življenje, vaše družine in vaše hiše so nič proti osvobojenju Bolgarske in proti časti Bolgarske!“ je vzkliknil Ognjanov s trepetajočim glasom. „Vnovič vas prosim, da ne kažete malodušnosti in me ne prisilite, da sežem po skrajnih sredstvih . . .“

„Mi se nismo bavili s puškami in upori. Pusti nas.“

Ognjanovu je bilo jasno, da z lepimi besedami ne bo premagal njihove upornosti . . . Vse je kipelo v njem, a se je še vedno premagoval, da ne bi zagorel. Z bolestjo je sprevidel, da samo globoko obžalovanje, ker so se dali zapeljati k upor, in bojazen pred bojem vlivata tem malodušnim ljudem toliko poguma in odločnosti, da pred samim poveljnikom priznavajo svoj strah, ne da bi prebledeli od sramu.

Od tega priznanja do brezglavega bega je en sam korak. Sklenil je, da bo ravnal brez prizanašanja.

Ni smel dopustiti, da se tudi drugi nalezejo njihove upornosti. Disciplina nad vse!

„Gospoda, ali boste storili svojo dolžnost ali ne?“ jih je vprašal odločno.

Z mračnim pogledom in razbijajočim srcem je čakal njihovega odgovora.

Tedaj se je oglasil za njegovim hrbtom nenaden

krik. Okrenil se je in videl ne daleč na bregu Borimečka, ki je podil nekega cigana. Drugi vstaši so se zbrali, gledali in s strahovitim krikom podžigali Borimečka, ki kljub svojim velikanskim korakom ni mogel dohiteti bosega in lahkega cigana... Nekateri so že pomerili s puškami, toda Ognjanov jih je ustavil. Begunec se je do zdaj skrival v Klisuri, pa je poizkusil pobegniti in se zateči v kako turško vas. Cigani, ki se jim je bilo prve dni posrečilo pobegniti, so bili prvi, ki so nesli Turkom novico o vstaji v Klisuri in podrobnosti o razporedbi brambovcev. Po naravi in zaradi koristi so bili kakor v drugih podobnih primerih tudi zdaj zvesti zavezniki Turkov... Borimečka je dalje lovil cigana, delal velikanske skoke in letel kot prikazen... Toda cigan je bil hitrejši od njega in oba sta se zmeraj bolj oddaljevala od utrdbe... Tedaj bi bilo celo s kroglo težko ubiti ubežnika. Iznenada je ta zmeden obstal. Pred njim sta se pojavila dva vstaša s prednje straže; tako se je znašel med dvema ognjema. Tedaj ga je Borimečka dohitel, se v zaletu vrgel nanj in z njim vred telebil na zemljo. Od utrdbe so se razlegali veseli kriki... Potem so mu začeli mahati:

„Sem! Sem!“

Borimečka je ves razdražen in divji vlekel cigana tja in ga obsipal z grmečimi psovkami, ki jih je bilo jasno slišati prav do utrdbe.

Begunec je bil kmalu gori.

Vstaši so ga obkolili. Surova čustva so jim poživila izmučene obraze. Cigana so vsi poznali. To je bil že njegov tretji poskus bega iz Klisure — prvič je hotel v Rahmanlari s skrivnim sporočilom, ki mu ga je dal neki Turek iz konaka, katerega so bili zadržali v Klisuri; toda tedaj so ga kaznovali samo s strogim zaporom. Zdaj pa ni bilo več govora o prizanašanju.

Poveljnik utrdbe se je obrnil k desetniku; nekaj časa sta se tiho posvetovala.

„Da, da,“ je končal Ognjanov; „vsako prizanašanje in milost bi zdaj le škodila. Če bodo ti plašljivci videli smrt, se bodo morda privadili, da ji bodo pogumneje zrl v oči . . . Toda obsodbo mora izreči vojni svet. Marčev, pojdi takoj na Zli dol in obrazloži zadevo . . . Moje mnenje in prošnja je — smrtna kazen. Naglo!“

Desetnik je odšel.

Ognjanov se je okrenil k nekemu starejšemu vstašu in dejal strogo:

„Očka Marin, zastraži tega cigana!“

Nato se je obrnil k dvema mlajšima:

„Odpeljita to gospodo, te zajce, na ono stran utrdbe, poberita jim puške in stražita jih do nadaljnega ukaza!“

Štirje malosrčni vstaši so prebledeli, toda so se pokorili in se dali odvesti.

KRST

Ognjanov je razburjen hodil sem in tja ob okopih. Visoko dvignjeni obraz mu je bil razoran od črnih misli.

Zavil je k četici vstašev, ki so pridno kopali nov okop, jih mehanično pogledal, ne da bi bil opazil Račkovo prijateljsko režanje, se popel na nasip, gledal z daljnogledom proti vzhodu, a se je še s hladnejšim pogledom vrnil in odšel na prejšnje mesto.

„Kakšno ljudstvo! Kakšno ljudstvo!“ je mrmral. Marčev se je vrnil.

„Smrtna kazen!“ je povedal zasopel.

„Ali jo je izrekel vojni svet?“

„Da, smrt brez odloga!“ je dodal Marčev glasno in nato nekaj zašepetal.

Ognjanov je zadovoljno pokimal.

Besede: „smrt brez odloga“ je bilo slišati še dlje; šepetali so jih vstaši, tako so prišle tudi do kota, v katerem so stali jetniki.

Bili so blede že prej, a zdaj so pobledeli kot stena.

Tedaj so razumeli, da se tu ni šaliti. Vojni svet jim je nenadoma kot nekaj strašnega, veličastnega, neizprosnega kot usoda stopil pred oči. Na tem kraju je bil samo Bog večji od njega.

Neki vstaš se je približal Ognjanovu:

„Jetniki se kesajo in prosijo milosti.“

Ognjanov je odgovoril suho:

„Zdaj je prepozno, obsodba se bo izvršila.“

In je dodal zapovedujoče:

„Brajkov, vzemi še Njagula in Blagoja in Iskrova, pa odvedite četvorico v ono dolinico, da se izvrši kazen. Sodbo vojnega sveta je treba točno izvršiti.“

Brajkov, ki je bil od vsega tega zelo pobit in zbehan, je odšel, da izpolni ukaz poveljnika utrdbe.

Niti en glas se ni več dvignil v obrambo obsojenih... Nihče več si ni želel, da bi ga imeli za solidarnega z njimi... Vsi so čutili, da je zdaj njihovo življenje odvisno le od volje vojnega sveta, edinega sodišča, proti kateremu ni bilo priziva.

Obsojeni vstaši so šli v spremstvu druge četvice po sredi utrdbe in se spustili po sipini v dolinico.

„Odpeljite tja tudi cigana!“ je zaklical Ognjanov.

Nato je dal svojemu desetniku neka navodila in se tudi sam spustil za njimi.

Morišče je bilo v neki vlažni in zeleni osojni dolinici, skozi katero je žuborel potoček. Od vseh strani so ga obdajali obronki in sipine. Ognjanovlja utrdba je stala na vrhu zapadnega roba. Tam so se zbrali vstaši in od ondod gledali izvršitev kazni.

Na levi strani potočka je štrlel v nebo hrast, ki je bil napol posušen, odkar je bila vanj udarila strela.

Dva vstaša sta odvedla k drevesu najprej cigana, mu odpasala rdeči pas in ga z njim privezala za deblo.

Groza je nesrečniku vzela glas. Iz razpokanih ustnic mu je pritekla kri.

Ne daleč proč so ob bregu stali drugi štirje obsojenci in čakali, da pridejo na vrsto. Živalski strah jim je bil spačil obraze.

Marčev je zaklical:

„Pripeljite jih sem!“

Obsojenci so prihajali. Trojici so odpovedale noge, da so jih morali spremljevalci zgrabiti pod roko in jih pripeljati do mesta, ki ga je bil odkazal desetnik.

Marčev jih je postavil deset korakov stran od privezanega cigana... Najbrž zato, da bi bili od blizu priča strašnemu prizoru, ki ga bodo kmalu tudi sami nudili tovarišem, vstašem, ki so se gnetli na višini nad dolinico.

Četvorice niso privezali. No, groza jim je bila vzela vse moči in jim misel na beg niti na misel ni prišla. Sicer bi bilo to tudi nesmiselno.

Minuta mrtvaške tihote.

Marčev je zaklical glasno in svečano:

„Mehmed, cigan iz Klisure, je bil zaradi trojnega poskusa, da bi zbežal iz zapora, z gnusno namero, da pomaga sovražnikom Bolgarske, od vojnega sveta obsojen na smrt, v svarilen zgled drugim podobnim izdajalcem!“

Nato se je obrnil k obsojenim vstašem.

„Gospoda, obrnite se proti Mehmedu ...“

Ti so se okrenili kakor avtomati.

„Dajte jim puške ...“

Razburjeni vstaši so dali svoje puške. Obsojenci so jih vzeli: obrazi so jim bili bebasti od strahu.

„Zdaj streljajte v onega, na moje povelje: en, dva, tri ...“

Po višinah se je razlegnil pok in četvorico je zakril oblak dima.

Cigan je stal ravno, kakor je bil privezan za drevo. Niti ena krogla ga ni zadela. Strelci bržkone niti merili niso vanj. Toda bil je podoben mrtvecu.

„Sramota!“ je zakričal Marčev srdito. „Še enkrat!“

In je ponovil povelje. Puške so zagrmle ... Cigan je spustil glavo na prsi in povесil roke.

Z vrha so zaploskali.

„Vaša kazen, gospoda, je bil za to pot krvavi krst. Za to se zahvalite velikodušnosti Ognjanova in milosti vojnega sveta.“

Ko so oni štirje razumeli, da so rešeni, so se plaho spogledali kakor ljudje, ki so se prebudili iz težkih sanj.

Rahel nasmeh sreče je komaj za spoznanje legel na njihove od strahu porumenele obraze ...

Z utrdbe se je razlegnilo novo, veselo ploskanje.

STREMSKA DOLINA JE ZAGORELA

„Čudno, čudno . . . Neverjetno . . . Strašno! Prav do zdaj še nič . . . Kaj pa delajo? Kaj se godi v Beli Čerkvi? Molčijo kot mrlič . . . Molčijo . . . Ta molk je strašen, strašen . . . Niti misliti ne smem na to, da so tam prekrižali roke in da modrujejo . . . Da ni ta butec vendarle govoril čiste resnice? Toda tam je Sokolov, tam je Popov, tam je Redaktor . . . Tam so moji sokoli . . . Preizkušeni dečki, goreče glave. Kaj čakajo? Morebiti mene? Kaj ne bodo ničesar storili, ako se jaz ne oglasim in prvi ne sprožim puške? Kaj so gluhi in slepi, da ne vidijo? Klisura se je dvignila, Koprivštica se je dvignila, Panagjurište se je dvignilo, Sredna gora gori! Samo Stremska dolina spi. Ali se je zopet zgodila kaka nesreča? Ali je nastala kaka posebna zapreka? Toda to je nemogoče! — Če se Bela Čerkva ne more dvigniti, bi lahko poslala vsaj eno četo, četudi le deset ljudi . . . Ta bi opogumila druge . . . Toda Bela Čerkva miruje, spi . . . A prej tako strašno navdušenje! . . . In tako velike priprave so se vršile . . . Še se isto godi tudi v drugih mestih, je to poraz! Tedaj visi božje prekletstvo nad Bolgarijo! . . .“ S temi mračnimi mislimi se je Ognjanov, preoblečen v Turka, tiho-tapil iz doline Stare reke v Stremsko dolino.

Kakor že vemo, je bil dvajsetega aprila skozi Klisuro namenjen v Belo Čerkvo, da jo dvigne, kakor hitro odbije ura splošne vstaje. Za Klisuro je bila medtem udarila ura še istega dne. Ker ga je upor zalotil v trenutku strašnega duševnega trpljenja, se je na slepo vrgel vanj, da bi v viharju zatrl bolečino in našel smrt med bojevniki za osvobojenje domo-

vine. Toda sovražnik se ni prikazal. Zveza med Klisuro in dolino je bila pretrgana. Ognjanov je pet dni in noči prebil na utrdbah pri delu za organiziranje obrambe, ves izmučen od nestrpnosti, kdaj se bo dvignila tudi Bela Čerkva . . . Ognjanov je s krvavečim srcem preklinjal naključje, ki ga je privedlo v Klisuro . . . Videl je, kako na duše vstasev strašno vpliva ta nič dobrega obetajoči molk, kako pogublja gibanje . . . Zaman je poizkušal opogumiti tovariše; zagotavljal jim je, da vsako minuto pričakuje vstaje v Beli Čerkvi in za njo tudi v drugih krajih. Naposled je tudi on začel izgubljati upanje in je z grozo pričakoval katastrofo Klisure, kakor tudi revolucije. Tedaj se je odločil za podjetje, ki je bilo drzno do norosti: da se skozi razdivjane turške vasi pritiho-tapi do Bele Čerkve in jo dvigne.

Izpostavil se je strašnemu tveganju in nevarnostim. Toda vstaja v Beli Čerkvi bo vrgla iskro upora tudi v druga na vstajo pripravljena mesta ob vznožju Stare planine. Tako bo turška moč razdeljena, Klisura rešena, požar razširjen in — kdo ve? Revolucija bo slavila zmago . . . Mnogi veliki prevrati v zgodovini so se začeli v najskromnejših okoliščinah . . . Skratka — uspeh je vreden tveganja. Podjetje je našlo svojega človeka.

Bil je že poldan, ko se je znašel sredi doline. Ta je bila v polnem cvetju, vsa v hladu in zelenju.

Skozi livade in gaje košatih hrastov so tekli čisti potočki. Zrak je bil nasičen z rožnim vonjem kakor budoar kake sultanove miljenke. Tu pod modrim nebom in radostnim sijajem sonca je bila dolina svetla in razkošna kakor zemski raj. A potnika ni zanimala, on vsega tega ni videl . . .

Bilo bi mu ljubše, da bi jo videl v plamenih.

Pot je držala skozi turško vas Rahmanlari, ki je bila najbližja Klisuri. Približal se ji je brez strahu. Ko je stopal med rožnimi vrtovi ob vasi, ga je srečalo nekaj oboroženih Turkov; bila je straža.

„Odkod prihajaš, brat?“

„Iz Altanova.“

„Kam greš?“

„V Ahievo . . . Ali je tam mirno?“

Ahievo je bila Beli Čerkvi najbližja turška vas.

„Hvala Bogu, tam je mirno.“

Ognjanovu se je od bolečine skrčilo srce.

„Bolje je, da ostaneš pri nas. Jutri napademo Klisuro.“

„Bom videl . . . Zbogom!“

In Ognjanov je stopil v vas.

Ulice so bile nenavadno žive. Po njih so vrvele množice Turkov, ki so bili do zob oboroženi. Karvarne so bile natrpane, prodajalne polne, krčme prav tako. Očividno, tu je bilo nekaj stotin ljudi, ki so prišli iz okoliških vasi, da napadejo Klisuro. V Rahmanlariju je bilo zbirališče. Četudi je bil Ognjanov ves prevzet od strašnih slutenj glede usode Klisure, bi bil vendar rad dobil natančnejših novic o Beli Čerkvi; vse se mu je zdelo, da se je tudi ona dvignila, morda v zadnjem trenutku. S tem namenom je hotel stopiti v krčmo, katere lastnik je bil doma iz Bele Čerkve. Toda zbal se je izdaje in ni vstopil. Šel je dalje in iskal z očmi, kateri skupini Turkov bi se približal. Slučajno je šel mimo džamije. Videl je, da je tudi ta polna. Na vratih se je gnetla množica vernikov, a prihajale so še vedno nove gručice. V mošaji se je godilo nekaj nenavadnega. Ognjanov je sodil, da bo hodža morda imel nagovor, s katerim bo še huje razvnel fanatizem teh surovih množic. Huda radovednost ga je gnala, da se je pomešal med vernike. Ni se motil; prav v tistem trenutku se je govornik popel na lesen odrček, ki v turških džamijah služi namesto prižnice. Pri svetlobi je Ognjanov dobro opazil, da to ni navaden vaški hodža, ampak softa, ki je bržkone prav zaradi tega prišel iz K.

Takoj je zavladala tihota.

Softa je začel svečano:

„Pravoverni! Nekdaj, v slavni dobi vladanja naših velikih sultanov, je vse drhtelo pred imenom Osman. Vzhod in zapad sta se mu klanjala, morja so mu prinašala darov, a kralji in kraljice so padali na obraz pred kalifov prestol in lizali posvečeni prah pred njim. Velik je bil tedaj Alah in njegov sveti prerok Mohamed. Kakor se vidi, smo veliko grešili pred Bogom, pijančevali, se vdajali pohotnosti, se bratili z nečistniki in sprejemali njihove navade. In glejte, Bog nas je zapustil, da smo premagani od premagancev, poteptani od podvrženih... O, Alah, Alah, pošlji nam ognjeni meč angela Izraela, da vzhod in zapad oblijemo s sovražnikovo krvjo, da pordečimo morja in proslavimo nebesa! To so moje besede, pravoverni! Nabrusite nože, pripravite svoje orožje z molitvijo in bodite pripravljeni, zakaj bila je ura, da z džaursko krvjo operemo svojo sramoto pred enim in velikim Bogom islama...“

V tem duhu in na tak način je govornik začel... Govoril je dolgo, medtem ko ga je na stotine vernikov poslušalo z napetim zanimanjem in gorečimi pogledi.

„Tako torej je tu!“ je pomislil Ognjanov, ki ni počakal konca, ampak je stopil na ulico. „To se pravi, da so bili glasovi o teh govornikih resnični. Mi smo oznanjali vstajo proti turški vladi, a njihovi apostoli hujskajo na iztrebljenje bolgarskega naroda. To se pravi, da bo boj strašen, boj naroda z narodom! Ni treba, da si še dalje lažemo... Bolgarska zemlja je pretesna za obe plemeni... Naj bo tako... Ni vrnitve! Bolgarija je vrgla kocko! Toda kako se je začela ta naša sveta, zaželeni revolucija! Bog čuvaj Bolgarsko!...“

In se je zopet začel sprehajati po trgu. Molitev se je končala in verniki so se začeli usipati iz džamije. Zbirali so se v manjše gručice in se živo razgovarjali pod vtisom govora. Ognjanov je pristopil

k eni izmed njih in začel prisluškovati pogovorom. Izvedel je, da je klisurska vstaja v prvem hipu prestrašila turško prebivalstvo okoliških vasi, ker je mislilo, da je ruska vojska dospela v Klisuro... Pod vtisom tega strahu so bili že odločeni, da zberejo svoje družine in se rešijo z begom. Toda kmalu so od Turkov, ki se jim je posrečilo, da so živi ušli iz Klisure, kakor tudi po nerodnosti vstašev izvedeli, da imajo posla s preprosto rajo, največ s suknarji in z nekaterimi učitelji, in to jim je vrnilo ves pogum in samozavest. Sklenili so tedaj, da ne bodo čakali vojaške pomoči, ampak bodo sami obračunali s Klisurci. Ognjanov je izvedel tudi to, da so Rahmanlarci spretno vse izvohali in da so zdaj sovražniku približno znane postojanke in moč vsake straže. Za naslednji dan so pričakovali Tosun beja iz K. z novimi bašibozuki, da brez odlašanja napadejo uporniško mesto.

Ob teh odkritjih je Ognjanov vztrepetal. Zdaj je še bolj uvidel nujnost skorajšnje vstaje tudi v drugih bolgarskih mestih.

Treba je bilo prehiteti Tosun beja.

In se je napotil na vzhod.

Brez nevarnosti je prešel turško vas Tekija. Straža je stala na zapadni strani, znak, da z vzhoda ne pričakujejo napada... Tudi tu je opazil močno gibanje. Tudi tu so pričakovali Tosun beja, da se pridružijo njegovemu krdelu.

„V Belo Čerkvo, v Belo Čerkvo! Čimprej!... Tosun bej mora najprej udariti ob železne prsi moje Bele Čerkve... In to se bo zgodilo, o, to se bo zgodilo, kakor hitro dospem... Četudi samo z Redaktorjem, zanetiti hočem vstajo — in za pol ure bomo imeli pet sto ljudi pod zastavo. Gorelo bo ali od vstaje ali pa od požara... Naprej, naprej! Bog mi daj peruti!“

In Ognjanov je tekkel proti Beli Čerkvi. Čutil je, da bo čez dve, tri ure hoje že zagledal iz daljave

bele dimnike hiš in piramidaste stolpe cerkva. In srcé mu je razbijalo od divje radosti . . .

Ne daleč od vasi, ki mu je bila ostala za hrbtom, se je pot spustila v neko senčno dolinico, ki je sekala ravnino. Ko se je znašel v nji, je zaslišal daljni glas bobna in zurne¹. Najbrž so v kaki turški vasi obhajali svatbo, četudi čas ni bil primeren zanjo. Toda kmalu je vse utihnilo in tudi on je pozabil na to. Toda ko se je vzpenjal po nasprotnem bregu doline, so se bobni in svireli zopet oglasili prav blizu pred njim. Začuden je skočil na vrh in tedaj se je njegovim očem nudil prizor, pred katerim je obstal kot okamenel.

Ravnina pred njim je bila črna od Turkov, ki so korakali s to barbarsko godbo. Vilo se je nekaj rdečih zastav. Množica se je premikala brez reda, raztresena in hrupna. V soncu so se svetile puške, kose, sekire in vile, ki so strčale iznad ramen in pleč bašibozukov. Zaradi hude pripeke so bili po večini goloroki . . . Ta val je bil izpraznil turške vasi, skozi katere je šel. Te razbite vrste ni vezala nobena disciplina, družil jih je, podil dalje in podžigal samo surov, divjaški cilj: kri in plenitev. Nosili so puške in drugo orožje, da bi prelivali kri, za njimi pa se je vlekla vrsta voz, da odpeljejo plen . . . Ta od fanatizma pijana množica je korakala ob zvokih bobna in piščali — počasi kakor roj kobilic, toda nevzdržno.

Spredaj je jahal jezdec z belim turbanom, visok, mršav, črn; bil je njihov vodja.

Ta je zamahnil ciganom, da so utihnili.

„Hej, ti muselman, pridi sem!“ je zaklical Ognjanovu.

Ognjanov se je približal globoko priklonjen.

„Odkod prihajaš?“

„Iz Tekije.“

„Kaj je tam novega?“

¹ Turška piščal.

„Nič . . . Vse je dobro, hvala Bogu!“
„Kaj pravijo, ali je onih v Klisuri mnogo?“
„Pravijo, da jih je mnogo. Naj nam Alah varuje carstvo . . .“

„Kdo so?“

„Pravijo, da so Moskvičani . . .“

„Molči, ničè! Tam je samo garjava raja . . .“

„Odpusti, bej efendi!“

„Kam greš?“

„V K.“

„Hej, hodi z nami!“

Ognjanov je nehote pobledel.

„Bej efendi, dovoli mi, da . . .“

„Nazaj!“ je zarjul Tosun bej, spodbodel konja in odjezdil.

Krdelo se je zopet premaknilo. Svireli in bobni so zagrmeli. Tok ljudi je Ognjanova potegnili s seboj . . .

Bilo bi neumno samo pomisliti na upor ali na beg skozi množico, ki je preplavljala vso okolico. Nesrečnik se je z obupom v duši prepustil toku. Bil je uničen, strt. Izgubljal je tudi poslednje upanje. Stopal je mehanično, kakor v sanjah, pehán in tep-tán od šumne množice, ki je bila vsako uro večja in bolj zverinsko razbrzdana . . . In divjaški val ga je nesel nazaj, nazaj h golim pečinam, za katerimi se je skrivala Klisura.

NOV POIZKUS

Tosun bejevo krdelo je na večer dospelo v Rahmanlari; bilo je še številnejše in bolj strastno kot prej. Tam jo je pričakovala druga množica Turkov, ki se je bila natekla iz okoliških vasi. Tosun bej je hotel napasti Klisuro naslednje jutro s kakimi dva tisoč možmi.

Vas je bila natrpana z ljudmi. Komaj je še mogla sprejeti te nove goste. Ker je bila noč jasna, so Turki po večini legli na ulice.

Isto je, hočeš ali nočeš, storil tudi Ognjanov.

Ležal je sam na kopici sena prav nasproti krčmi rojaka iz Bele Čerkve.

Četudi je bilo že pozno, so bila okna krčme še zmeraj razsvetljena. Izba je bila polna.

Ognjanov je sklenil, da ne bo spal. Saj drugače tudi ni bilo mogoče. Moral je poizkusiti, dokler je bil še čas, da se reši iz množice Turkov, ki ga je obkoljevala; naslednje jutro bi bilo že prepozno.

In je napeto mislil in upiral pogled v razsvetljena okna krčme. Mislil je, kako bi se prebil skozi goste straže, ki so varovale izhode iz vasi.

Upal je, da se mu bo to zlahka posrečilo, ker je bil preoblečen v Turka in je dobro znal turški jezik. Toda, joj. Kakšno korist bodo imeli od tega, če se reši, če se živ in zdrav vrne v svojo utrdbo!

Bela Čerkva bo ostala mirna, usoda Klisure bo zapečaten.

Da bi poizkusil še isto noč priti v Belo Čerkvo, je bilo nemogoče. Straži na vzhodni strani vasi je bilo ukazano, naj nikogar ne pusti mimo, da na ta

način prepreči namero morebitnih ubežnikov . . . Da bi počakal jutra, dne, je bilo še bolj nemogoče . . . A čeprav bi bilo mogoče, bi se ne napotil več v Belo Čerkvo. Ne bi imel mirne vesti, ako bi ne bil v Klisuri v tisti zanjo tako strašni minuti . . . Njegovo odsotnost bi imeli za beg, za podlost. Ne, nemogoče! A kako bi mogel poslati sporočilo Beli Čerkvi? Kaj ne bi mogel narediti tudi tega poslednjega poizkusa? Ognjanov je strašno napenjal možgane.

Naposled se mu je posvetila neka misel. Sklenil je, da pregovori krčmarja, naj jutri pošlje enega svojih sinov v Belo Čerkvo; sin bi se lahko brez nevarnosti pridružil kakemu turškemu potniku, zakaj naslednji dan je bil v K. sejem.

Ta misel se je Ognjanovu nasmehnila. Četudi se je njena izpolnitev zdela zelo težka, je bila njena važnost vredna napora in tveganja. Da, velikega tveganja: zakaj najprej mora izdati sebe, da izroči svojo usodo rokam nezanesljivega krčmarja.

Na srečo se je poznal z njim in njegovo družino, ker je bil učitelj njegovega starejšega sina. To ga je pomirjevalo.

Vstal je s kopice, pogumno stopil skozi glavna vrata, šel čez dvorišče in se približal okencu izbe ob konjskem hlevu na drugem koncu. Začel se je sprehajati pod pristrešjem in čakati, da zagleda katerega domačih. Ni smel potrkati na okno ali na vrata, da bi ne napravil zmešnjave.

Dolgo časa se je tako sprehajal, ne da bi se prikazal kateri domačih. Krčmar in njegovi sinovi so stregli Turkom v krčmi. V izbi je bila najbrž samo krčmarica z malimi otroki . . . Po tem preudarku se je slednjič odločil potrkati na vrata.

No, naključje mu je pomagalo. Vrata so se odprla in prikazala se je ženska postava. Ognjanov je spoznal krčmarico. Ta se je bila z mero ječmena pod pazduho napotila proti konjskemu hlevu.

Ognjanov jo je dohitel in ji rekel jasno po bolgarsko:

„Dober večer, strina Avramka!“

Ta se je okrenila začudena, ali bolje — prestrašena.

„Ali me ne poznate?“ je dodal z ljubeznivim glasom, da jo pomiri; podvizal se je, da se ji predstavi: „Učitelj vašega Nanka . . . Ognjanov . . .“

„Kaj, grof?“ je vprašala ženska začudena in preložila merico pod drugo pazduho. „Toda, kaj si tako . . .“

No, tedaj se je spomnila.

„Hitro, hitro v hišo . . . Čakaj, da nasujem konju ječmena v torbo, pa stopiva k nam . . .“

Čez pol minute sta Avramka in Ognjanov stopila skozi ozek hodnik v neko temno, tesno sobico. Krčmarica je podrsala z vžigalico in prižgala pločevinasto petrolejko, ki je motno razsvetlila sobo in gosta.

„Skozi ta vrata lahko prideš na vrt, a od tam čez živi plot na ulico . . . Da veš, ako bo potreba,“ je zašepetala Avramka in pokazala Ognjanovu vratca, ki so bila tako nizka, da bi mogel človek le sklonjen skozi.

„A kaj iščeš tu?“ ga je vprašala.

„Prišel sem iz Klisure, namenjen sem bil v Belo Čerkvo . . . Tosun bej me je srečal za Tekijo in me je navrnil.“

Na tako dobrodušno gostoljubje je Ognjanov čutil za dolžnost, da odgovarja popolnoma odkrito. Saj bi brez tega tudi nič ne mogel opraviti . . .

Krčmarica ga je s sočutjem pogledala.

„Ojoj, Bog pomagaj, kaj bodo ti ubogi Klisurci zdaj pretrpeli! . . . Ta svojat gre nadnje . . .“

„Klisura bo na tleh, strina Avramka; oplenili jo bodo in zažgali . . . In zato sem se bil odločil, da jo rešim, toda na žalost se nisem mogel prebiti do Bele Čerkve.“

„Toda — kaj si hotel tam?“

„Hotel sem zanetiti vstajo tudi v Beli Čerkvi, da se uprejo še druge vasi poleg nje. Tedaj bi se moral Tosun bej umakniti . . .“

„Da bi Bog udaril tega črnega cigana! . . . Toda kaj misliš zdaj?“ je zopet vprašala krčmarica, ne da bi slutila, kaj jo bo Ognjanov prosil.

„Kje je vaš Nanko? Ali je doma?“

„Doma.“

„A Kuzman?“

„Tudi doma.“

„Kje sta?“

„Pri delu; očetu pomagata in pazita, da te zverine česa ne odnesejo . . .“

Ognjanov je nekoliko pomislil.

„Ali lahko katerega izmed njiju, Nanka ali Kuzmana, pošljemo jutri v Belo Čerkvo?“

Mati ga je pogledala, kakor da ga ne razume. Na obrazu se ji je izražalo vznemirjenje.

„Lahko gre v družbi kakega tukajšnjega Turka, s katerim se poznata. Jutri je v K. sejem in Rahmanlarci pojdejo tja . . .“

„A to je nevarno, učitelj . . .“

„Če ima Turka za sopotnika, ni nič nevarno . . . Tam je mirno . . . Nihče se ga ne bo dotaknil.“

„In zakaj bi ga poslali tja?“

„Da nekemu mojemu človeku ponese pismo in se takoj vrne . . . Jutri popoldne bo že spet doma.“

Tedaj se je Avramka spomnila prejšnjih Bojčovih besed in razumela, s kakšno nalogo hoče poslati njenega sina v Belo Čerkvo. Obraz ji je postal zaskrbljen.

„Če gre za to, učitelj, moramo vprašati očeta.“

„Prosim te, strina Avramka, da tega ne poveš stricu Avramu . . . Kaj ne moreš na skrivaj poklicati Nanka? Naj pride k meni, da ga vidim!“

Ognjanov je vedel, da ga njegov bivši učenec obožuje in da bi zanj storil vse, kar bi ga prosil.

Krčmaričino lice je dobilo strog izraz.

„Ne, ne, ne morem brez Avramovega privoljenja!“

„Toda stric Avram ga ne bo pustil!“

Očividno: prejšnja naklonjenost krčmarice se je ohladila. Mahoma ji je spreletelo možgane tisoč nevarnosti, katerim bi se izpostavil njen otrok, ako pojde v Belo Čerkvo. Bilo jo je nekako strah pred tem strašnim, čudnim človekom. Sama pri sebi se je ke-sala, ker ga ni takoj odbila, ter se je začela nemirno ozirati. Toda njeno dobro srce hudi misli ni dovolilo, da bi ji stopila v glavo.

Ognjanov je opazil njeno močno razburjenost. Razumel je, da se s šibko in neodločno žensko ne more razgovarjati o tako važni zadevi. Čas je tekel, moral je misliti na beg... Sklenil je, da mora čimprej priti na čisto.

„Strina Avramka, le za kratko minuto pokliči Avrama, da se z njim pogovorim.“

Avramki je pri priči odleglo.

„Pojdem, da mu povem na uho, a ti sedi tu in ne pozabi vratc. Če slišiš zunaj kaj sumljivega, da veš...“

In je odšla.

AVRAM

Ognjanov je ostal sam. Sklenil je, da bo tudi z Avramom govoril odkrito. Moral se je popolnoma zaupati temu človeku in se predati njegovemu poštenju ali nepoštenju. Smoter je bil vreden sto njegovih življenj, samo da ga doseže. Na vsak način se je zanašal na Avramovo bolgarsko čustvo: morda mu bo prošnjo odbil, a izdal ga ne bo. S hodnika je zaslišal tihe stopinje: vedel je, da prihaja Avram, in je mirno stal poleg vrat.

Ta so se odprla in krčmar je vstopil. Čez debeli, rdečkasti obraz se mu je razlival nasmeh. Zapahnil je vrata.

„O, dobrodošel, grof, dobrodošel, grof! Ali si zdrav, kako se imaš? . . . Dobro, da si prišel, da se vidimo, da se razgovorimo . . . Zelo mi je ljubo, kako zelo mi je ljubo . . . Vsi smo tega veseli, žena je vesela in tudi sinovi bodo veseli: Nanko te že pol leta ni videl . . . Ti si mu bil učitelj in vzgojitelj . . . Dobro nam došel, dobro nam došel . . . Glej, glej . . .“

Krčmarjevemu navdušenju in veselju ni bilo konca ne kraja.

Ognjanov je bil ves zavzet. Pogumno je začel Avramu v kratkih besedah pojasnjevati zadevo in ponovil prošnjo, ki jo je bil malo prej izrekel pred njegovo ženo.

Avramovo obličje se je čedalje bolj širilo od zadovoljstva in sreče.

„Lahko, lahko, lahko, zakaj pa ne! . . . Prav dobro, zakaj še vprašuješ? . . . Kdo bi ne pomagal, kadar gre za narodno stvar?“

„Hvala vam, stric Avram,“ je rekel Ognjanov

ganjen . . . „V tem velikem trenutku mora vsak Bolgar kaj žrtvovati in pomagati domovini.“

„Kdo ne bi pomagal? Ali najdeš Bolgara, ki bi ne pomagal? Kdor bi se upiral takemu svetemu delu, bi ga zadelo božje prekletstvo! To je lepo, lepo . . . Katerega hočeš?“

„Pošljimo Nanka . . . Ta je izvedenejši, ker je starejši . . .“

„Lahko, lahko . . . tvojega učenca . . . On bi dal glavo zate . . . Ko mu povem, se bo razveselil . . . Ali si napisal pismo?“

Avramov glas je trepetal od radostnega razburjenja.

„Zdaj mu napišem listek.“ In Ognjanov je začel iskati po žepih. „Ali imaš košček papirja?“

Krčmar je izvlekel iz nedrja košček zmečkanega papirja, postavil pred Ognjanova pisalne potrebščine in rekel:

„Ti napiši pismo, a jaz skočim medtem v pivnico; ti psi, veš, so ti prave srake . . .“

„Takoj se vrni z mojim Nankom, stric Avram! Kakor sem ti povedal, se ne smem dolgo zadrževati; takoj odidem.“

„Takoj, takoj.“

Krčmar je s pogledom še enkrat naglo ošvignil gosta in zaloputnil vrata.

Ognjanov je v eni minuti napisal pisemce. Vsebovalo je tele vrstice:

„Upor je zagorel s polnim žarom. Ne čakajte niti minute: takoj razglasite vstajo. Ena četa naj udari Tosun beju v hrbet, druga pa naj dvigne vasi . . . Pogum in vera v uspeh! Kmalu bom tudi jaz med vami, da umrem za Bolgarijo. Živela revolucija!

Ognjanov.“

Čestital si je k uspehu; nikoli bi ne bil verjel, da je Avram tako zanesljiv rodoljub. Z nestrpnostjo je pričakoval, da bo zaslišal korake očeta in sina.

Hrup in lajež z ulice sta zamolklo prodirala v sobo ... Svetilka je šumela, mežikala in dvigala steber smradljivega dima.

Iznenada se je iz sosednje sobe razlegnil rezek krik — ženski jok.

Ognjanov se je zgrozil.

Spoznal je Avramkin glas.

Čemu ta jok in krik?

Nehoté ga je obšel strah.

In je zopet prisluhnil v poltemni sobi: slišal je pod pristrešjem tihe korake, ki so se oddaljevali.

Tedaj je stopil do nizkih vrata in sunil vanje.

Vratca se niso odprla. Sunil je močnejše, toda bila so zaklenjena. Obšla ga je groza, lasje so se mu naježili.

„Izdali so me!“ je jeknil.

V tistem trenutku je zaslišal za vratici neki šum, kakor da je nekdo vtaknil ključ v ključavnico. Nenadoma so se odprla in skozi špranjo je zavela močna sapa. Ognjanov je uprl pogled v temno odprtino, ki je zijala proti vrtu. Tedaj se je skozi prikazala neka glava.

Bila je Avramka.

„Pridi!“ mu je tiho zašepetala.

Četudi je svetilka le slabo razsvetljevala njen obraz, je Ognjanov vendar opazil, da je ves v solzah.

Stopil je skozi vrata in se znašel na vrtu.

„Tod,“ mu je rekla Avramka tiho in pokazala slivo ob ograji. In se je izgubila v mraku.

Ognjanov je preskočil trnjevo ograjo in se znašel za hišo na ulici. Bila je prazna.

Hitel je po nji in prišel zopet pred krčmo.

Tam je naletel na tolpo oboroženih Turkov, ki so se usuli skozi glavna vrata in izginili na dvo-rišču ...

Tudi Ognjanov je izginil v temi.

NOČ

Pozno po polnoči in po mnogih težavah se je Ognjanov vrnil v utrdbo.

Brambovci še niso spali; ležali so na plahtah in rogoznicah, ki so jim jih bili prinesli z doma. Tiho so se razgovarjali pod svojimi plašči in gledali na zvezdnato nebo brez mesečine. Ognjanov se je tiho priplazil mimo njih in se zgrudil na tla, telesno in duševno ubit in zlomljen. Trudil se je, da bi zbral svoje raztresene misli ali se vsaj zazibal v spanje, ki mu je bilo neobhodno potrebno, če je hotel svež in krepak dočakati jutrišnji dan... Toda misli so mu raztresene kakor preplašen roj čebel begale po prostranstvu, a spanec mu je čedalje bolj uhajal z vek. Ni lahko zaspati v noči pred bojem, ali bolje rečeno — pred polomom.

Ob strani se je precèj tiho razgovarjala skupina vstašev, ki so bili legli blizu drug drugega. Ta razgovor je zbudil njegovo pozornost.

„Obračaj, kakor hočeš — naša stvar je izgubljena,“ je menil nekdo.

„Prevarili so nas, prevarili so nas, brat,“ je vzdihnil drugi.

„Kje smo bili s pametjo, da smo poslušali te ničvredneže? Sami sebi smo zažgali hiše,“ se je oglasil tretji.

„Kaj nam je bilo treba vstaje!“

„Zdaj je že prepozno za kesanje.“

„Torej?“

„Zdravila, zdravila je treba iskati!“

„Zdravilo je samo eno: da si nabrusimo peté!“ je rekel Ognjanovu znani glas.

„Tako je, tako je. Bežanova¹ mati ne joče.“

„Pač pa Stojanova²,“ je dopolnil drugi.

„Jutri jo popihamo čez Vrlišnico.“

„Bolje že zdaj . . .“

„Ne moremo. Ustavila bi nas straža.“

„Jutri, jutri.“

„Da, v zmedi.“

„Pa tedaj bodo vsi bežali, drugi nas bodo prehiteli . . .“

„Samo Ognjanov, ta pes . . . Da nas on ne opazi.“

„Ha, Ognjanov se je že včeraj izmuznil.“

„Izmuznil?“

„Samo mi, ubogi norci, smo ostali . . .“

Ognjanov se je dvignil in zakričal:

„Lažete, nesrečniki, jaz sem tu!“

Na ta strašni glas, ki se je razlegnil skozi temo, so vsi utihnili.

Ognjanov je z odporom in grozo poslušal ta razgovor. Brez dvoma je izražal splošno razpoloženje vstašev v tej in v drugih utrdbah. Glas enega izmed njih se mu je zdel že zdavnaj znan, toda ni se mogel spomniti, kdo bi bil.

„Moj Bog, moj Bog!“ je razmišljal in vlekel prednje dele suknje čez prsi, da bi jih zavaroval pred ostro nočno sapo. „Kakšna igra okoliščin! Kakšna razočaranja! Kakšno izdajstvo! . . . Potem ljubi to prekleto življenje in si žêli, da ga živiš! . . . Jutri nas čaka boj, a jaz že zdaj slutim njegov konec . . . Preplah je v srcih; strah pred smrtjo je tistim, ki so jo prišli sèm iskat, oslabil roke in zatemnil um . . . To ljudstvo je bilo navdušeno, upalo je, verjelo kot otrok, a zdaj — trepeta kot otrok . . . Strahopetnost enih je potegnila za seboj tudi druge . . . Bela Čerkva in drugi so prevarili naše nade, vzeli pogum Kli-suri . . . To je podlost, to je zahrbtno izdajstvo skupne stvari . . . To zdražbarsko mesto je samo za to spo-

¹ Besedna igra. Bežanova — tistega, ki pobegne; ² Stojanova — tistega, ki ostane.

sobno, da vrši izdajstva in rodi izdajalce. Rodilo je Kandova, Avrama, dalo je Rado! O, tudi Rado, ki mi je zastrupila poslednje ure življenja! Tudi jaz iščem smrti in s kletvijo zapuščam ta svet... O, moj Bog, kako srečen in ponosen bi umrl, ako bi bil ljubljen, obžarjen od ljubezni, prepričan, da bo vsaj ena čista solza kanila na moj neznani grob... A umreti, kadar je zate vse umrlo na tem svetu, kadar vidiš svoje idole v blatu, svoje ideale pokopane! Ljubezen, revolucija!... Kako težka in brezupna je taka smrt! O, kako je vendar zaželena, neobhodna za nesrečnike, kakršen sem jaz!..."

Gorski veter je tožno šumel nad spečo pokrajino. Gozdovi bližnjih obronkov so se oglašali s podmolklim, zloveščim šumom, ki se je v temi zdel še groznejši. Vsi vrhovi, doline in planine naokrog, vsa priroda je ječala kakor v strahu. Zvezde na nebu so drobno in nemirno trepetale. Zdaj pa zdaj se je v pustoti oglasila sova, nato je zopet zavladala mrtvaška tihota... Gorski veter je zateglo, žalostno šumel nad glavami vstašev, ki so bili polegli ob jarkih, kakor da bi težko ječanje prihajalo iz daljave. To ječanje jim je bolešno odmevalo v dušah, jih prešinjalo z drgetom; ozirali so se v temo in se znova pogrezali v nemirno čumenje, nasičeno z medlimi prividi groze ter zdaj pa zdaj pretrgano od drhtenja zaradi hladu in ledenih poljubov vetra.

Naposled je zbor klisurskih petelinov presekal nočno tišino in napolnil gorsko samoto s svojim živim pozdravom, oznanjevalcem zarje, zlatega sonca, življenja in obnove pomladnega praznika.

JUTRO

Ognjanov je kljub duševnemu razburjenju slednjič zasnul in je trdno spal dve uri. Pravijo, da takó trdno spijo tudi obsojenci v noči pred izvršitvijo smrtne kazni. Ob zori se je zdrznil in se ozrl okoli sebe. Priroda se je prebujala. Vseokrog se je danilo. Veličastni, modri svod je izgubil še poslednjo trepetajočo zvezdo. Nebo je na vzhodu bolj in bolj bledelo. Vzdolž gorskih vrhov je ležal rdeč, žarko ognjen pramen. Podoben je bil odsevu nekega daljnega požara. Prosojne meglice so se še vedno plazile po strmih obronkih Ribarice, katere snežna krona se je že zlatila od odseva vzhodne zarje... Le Bogdan je bil še zmeraj zavrt v meglo, na videz mračen in hladen. Toda polagoma so se megle raztapljale, svetloba je postajala zmeraj bolj bela, zmeraj močnejša in zelene goré, gozdovi in brda naokrog so se nasmehnili in veselo pogledali v modro nebo tistega pomladnega jutra. Nekje v gozdu je zapel zgodnji slavec.

Ognjanov je vstal in se ozrl na vstaše, ki so ležali po utrdbi, zaviti v kozje kože in plašče, v katerih so se tresli od mraza, nato pa odšel proti Zlemu dolu. Šel je, da se z vojnim svetom pomeni o položaju.

Kmalu se je izgubil v dolini, ki mu je sekala pot. Že se je docela zdanilo. Vzšlo je tudi sonce.

Vstaši v utrdbah so bili že na nogah in so se pod nadzorstvom desetnikov lotili kopanja novih jarkov, ki so jih potrebovali zaradi okrepitve, majhnega oddelka, ki je došel sinoči. Zdaj so bili nekoliko pogumnejši. Marčev jim je bil pošepnil, da

je Ognjanov prevohal dolino od Tekije in čez in da za gotovo ve, da se danes dvigne tudi Bela Čerkva. Ta novica jim je vrnila nekoliko poguma. Mladci so se malo razgibali, obrazi so se jim razjasnili, celó razveselili in nekateri izmed njih so začeli popevati poskočnice. Zopet se je pojavil Bolgarom lastni humor ... Začeli so se norčevati na račun one četvorice Klisurcev, ki je bila obsojena, da ustreli cigana.

„Na pet korakov, a niste mogli takoj zadeti Mehmeda ... ampak šele v drugo ... Nesrečnika ste očistili grehov ... Vsaka minuta, s katero ste mu podaljšali življenje, velja za sto let trpljenja ... Spokoril se je za vse grehe,“ je rekel nekdo.

„Vrag vas vzemi,“ se je oglasil drugi; „naredili ste ga mučenika ... in zdaj je v raju poleg Mohameda ...“

„Lažeš,“ je menil tretji. „Dičo in Stamen Garga sta ga vrgla tja v mlako; zdaj je pri žabah.“

Smeh.

„He, tako od blizu, a ga niti ena krogla ni zadela,“ je vzkliknil nekdo drug. „Iz take razdalje bi ga še s pljuncem zadel.“

„Glavo bi stavil, da niti merili niste.“

„Res, res, iz take razdalje bi ga še moja žena zadela ...“

„Pač, merili smo,“ se je opravičil eden izmed onih, katere so zbadali.

„Merili ste, toda mižé ...“

„Res, jaz sem zamižal; ko pa sem sprožil ...“
Nov smeh.

Drugi so dražili Račka zaradi njegovega imena.

„Hej, Prdlè, kdo ti je dal tako slavno ime?“ ga je vprašal nekdo.

„Račko, saj ti ni tako ime, lažeš!“ ga je dražil drugi.

Račko se je razsrdil.

„Kdo laže? Vprašajte grofa!“

„Ne, ne, lažeš ... Dokaži, da si v resnici prdlè ...“

In posmehljivec mu je povedal, kakšnega dokaza hoče.

„Hej, ali veste? Včeraj nas je imel za hajduke.“

„Prav je imel,“ je pripomnil nekdo. „Borimečka ga je obral: vzel mu je iz torbe škarje in mero...“

„Vzel mi jih je, vzel jih je, glejte tako... iz moje torbe, vzel mi jih je, ta ničvrednež,“ je potrdil Račko.

„A čemu mu bodo?“

„Polomil jih je za strelivo, za top.“

„Ej, tedaj bomo razbili še Sevastopol.“

„Ako se tudi naša baterija obnese kakor zlidolska, tedaj niti en Turek ne ostane živ.“

„In klisursko carstvo bo na vekomaj ostalo nedotaknjeno,“ se je smejal drugi.

„Kdo nam tam maha?“ je vprašal nekdo, ki se je bil obrnil proti vzhodu.

Vsi so se okrenili v tisto smer.

Prednje straže so dajale utrdbam dogovorjeni znak, da so zagledale sovražnika. Hkrati sta dva stražarja že hitela na Zli dol, da vojnemu svetu povesta podrobnosti.

Komaj sta poročevalca dospela v utrdbo na Zlém dolu, sta se od Rahmanlarija prikazala dva turška konjeniška oddelka po dvajset mož. Eni so jezdili po cesti, a drugi po polju. Vstaši so razburjeni opazovali, ali se bodo za konjeniki prikazale še druge čete. Toda nikogar drugega ni bilo.

Tedaj sta se spustila z utrdbe dva oddelka pešcev, ki sta bila močnejša od turških, in sta hitela konjenikom naproti. Večji oddelek je bil z zlidolske utrdbe.

„Kdo jih vodi?“ so vpraševali vstaši in upirali oči v vodjo.

„Ali ne vidite? Ognjanov!“ so se oglasili nekateri.

„Grof je, grof je, lahko bi prisegel... Naj se preobleče, kakor hoče, jaz bi ga spoznal... V kanarskem hanu... mislili boste, da lažem, a je resnica...“

Toda nihče ni poslušal Račka.

Ko so Turki zagledali bolgarski četi, so se ustavili in umaknili.

„Naših so se zbali,“ je rekel nekdo veselo.

„Tudi danes ne bo boja.“

„Zdi se mi, da jim je dala Bela Čerkva opravka,“ je razsodil drugi.

In utrdba je zopet zašumela od dela in veselega razgovora.

BOJ

Poldan je nastopil in minil. Sonce je stalo na vrhu neba.

Vstaši v Ognjanovlji utrdbi so poobedovali in spravljali v svoje torbe in cule ostanke kruha in trdih jedi. Izmučeni, zaprašeni, ves teden neumiti obrazi so jim trepetali od nemira... Na licih se jim je zopet izražala duševna pobitost. Mali uspeh jih je bil razvedril samo za trenutek. Vedeli so: če ta dan ne bo odločilen, bo gotovo jutrišnji. Čutili so, da se vihar naglo približuje. In od časa do časa so nemirno pogledovali na vzhod, na goličave, kjer so se črnile raztresene prednje straže.

Sonce je pripekalo. Na desni strani baterije, katero so bili že sinoči prinesli in postavili, je ves poten delal Ognjanov, ki se je bil malo prej vrnil z Zléga dola in z nekaterimi tovariši kopal nov jarek. Kakor smo že rekli, jim je bil vojni svet prejšnji večer poslal pomoč desetih ljudi, in okop, ki je bil že narejen, ni več zadostoval.

„Učitelj!“ ga je poklical neki petdesetletni kmet. Ognjanov se je okrenil.

„Kaj je, stric Marin?“

Ta mu je dal na štiri kraje zganjen list papirja.

„Pismo so prinesli zate.“

„Kdo ga je prinesel?“ je vprašal Bojčo, preden ga je razgrnil.

„Ivan Borimečka. Sinoči te je iskal, toda ker te ni našel, ga je dal meni, da ti ga izročim, kadar se vrneš.“

„Ali ti je povedal, od koga je?“

„Od učiteljice.“

Ognjanovu se je od bolečine stisnilo srcé, kakor da mu ga je pičila kača. Nervozno je zmečkal papir v nameri, da ga vrže proč, toda se je spomnil, da bi to lahko opazili, in ga je nagonsko porinil v hlačni žep... Nato je naglo in mrzlično nadaljeval delo, da zaduši mučne občutke, ki so mu vznemirili dušo...

„Odkod zdaj še ta Rada, v tem trenutku!... Zakaj mi piše in kaj hoče od mene?... Kaj ne bom že dočakal boja in našel smrti... da bo vsega konec!“

Tedaj se je zgodilo z vstaši nekaj posebnega. Vsi hkrati so se zgrnili k nasipom in gledali proti vzhodu.

Ognjanov je dvignil glavo in tudi on pogledal na gole skaline. Od ondod so prednje straže dajale znamenja, naj bodo pripravljeni. Tedaj je počilo nekaj pušk — dogovorjeni znak, da so opazili močnega sovražnika.

Straže so se naglo umikale proti utrdbam in med potjo vpile: „Mnogo, mnogo Turkov!“

V utrdbi je nastala zmeda. Brambovci so pobledeli in tekali vse križem.

„Na svoja mesta! Zapovedujem vam!“ je zarjul Ognjanov in pobral svojo martinko s kupa, kjer so ležale še druge puške.

Ta Ognjanovlji krik je streznil vstaše, da so se začeli razporejati po rovih.

Pogum in prisebnost posameznika delujeta v odločilnem trenutku na množico kot čar in si jo podrejata. Takrat postane vodja tisti, ki hoče.

Tedaj so nekateri stražarji že dospeli vsi izmučeni. Ognjanov jim je stopil naproti.

„Kaj ste videli?“

„Turke! Strašna množica prihaja... na tisoče jih mora biti... Pot je vsa črna od bašibozukov...“

Ognjanov jim je namignil z glavo, naj molčijo.

„Stojte!“ je zakričal proti jarkom, ko je videl, da jih večina ne more vzdržati in zopet leze izza okopov.

„Mnogo, mnogo,“ so šepetali nekateri in gledali z nasipa.

„Na svoja mesta! Vsi k orožju!“ je zapovedal Bojčo. In so zopet izginili v jarke.

„Se že prikazujejo.“

In res, daleč na glavni cesti, tam, kjer se prikaže izza razcepljenega brda, se je pojavila gosta kolona Turkov; z vsakim trenutkom je postajala daljša in daljša in se je pomikala kot neskončna gosenica... To je bila truma Tosun beja. Čim bolj se je približevala, tem razločnejše je bilo videti njene goste in številne vrste... Turki so korakali v četverostopih, dvajset malih praporcev in tri velike zastave — bele, rdeče, zelene in drugih barv — so se vile nad kolono... Naglo se je napolnila vsa pot od Kule do Bele vode, v dolžini kakih dveh kilometrov.

V vrstah vstašev je nastal nov preplah. Nihče več ni mislil na brambo; vsi so stali in plaho gledali.

Samo ostri pogled Ognjanova jih je še zadrževal.

Črna kolona je nadaljevala svoj pohod, dokler ni dospela do korita, ki je stalo za streljaj od utrdbe.

Tedaj je straža na Zlém dolu izpraznila nekaj svojih daljnostrelnih pušk; v isti mah je na Ognjanovlje povelje začelo pokati tudi z naše utrdbe. Zarjul je tudi naš top. Nasipe je pokrtil gost dim, grmenje je presekalo ozračje in odmevalo od gorá...

Palo je nekaj Turkov iz prvih vrst kolone...

V tistem trenutku je Ognjanov zagledal glave treh ljudi, ki so se spuščali po poti v dolino Stare reke. Ti vstaši so izrabili prvo zmedo in pod okriljem dima bežali iz utrdbe. Ognjanov je v teh ubežnikih nagonsko spoznal sinočnje sosede, ki so pretresali načrt za beg.

V nekaj korakih se je znašel na vrhu brega, pod katerim so ležale sipine in dolina. Ubežniki so bili dosegli tesen klanec, ki je bil razrit od hudournika, in tekli v vrsti drug za drugim.

„Nazaj! Vrnite se, gospoda, sicer vas postrelim!“ je zakričal in pomeril s puško.

Ubežniki so se okrenili in obstali kakor okame-

neli. Puške so bili pustili zgoraj. Ognjanov je v enem izmed njih spoznal diakona Vikentija, ki je bil obrit in v vstaški obleki. Nesrečni mladenič je do ušes zardel od sramu.

Mehanično so obrnili korake in se vračali v utrdbo.

„Stric Marin, odvedi te strahopetce in jih naženi v okope . . . Ako se kateri le zgane, mu smeš razbiti glavo . . .“

In Ognjanov se je naglo vrnil na svoje mesto.

„He, pasja zalega, vsaj enkrat bi bili sprožili puško vragu na čast, a potem bežali!“ jih je zmerjal Marin, jim nameril puško v hrbte in jih gnal v okope.

Ta odločni poveljnikov nastop je pomiril druge vstaše. Brzdali so se, da ne pokažejo strahu, toda samo nekaj minut. Večini izmed njih so ustnice do krvi razpokale.

Turki niso sprožili še niti ene puške. Usoda tovarišev, ki so bili zadeti od prvih strelav z utrdbe, je napravila trenutno zmedo v njihovih vrstah. Ranjence so odnesli k ograjam bližnjih rožnih nasadov in se naglo umaknili. Ta prvi uspeh je opogumil vstaše, da so še nadalje krepko streljali na sovražnika. Od neprestanega grmenja se je zdelo, da se trese gorovje in griči.

Beli oblački, ki so se prikazovali na raznih vrhovih, so dokazovali, da so tam utrdbe. Streljanje se je nadaljevalo, ko so bili Turki že dovolj oddaljeni, da jih niso več dosegle krogle . . . Precèj daleč za trumo je bilo opaziti nekaj konjenikov. Ti so sestavljali glavni štab Tosun beja . . . Truma se jim je približala in se zgrnila okoli njih. Ostala je dolgo v gosti skupini. Videti je bilo, da se posvetujejo in spreminjajo načrt za napad. V resnici je bilo opaziti neko gibanje krdela, razcepilo se je na nekaj delov, ki so se oddaljili drug od drugega. Tedaj so ti oddelki kakor na znamenje v strnjenih vrstah z besnim krikom ter veliko gorečnostjo in zaletom prešli v

napad. Eni so tekli po golih vrhovih proti Stari planini, drugi na strmine Zléga dola, tretji proti Sredni gori, proti dolini, iz katere teče Stara reka in odpira prehod v Klisuro, četrti pa čez vinograde proti naši utrdbi. Vstaši so jih že od daleč pozdravljali s krogami, toda Turki so začeli z ognjem šele tedaj, ko so se približali na streljaj... Oblaki dima so zaradi neprestanega streljanja za nekaj minut popolnoma pokrili utrdbe, toda pokanje je bolj in bolj pojemalo. Ognjanov, čigar obraz je bil ves umazan od smodnika in pokrit z blatom, ki mu ga je znoj na licih spreminjal v goste srage, se je pijan od zadaha krvi in omamljen od žvižganja krogel, ki so mu frčale nad glavo, zdaj dvigal s puško, ki je bljuvala bel dim, zdaj zopet izginjal za okope.

Sem ter tja je, ne da bi se bil ozrl ali se tega prav zavedel, zakričal v dim, ki ga je obkrožal:

„Udarite, streljajte, držite se, bratje!“

Iznenada je zaslišal poleg sebe glas strica Marina, ki je govoril z nekom drugim:

„Pripogni se, sinko, pripogni se! Zadeli te bodo...“

Ognjanov se je nehote ozrl na desno in skozi razredčeni dim zagledal nekega vstaša, ki je stal vzravnano in, ne da bi se bil pripogibal, streljal na sovražnike, docela izpostavljen njihovim krogam. Ta drznost je bila prava norost.

Ognjanov je začuden spoznal Kandova.

Iznenaden nad tem je nehote stopil do njega, mu v dimu ponudil desnico in rekel:

„Brat, daj mi roko!“

Dijak se je okrenil, mirno, mrzlo pogledal Ognjanova, a mu je vendar krepko stisnil desnico. Ta stisk roke dveh nasprotnikov je bil znak sprave pred obličjem okrvavljene domovine in morda hkrati tudi slovo pred večno ločitvijo.

Curek krvi je oblil Ognjanovu roko, medtem ko je držal Kandovljo... Ta curek je bil pritekel iz dijakovega rokava.

Ognjanov je opazil kri, toda se temu ni začudil, niti ga to ni presenetilo, ker ni razumel pomena tega toplega curka . . . Bolj ga je iznenadilo, da vidi tu Kandova.

V resnici pa je dijak, kakor hitro je bil — takoj za Ognjanovim — zapustil Radino sobo, odšel na kraj, kjer so razdeljevali orožje, in od ondod na utrdbo pri Stari reki . . . Sinoči so ga bili z ojačenjem poslali sem, toda Bojčo ga še ni bil opazil, ker je bil vse jutro zaposlen s svojimi dolžnostmi.

Ognjanov se je zdrznil in se ozrl okrog sebe.

Šele tedaj je opazil, da je okop skoraj prazen. Vstaši so bili izginili z utrdbe . . . Samo pet ali šest ljudi, med njimi Kandov, je bilo še ostalo in nadaljevalo s streljanjem, ki pa je bilo zmeraj šibkejše. Pokanje je bilo čedalje redkejše tudi na drugih utrdbah, ker so jih bili zapustili brambovci. Zato pa so se sovražne krogle usipale vedno gosteje, da se je bilo nevarno prikazati iz jarkov.

Ognjanov je obupan, divji od jeze, s peščico pogumnih tovarišev še dalje vztrajal v neenakem boju, odločen, da umre na svojem mestu. Utrdba, edina proti vzhodu, je bila še zmeraj vsa v dimu.

„O, joj, mati!“ je zavpil nekdo v bližini.

Ognjanov se je zdrznil ob tem kriku in se ozrl na levo, od koder se je bil razlegnil.

Zagledal je Vikentija, ki je vznak padel v okop. Izmed vratu in prsi mu je tekel rdeč curek krvi in počil krhko zemljo. Krogla ga je bila zadela do smrti. Ta kri je oprala njegovo sramoto.

Stric Marin ga je prenesel v neki zaklon, da ga drugi poberejo in odnesejo v mesto. Toda nikogar več ni biló. Višina je bila prazna . . .

Izpraznjena postojanka je grozno onemela. Le z drugih, nenapadenih višin na severni in zahodni strani mesta so se še oglašali redki strelji, brez koristi za Ognjanovljo utrdbo, ki je zdaj privlačevala sovražne krogle kakor magnet železne opilke. Turki

so se bližali v skupinah in neprestano streljali. Oprezno so se pomikali skozi vinograde in rožne nasade, ki so jih ločili od utrdbe, se skrivali za slučajne zaklone ter pri vsakem streljanju s kakega brda nagonsko legali na zemljo. Utrdbe, ki so bile zaradi preplaha že prej izpraznjene, so zavzemali drugo za drugo. Namesto vstašev ali njihovih trupel so našli orožje, nabojnice, torbe, obleko in drugi plen. Našli so tudi češnjeve topove, ki so jih bili prejšnji večer po dva, tri prinesli v vsako utrdbo. Razen dveh so bili še vsi nabiti; nikomur niti na misel ni prišlo, da bi jim vžgal prašnice, saj jim tudi ni bilo ostalo več toliko poguma.

Turki so se prikazali tudi na višinah Šajkovca in nad samim mestom. Po ulicah so zaprasketale puške proti njim, jim ubile zastavonošo in še enega. Toda usoda boja in mesta je bila že odločena v korist Tosun bejeve trume. Ta se je v črnih krdelih s krikom spustila z višin na nesrečno Klisuro, kakor jate krokarjev na sveže truplo.

RADA

Kakor hitro so prvi streli po višinah naznanili Klisuri, da se začenja usodni boj, se je prebivalstvo, vse noro od strahu, spustilo v beg proti Koprivišnici čez Vrlišnico, ozko gorsko sotesko v Sredni gori, skozi katero teče rečica istega imena in se izliva v Staro reko na jugozapadnem delu mesta.

Gospa Muratlijska, pri kateri je bila Rada v gostéh, je pograbila v naglici dragocenejše stvari in otroke, da zapusti hišo in beži za drugimi. Stopila je k Radi, da tudi njo vzame s seboj. Toda pri vseh njenih prošnjah Rada ni hotela oditi z njo, sklenila je, da ostane v hiši. Dobra gospa Muratlijska jo je s solzami v očeh in na kolenih prosila, naj takoj odide; srce ji ni dalo, da bi jo prepustila taki strašni usodi. Turki so se že prikazovali na višinah za mestom, vsak trenutek je bil dragocen.

„Pojdi, pojdi, tetka Anica, odvedi otroke . . . Mene pusti, prosim te,“ je govorila Rada in gospo Muratlijsko potiskala k vratom.

Gospa Muratlijska jo je vsa preplašena pogledala in iz obupa sklenila roke. Skozi okno je opazila, da se Turki spuščajo že proti mestu. Ni vedela, kaj naj stori.

Rado je očitvidno samo obup privedel do tako nes pametnega upiranja. In zares, bila je žrtev najglobljega obupa . . .

Od trenutka onega strašnega spora med Ognjanovim in dijakom je bila kot zlomljena, kakor ubita od prezira svojega ljubimca. Takrat je bila tako zmedena, da se ni mogla opravičiti, a potem ga ni več videla. Zaradi tega je bil Ognjanov še zmeraj v

strašni zablodi in je nosil v svoji duši silno mržnjo in odpor proti nji . . . Ako pogine v boju, bo umrl s kletvijo na ustnicah in v strašnih, nepopisnih duševnih mukah. Ta misel jo je navdajala z grozo. Niti za trenutek ni imela miru. Grizla jo je zavest, da bi ga bila morala pomiriti in ga prepričati, a tega ni storila. Ta plemeniti človek bo umrl beden in obupan, ker je odšel, da najde smrt, katere se ne boji; toda morala bi mu jo vsaj olajšati, da bi zapustil življenje miren in potešen z mislijo nanjo, ki ga ljubi in obožuje . . . In morda bi ga tudi iztrgala iz krempljev smrti; morda je ne bi nalašč iskal; morda bi ga ohranila sebi in domovini . . . Toda on niti enkrat ni prišel v mesto. Zaman je nekajkrat z raznimi izgovori poskušala priti v okope, da bi ga vsaj za trenutek videla, četudi bi si s tem nakopala nejevoljo njegovega ognjenega pogleda, pa so ji vztrajno branili dostop v utrdbo . . . V edino uteho ji je bilo shajanje s Stajko, Borimečkovo ženo, ki ji je bila soseda. Borimečka je z raznimi opravki trikrat prišel v mesto, se oglasil pri ženi in ji sporočil to in ono o Ognjanovu. Tako je Rada po Stajki izvedela, da je Ognjanov živ in zdrav, da je zelo pobit, toda nič drugega. V tistih šestih dneh, ki so bili dolgi kot stoletja, ji je hkrati z mukami rasla tudi ljubezen do Bojča, tako nesrečnega kakor pogumnega. Ta strast se ji je stopnjevala do oboževanja. Pred seboj je videla njegov viteški lik, ki se ji je v svoji moški lepoti zdel lepši kot kdaj prej, kako tam na vrhovih, obdan z blestečim sijem slave in s trpkim nasmehom na ustnicah stopa smrti naproti in se niti ne ozre, da bi vsaj še enkrat pogledal sèm, zašepetal vsaj en „zbogom“ tisti, ki ne more živeti brez njega in ki jo je pogazil s svojim prezirom.

Prejšnji večer je prvič videla Borimečka, dala duška svojim občutkom in se razjokala pred njim. Dobri Ivan jo je tolažil, kakor je vedel in znal, in ji obljubljal, da bo Bojču takoj izročil pismo, ki ga

je naglo napisala s svinčnikom. (Kakor vemo, so Bojču izročili pismo šele v začetku boja.) Prejela ni niti besedice odgovora, niti ustnega, in njena žalost in obup sta bila brezmejna ... Čutila je, da ne bo mogla živeti, ako Bojčo odnese svoj prezir v grob, ki ga je vanj prav gotovo pahnila ona. Življenje, v katerem bi ji za vedno presahnil vir ljubezni in sreče, se ji je zdelo zoprno. Kaj bi ji še ostalo? Neskončne muke, bridka žalost, prezir ljudi in brezup, večni brezup ... Čemu ji bo tako življenje? Komu je potrebno? Na koga bi se mogla opreti brez ponižanja? Bela Čerkva je bila zdaj v njenih očeh črna in grozna kot grob ... Ali naj gre zopet k RoVoami, da se pokori? ... K Marku? K njemu naj se zateče v varstvo? S kakšnim obrazom? Od sramu bi umrla pred tem dobrim človekom ... Prejkone je tudi on slišal ostudna obrekovanja in se gotovo kesa zaradi svoje dobrote ... Zakaj istega dne, ko je zapustila Belo Čerkvo, je bila Rada izvedela za podlo govorico, ki jo je tam sramotila. Ne, ne, samo Bojčo jo more še potolažiti in rešiti ... Toda če on umre? Prav dela gospa Muratlijska, ki hoče živeti. Saj ima za koga živeti; ima ga, ki bo zajokal za njo, ima ga, ki jo ljubi ... A ona? Rada? Ona ne more nositi bremena svoje nesreče, prešibka je. Ona nima ničesar več iskati na tem žalostnem svetu, s katerim je nič več ne veže ... Toda ako Bojčo ostane živ? Kako strašno jo bo preziral, ker se ne more opravičiti — videz nezvestobe je preočitno pričal zoper njo. Njegovo užaljeno samoljubje ji ne bo moglo odpustiti. To je bil prehud udarec za njegovo srcé in za njegov ponos ... In Bojčo je nikoli, nikoli več ne bo pogledal ... On je neizprosno v vprašanju časti, to je vedela. Ne, ne, ona mora umreti ... Zdaj more zlahka in celó slavno umreti pod razvalinami, plemenitimi razvalinami tega junaškega mesta. Gospa Muratlijska naj le odide, ona pa bo ostala tu in umrla ... Da, ker ji Bojčo ni rekel, naj živi, ker je ni potolažil

niti z eno besedico, hoče umreti . . . Če njemu smrt prizanese, naj ve, da je bila Rada pošteno dekle, da se tudi Bolgarka ne boji smrti in da je pala kot žrtev svoje ljubezni do njega.

Taka in podobna razmišljanja, plod nežne in čustvene duše, ki jo je zlomila nesreča, so se kot vihar ni oblaki podila po Radini glavi, medtem ko jo je gospa Muratlijska jokaje vlekla za obleko in jo prosila, naj odide z njo. Toda Rada je bila neizprosna.

Tedaj se je razlegnil na ulici krik Bolgarov. Gospa Muratlijska se je nagnila skozi okno, zagledala vstaše in vprašala enega izmed njih:

„Stric Hristo, kaj se godi tam gori? Kje je zdaj Ognjanov? Kam bežiš?“

Vstaš je odgovoril ves zasopljn:

„Polom, polom, Anica! Ognjanov, nesrečnik . . . je ostal tam . . . Svet se ruši . . . Bežite — čimprej — proti Vrlišnici! . . .“

In vstaši so izginili. Hristo je bil z Ognjanovlje utrdbe. Rada je zavrisnila kot nora. Tedaj je gospa Muratlijska po brezuspešnih poizkusih, da jo odvede, zapustila hišo.

Bil je že skrajni čas, zakaj kmalu je Rada zaslišala s severne strani mesta, v katerega so se bili že usuli Turki, obupne ženske krike. Obstala je vsa prepadena, na pol mrtva od dušne bolečine, in videla skozi okno množico bašibozukov, ki so z golimi noži tekli po ulici, dohiteli dvojico ljudi in ju posekali . . . Dobro je videla, kako so iz padlih sikali rdeči curki; videla je smrt, strašno smrt v svoji najgroznejši obliki in obšel jo je blazen strah . . . Tedaj se je v tem mladem dekletu s prvotno silo prebudil življenjski nagon, zadušil vse druge občutke in ohromil njeno odločitev, da umre, ki ji jo je malo prej narekoval obup. Sklenila je pobegniti, da se reši smrti ali življenja, ki bi ga ji poklonili sladostrastni krvoloki . . . Odprla je vrata, da bi se spustila po stopnicah, tedaj

pa je zaslišala, kako je udarilo v dvoriščna vrata, ki so se z velikim truščem odprla. V tistem trenutku je videla skozi veje sadnega drevja na dvorišču oboroženega moža, ki mu je sledila še neka druga postava. Oba sta naglo šla proti stopnicam, na katerih je bila obstala kot olesenela. Opogumila se je, se vrnila v sobo, naglo zaprla vrata, jih zaklenila in se pol mrtva od groze skrila v nasprotni kot. Komaj se ji je to posrečilo, je že udarilo in butnilo v vrata in je zunaj začel rjoveti neki zverinski, strašen glas . . . Ker se vrata niso odprla, jih je tisti, ki je hotel noter, začel lomiti in razbijati z nečim kakor s sekiro; vrata so zaškripala, zahreščala, se po eni strani razklala in skozi razpoko je pogledala cev puške, s katero je napadalec poizkušal podreti polomljene duri. Rada je slišala hreščanje suhih desak, ki so popuščale pod pritiskom vzvoda, videla je že velikansko nogo napadalca . . .

Tedaj jo je obšla nepopisna groza in ji pomračila vse misli. Smrt se ji je zdela tisočkrat boljša od strašnih minut, ki so jo čakale. Skočila je k ikono-stasu, ob migotajočem plamenčku svetilke vžgala voščenko ter se naglo vrnila v kot. Tam je na mizi ležala torba, polna smodnika, ki so jo bili pozabili vstaši. Rada je stopila do nje, vzela v desnico svečo, s kazalcem leve roke pa začela odvezovati pokrov, da bi naredila špranjo za plamenček. Torba se ji je takoj odprla.

V tistem trenutku so vrata s strašnim treskom zgrmela na tla, prikazala se je velikanska postava.

Na pragu je stal Ivan Borimečka.

Za njim Stajka.

Rada ju ni videla; približala je svečo smodniku.

DVE REKI

Tedaj je bil Ognjanov daleč v gorah.

Utrdbo je zapustil zadnji, ko so Turki že plezali čez nasip in ga obstreljevali z bližnje postojanke; ves okrvavljen, počrnel od smodnika, z dvema prestrelkoma v suknji se je kakor v nekem čudežu iztrgal iz rok sovražnikov in njihovih krogel . . . Iskal je smrti, toda rešil ga je nagon samoohranitve, ki je v takih trenutkih močnejši od vsake volje.

Zdaj je bil na Vrlišnici, na njenem levem pobočju, pod katerega vznožjem teče rečica.

Čez kri, čez pot, čez črne madeže smodnika, čez prah na obrazu so mu tekale solze.

Ognjanov je jokal.

Ustavil se je in gledal strašno podobo ponesrečene revolucije. Ostal je bil gologlav.

Spodaj v dolini: prestrašene množice vstašev, žená in otrok, ki so se v blaznem strahu reševali v gore. Vpitje in vekanje nesrečnikov se je razlegalo prav do njega.

Pred njim — Klisura v plamenih.

Izenada mu je pogled padel na desnico, ki je bila oblita s krvjo. Spomnil se je, da je to Kandovlja kri. In v tistem trenutku mu je misel na Kandova preskočila na Rado . . . Lasje so se mu naježili: segel je v žep in izvil zmečkano Radino pismo, ki ga je razgrnil:

„Bojčo!

Zapustil si me s prezirom. Brez tebe ne morem živeti . . . Prosim te, oglasi se vsaj z eno besedo . . . Če mi ukažeš, ostanem živa . . . Nedolžna sem . . .

Odgovori mi, Bojčo. Strašne čase preživljam ... Ako ne, zbogom, zbogom, oboževani; zagrebla se bom pod razvalino Klisure ...

Rada.“

Ognjanovu se je od neizrekljive bolečine spačil obraz. Zastrmel je v mesto, v katerem se je širil požar. Na raznih krajih so iznad krovov vstajali novi plameni, se dvigali in z bledordečimi jeziki lizali ozračje ... Nad mestom so se valile črne kope dima in se spajale z oblaki, ki so čez in čez pokrivali nebo: zaradi tega se je začelo bolj zgodaj mračiti. Požar se je z veliko naglico širil na vse strani. Njegov krvavi sijaj je odseval na sipinah, na brežinah Ribarice in v valovih Stare reke ... Ognjanov je iskal dvonadstropne hiše, v kateri je stanovala gospa Muratlijska. Kmalu jo je zagledal in s trepetom spoznal dvojne okna Radine sobe. Hiše še ni bil dosegel ogenj, a vseokrog je gorelo in požar se je naglo širil proti nji.

„Oh, da je tam, ta nesrečnica! Strašno, strašno!“

In je stekel navzdol, niz brdo v dolino. Spustil se je, ali bolje — strkljal se je čez meline in grmičje, nato pa krenil nazaj k ustju reke proti Klisuri.

Soteska Vrlišnice je bila natrpana z begunci obeh spolov, vseh starosti in stanov. Ta prestrašena množica ljudi, nagneten vzdolž reke, je bila podobna drugi reki, ki je tekla v nasprotni smeri. Strah je bil v trenutku izpraznil Klisuro in napolnil to gorsko dolino. Vsi so tekli, vsi so bežali zasopljeno in kot brez uma, kakor ljudje, ki jim je nekdo tik za petami. Nekateri so pobegnili samo z obleko, ki so jo imeli na sebi, drugi so si bili naložili razne zavoje, pohišstvo in cape, celo nepotrebne stvari, kar koli jim je prišlo v roke. Tako je bil neki premožni meščan vzel pod pazduho stensko uro, ki mu tedaj niti malo ni bila potrebna. Neka žena je nosila sito, ki jo je oviralo pri begu ... Srečaval je žene in dekleta, ki so bese bežale po kamenju, čevlje pa

nesle v rokah, da bi si jih ne oblatile . . . Ognjanov se je vsak hip zadeval ob te splasene gručé ali se spotikal nad padlimi, onemoglimi ženskami, ki so obupno vpile, a ni bilo nikogar, da bi jih dvignil . . . Videl je vso to grozo in ves trd, omamljen, gololav ko nor tekel proti mestu, prevzet od ene same misli: da reši Rado. Z očmi je nagonsko iskal v prestrašenih obrazih žená in deklet, ki jih je srečaval, in zopet tekel dalje. Ti ljudje so mu bili tuji, bili so prividi, zanj jih ni bilo. Saj ni niti razumel, zakaj ti ljudje bežijo, ni mislil nanje, kakor tudi oni niso mislili nanj in se mu nihče ni čudil in ga vprašal, zakaj gre v mesto, ko vsi beže iz njega. Ni bilo več razsodnosti, bila je samo pot pred njimi . . . Prizori groze so bili na vsak korak strašnejši. Na ovinku nekega klanca je naletel na deklico, ki je izčrpana od bega, onemogla od strahu in krvava pala v reko in ko grešna duša vreščala na pomoč . . . Nekoliko dalje je ležal neki otrok v plenica, posinjel od joka za materjo, ki ga je bila bržkone zavrgla, da bi laže bežala . . . Starke, možje in žene so preskakovali to bedno bitje, toda nihče ga ni niti videl niti slišal. Vsakdo je mislil le nase. Strah, ta najhujši in najzoprnejši izraz samoljubja, posurovi srce. Niti sramota ne vtisne človeku tako globokega znamenja podlosti . . . Ognjanov je brez misli segel po otroku, ga pobral in šel dalje. Poleg nekega grmičja ob poti je ležala ženska, ki se ji je obraz pačil od trpljenja, in iztezala roke proti mimoidočim. Jok, hripavi kriki, otroško cviljenje je polnilo ozračje . . . Kakor za krono vseh teh nesreč je začel liti dež kakor iz škafa. Pljuskal je na izmučene begunce in z divjim jekom napolnil goré. Zlivalica je naraščala od trenutka do trenutka; s strmin so se proti reki podile motne brzice, oblivale noge nesrečnih, do kože premočenih in od hladu premrlih beguncev, ki jim je dež bičal obraze. Otroci, ki so jih matere s silo vlekli s seboj, so pretresljivo jokali, bredli hudo-

urnike in padali ... Jok in tarnanje sta bila vedno hujša ...

Obronki soteske so v divjem odmevu ponavljali krike trpljenja in tleskanje plohe, s katero se je zlival tudi šum reke. Ognjanov je v procesiji ljudi, ki mu je prihajala naproti, skozi dež iznenada zagledal neko ženo, prvo bitje, ki jo je spoznal v tej gneči. Bila je gospa Muratlijska, z dojenčkom v naročju, a trije otroci so tekli za njo. Prebrodil je umazano vodo in prestregel izmučeno mater.

„Kje je Rada?“ je vprašal.

Odprla je usta, toda zaradi upehanosti ni mogla spregovoriti.

Le z roko mu je pokazala proti mestu.

„Pri vas?“

„Tam, tam, naglo!“ je komaj izgovorila.

Slaba, kakor je bila, je gospa Muratlijska težko vzdržala pot. Oči so ji bile nenavadno izbuljene od naporne hoje po slabi poti. Toda namesto moči, ki je ni imela, jo je držala na nogah volja. Vlivali so ji jo njeni angeli, otroci.

„Kam nosiš tega otroka?“ ga je vprašala s slabotnim glasom, ki ga je dušil dež.

Ognjanov se je pogledal. Šele tedaj se je do konca zavedel, da je nekje pobral tega otroka in ga nosi, ne da bi vedel kako in kam ... Šele tedaj je začutil težo tega drobnega bitja in njegov glas.

Ves zmeden je gledal gospo Muratlijsko.

„Daj ga, daj ga ...“

Vzela ga je Ognjanovu ter si ga privila na levo stran mokrih prsi, na desno stran pa je pritiskala svojega in nadaljevala pot ...

Bila je že popolna tema, ko je Ognjanov dospel do ustja Vrlišnice. Od tam se mu je nudil celoten razgled na Klisuro. Dež je bil pogasil požar, le tu pa tam je še zablestel izpod krovov kak pritajen plamen in vrgel skozi okna rdečkaste snope svetlobe ... Slišati je bilo, kako se v daljavi rušijo po-

slopja . . . Vžigali so se novi plameni in preskakovali na druge hiše. Nenadoma je Ognjanov opazil nov, velik požar, ki je izbruhn timer na južni strani mesta. Velikanski plameni so se prasketaje dvigali, na mirijade isker je pršilo skozi ozračje. Ognjanov se je zavedel, da je na tistem kraju hiša gospe Muratlijske . . . Da, prav ona je gorela . . . Tedaj se je gornje nadstropje hiše zrušilo v morje plamenov in rumenega dima. V tistem nadstropju je bila Radina soba.

Ko besen je planil v goreče ulice, ki so bile polne razdivjanih Turkov, in utonil v njih.

TRETJI DEL

PRVO POGlavJE PREBUJENJE

V nekaj dneh je bil upor povsod udušen.

Boj se je strašno končal in se sprevrgel v blazen strah.

Revolucija in — kapitulacija.

Zgodovina nam nudi primere enako nesrečnih in svetih vstaj, toda ne tako tragično neslavnih.

Aprilska vstaja je bila nedonošeno dete, spočeto v omami najbolj vroče ljubezni in zadavljeno od lastne matere iz strahu pred porodnimi bolečinami. Umrla je, preden je zaživela.

Ta vstaja nima niti zgodovine. Bila je kratkotrajna.

Zlate nade, globoka vera, ogromna sila in navdušenje — kapital nekaj stoletij trpljenja — vse je bilo na mah zapravljeno!

Strašno prebujenje.

A koliko mučenicov, koliko žrtev, koliko smrti in pogibli! Da, in tudi nekaj junaštva! Toda kakšnega junaštva!

Peruštica — Saragosa.

Toda za Peruštico ne vé svetovna zgodovina.

Batak¹!

Samo to ime se je dvignilo iz boja, iz požarov, iz dimov, poletelo nad svetom in se ovekovečilo v spominu narodov.

Batak! To ime, lastno kakor občno, označuje našo revolucijo.

Usoda včasih ljubi take čudovite obrate.

¹ V Bataku, ki leži v Rodopih, so prebivalce nagnali v cerkev in jih do zadnjega poklali, da je stala kri za čevelj na visoko. Batak pomeni: močvara.

V tem primeru nam je postala Previdnost, dala nam je Batak, toda poslala nam je tudi Aleksandra II.

Da bi ta vstaja s svojimi nesrečnimi posledicami ne bila privedla do osvobodilne vojne, bi jo bila zadela neusmiljena obsodba: zdravi razum bi jo bil krstil za neumnost, narodi za sramoto, a zgodovina za hudodelstvo. Zakaj stara kurtizana zgodovina ceni samo uspeh.

Le poezija bi ji odpustila in jo ovenčala z lavorikami junaštva iz ljubezni do navdušenja, ki je mirne anadolske suknarje izvabilo na srednogorske visočine z njihovimi češnjevimi topovi...

Pesniška blaznost.

Zakaj mladi narodi, prav kot mladi ljudje, so pesniki.

* * *

Ognjanov se je že tri dni in tri noči potikal po Stari planini. Hodil je zmeraj proti vzhodu, da bi se nato spustil v Belo Čerkvo, ker ni vedel, kaj se tam dogaja. Od Klisure do tja je za mirnega državljana šest ur hoje; za upornika, ki beži pred krogli, jih je šestdeset.

Čez dan se je skrival v gozdovih in goščavah, spal v duplih dreves ko zver, da bi ga ne zasačili zasledovalci. Ponoči je potoval skozi temo in pustote, v mrak in dež, trepetal od hladu, ki je vel od zasneženih vrhov Balkana, brez cilja, pogosto nazaj namesto naprej. Hranil se je s travo, to se pravi, da je huje gladoval kot volk. V redkih hribovskih kočah si ni upal prositi gostoljubja; ob vratih večine izmed njih je stalo za stražo — izdajstvo ali pa nevarno lajajoči Cerberus — strah.

Pogosto, kadar se je v mraku ustavil na kakem vrhu, je videl na jugu rdečkasto nebo. Najprej je mislil, da je to igra žarkov zahajajočega sonca. Toda z nočjo je bila ta motna, škrlatna svetloba vedno

jasnejša in se je zmeraj bolj širila po obzorju. Podobna je bila severnemu siju, ki se je zasvetil od juga.

Bili so odsevi požarov, ki so upepeljevali mnoge cvetoče vasi.

Strašen in veličasten prizor.

Ponoči mu je zaseka med gorami odprla širši razgled na jug. Tedaj je Ognjanov z grozo opazil same plamene po vsej Sredni gori. Podobna je bila vulkanu, ki iz dvajsetih žrel bljuje ogenj. Ti požari so pršili svetlo meglo po vsem nebesnem svodu.

Ognjanov si je pulil lase.

„Propade, propade Bolgarija!“ je govoril iz obupa, ko je gledal plamene. „Glej, to je ves plod naših svetih naporov. Glej — v čem so utonile naše vroče nade: v krvi in v plamenih! Bog, o Bog! A tam,“ je dostavil, ko je zamahnil proti Klisuri, „je umrlo tudi moje srce. Dva ideala hkrati sta se mi zrušila, dve božanstvi, v kateri sem veroval. Prvi se je prevrgel v blazen strah, drugi pa v sramoto prevare in v grob. Zdaj sem prikazen brez duše, ki je zablodila in ne more najti groba!“

Ako ni bil podoben prikazni, je bil podoben okostnjaku.

Vsem juruškim ovčarnam in bolgarskim kočam je bilo zapovedano, naj ne izkazujejo gostoljubja nobenemu sumljivemu potepuhu. Bolgari so storili še več: preganjali so take ljudi in jih ovajali preganjalcem; v svoji gorečnosti so šli pogosto tako daleč, da so sami pobili kakega od krogle ranjenega in od glada onemoglega vstaša. Pred dvema tednoma so isti kočarji sprejemali apostole kot najdražje goste. Stara planina za junake ni bila več legendarna dobra mati, ampak hudobna mačeha. Zaseda ... Strahota in podlost sta se razširili iz mest in vasi tudi v najbolj puste osoje, se vselili v njihova hajduška skrivališča in svobodne pustote.

KOS BELE POGAČE

Tistega dne se je bil Ognjanov prebudil v mladem bukovju, ki je pokrivalo severni breg nekega holma, ob enem izmed pritokov Osme, vzhodno od gore Ambarice.

Bil je ves izčrpan od naporov in lakote, čreva so se mu bila stisnila, želodec mu je prebavljajal neke grenke trave.

A sto korakov pred njim je stala juruška ovčarna, polna kruha, sira, mleka, sirotke . . . Podoben je bil Tantalumu, ki je od žeje ginil ob hladni rečici, ne da bi se bil mogel napiti.

Volk se nikoli ne odloči za to, da bi pred ovčjo stajo poginil od lakote. Pasji zobje ne grizejo tako hudo kot zobje gladi.

Ognjanov se je odločil, da stori kot volk. Zapustil je bukovje, prešel rečico in se odločno napotil proti koči ovčarne.

V nji sta bili dve ženski: babica in nevesta, ki sta šivali, in dve deklici, ki sta nekaj pletli. Psi so bili pri čredi, bržkone blizu.

Ko so ženske zagledale neznanca, gologlavega, z vdrtimi očmi in oblečenega v čudno obleko, so zavrisnile.

„Kaj hočeš?“ je zaklical nekdo od zunaj.

In tedaj se mu je približal krepek, star, že ves posivel Juruk z namerjeno puško.

Ognjanov je spoznal kira¹ Janija, ki je pogosto prihajal z maslom v Belo Čerkvo. Tudi on je prepoznal njega.

¹ Kir — gospod v nagovoru.

„Dober dan, kir Jani, dajte mi kos kruha, za Boga,“ je naglo dejal Bojčo, da bi ga prepričal o svojih miroljubnih namenih.

Kir Jani ga je premeril od glave do nog. Naj ga je spoznal ali ne — videz mu ni napravil dobrega vtisa. Namrščen je stopil v kočo, odlomil polovico pogače, medtem pa nekaj zamrmral enemu izmed dečkov.

„Pojdi, izgini, da mi ne pride nesreča na glavo! Tu te lahko kdo vidi, kristjan,“ je rekel Ognjanovu strogo, ko mu je podajal kruh.

Ognjanov se je zahvalil in se naglo spustil navzdol, da se skrije v bukovje, v katerem je bil prenočil.

„Bog,“ je grenko govoril sam pri sebi, „Grk, napol divjak, a se me je usmilil; Bolgari pa so me včeraj nagnali s kletvami in psi.“

Ognjanov je naglo in lakomno žvečil pogačo, oči so se mu svetile od pohlepa. Glad je plemenitemu ognju njegovega pogleda primešal zverski blesk. V tistem trenutku bi Ognjanov ne bil prizanesel niti lastnemu očetu, ako bi mu hotel vzeti pogačo.

Grof Ugolino je pojedel lastne otroke, da ni umrl od lakote.

Glad je strašnejši svetovalec od obupa.

V dolini se je Bojčo napil vode iz rečice in nato krenil po strmini, da bi se zopet skril v bukovju. Že je občutil blagodejni učinek hrane: vrnile so se mu moči. Ko se je približal gozdu, je zaslišal oddaljene glasove in se okrenil. S holma, na katerem je stala ovčarna, so se spuščali Čerkezi in mu mahali, naj jih počaka. Pred njimi je teklo nekaj psov (znano je, da so v tistih žalostnih dneh preganjalci, po večini Čerkezi, uporabljali pse, ki so bili naučeni, da so sledili ljudi kot divjačino ter jih napadali). A na vrhu brega je stal kir Jani v belem plašču in radovedno opazoval lov, ki ga je sam pripravil. Zakaj istočasno, ko je dal ubežniku kruh, je poslal svojega dečka, da opozori preganjalce, ki so prežali v bližini.

Gostoljubje in izdajstvo! Preprosta duša divjega momada je združevala oboje. Storil je po svoji najboljši vesti: nasitil je gladneža in znanca, da bi izvršil človeško dolžnost, a izdal je upornika, da bi se rešil kake neprijetnosti. Zdaj je lahko mirno gledal lov.

Ognjanov je spoznal bližnjo pogibel. S prirojeno prisebnostjo, ki sicer v nevarnosti marsikoga zapusti, je takoj preudaril vse možnosti. Na tisti strani doline se je dvigal grič, ki ga bo za nekaj minut skril očem preganjalcev, ko se bodo spustili v dolinico za njim. V tem kratkem času bi se mu posrečilo doseči bukovje, toda to bi mu ne pomagalo, ker bi ga dohiteli. Da bi se z begom rešil pred krogliami in psi, je bilo nemogoče. V dolini ob reki je med dvema izpodjedenima bregovima raslo nizko šibje. Toda tudi ta goščava bi ga ne mogla skriti; zakaj čeprav bi prevaril preganjalce, bi ga našli psi. Tam in povsod — pogibel! Toda Bojčo ni imel časa za omahovanje: tako ali drugače, moral se je rešiti. Nagonsko se je odločil za dolino in se kot strela spustil po strmini. Viseči svet mu je olajšal beg. Čez minuto je zagazil v šibje med kamnitima bregovima. V podnožju skalnate stene, ki je bila kot podkopana, so zijale podolgovate votline. Ognjanov se je zavlekel v eno izmed teh ležišč divjih zveri. Tam je čakal, da drago proda svoje življenje...

Ognjanov je prisluškoval nekaj trenutkov z revolverjem v rokah. Ti trenutki so bili stoletja. Lajanje se je približalo, nato se je zopet oddaljilo in se izgubilo... Čakal je. Kaj to pomeni? Najbrž so preganjalci izgubili sled, toda ne za dolgo. Ognjanov je pomislil, da ga iščejo v bukovju, a ko ga tam ne bodo našli, se bodo kajpada spomnili doline in prignali tudi pse. Živalski nagon se ne vara dvakrat zapored. Ni vedel, koliko časa je trajalo to napeto čakanje, ki je bilo kot dolgo umiranje. Oči so mu bile uprte v dol, v požgano hosto, ki se je odražala

kraj potočka. Pričakoval je vsak trenutek, da bo zagledal gobec psa — ta žival je bila zanj usodna — kako srepi v votlino, ali da bo zaslišal njegov lajež.

Nenadoma je zaslišal neko bevskanje.

Ognjanovlje oči so se strašno razširile, lasje so se mu nasršili kot igle.

Krčevito je nameril revolver, pripravljen je bil na vse.

NA SEVER

Lajež, ki ga je Ognjanov čul blizu na desni, se ni ponovil. Namesto njega je zaslišal drug šum, šum človeških korakov. Da, ljudje se mu približujejo, spuščajo se z višine, zakaj obronek se je melil in kamenčki so se kotalili prav do vhoda v jamo, v kateri se je skrival begunec. Kmalu sta se prikazali pred votlino dve nogi v opankah in šli mimo; prikazali sta se dve drugi in tudi šli mimo; mimo je šel še en človek, prav tiho in brezglasno, in se izgubil. Prikazal se je četrti. Ta ni šel dalje.

Ustavil se je in se pripognil.

In Ognjanov je zagledal kuštrasto, podolgovato glavo, ki je bila podobna glavi gorile. Tisti, ki je nosil to glavo, si je začel zavezovati jermene opank, ki so se bili razvezali in se vleкли za njim.

Ognjanov se je spremenil v kip z namerjenim revolverjem.

Glava se je ozrla v jamo.

Nato se je dvignila in skozi samoto se je razlegnil oster brlitzg. To je bil znak za tovariše, naj se vrnejo.

In glava se je znova sklonila in pogledala v votlino. Ognjanov se je odločil, da bo streljal.

„Kdo pa si?“ ga je vprašal grmeč glas.

„Baj Ivan!“ je vzkliknil Ognjanov.

Res, bil je Ivan Borimečka.

„Učitelj, hej!“ je vzkliknil tudi ta in se do tal pripognil. In ne da bi čakal povabila, se je Borimečka splazil v brlog in začel Ognjanovu s solzami v očeh stiskati roko. Vstopila je tudi ostala trojica. Bili so Klisurci.

Prvo Bojčovo vprašanje je bilo:

„Kak pes je lajal?“

Klisurci so mu odgovorili:

„Tu ni nobenega psa; Borimečka je lajal.“

Ognjanov se je nasmehnil. Spomnil se je velikanih navad... Nato jih je obsul z vprašanji.

„Pogoreli smo, majka mu stara!“ je glasno vzdihnil Borimečka.

„Pogum, Ivan! Bog ne bo zapustil Bolgarske.“

„Toda Klisura je na tleh,“ je menil mračno neki Klisurec.

„V pepel so jo spremenili, še gori,“ je dodal drugi.

„Oh!“ je jeknil tretji.

„Bratje, kakšno korist bomo imeli od kesanja. Hoteli smo dobro, a nismo uspeli... Pogum in potrpljenje!... Žrtve ne bodo brezplodne... Ali ste jedli?“

„Odkar smo pobegnili, nismo videli niti mrve kruha,“ so tegobno odgovorili Klisurci. Saj ni bilo niti potrebno, da to povedo. Ognjanov je videl njihove shujšane in vdrte obraze. Razlomil je ostanek pogače in jo razdelil med goste.

Ti so začeli lakomno jesti. Borimečka se je branil vzeti.

„Le sam si obdrži kruh, saj si mršav kot kak puščavnik... jaz imam obed.“

In Borimečka je potegnil iz torbe odrtega zajca, vsega oblitega s krvjo. Odrezal si ga je kos, ga potaknil v sol in ga žvečil z ostrimi zobmi.

„Pa saj je surov?“

„Surov ali pečen, glad ne vprašuje... Kadar uporniki bežijo, ne kurijo ognja,“ je odgovoril Ivan in žvečil žilavo meso. „Tem kristjanom se gnusi mesnina, pa rajši jedo zelenjavo kot želve,“ je dodal in si oblizoval zajčjo kri na ustnah.

„A kako si ubil tega zajca? Ali si ga ustrelil?“ ga je radovedno vprašal Bojčo.

„Ubil sem zajca, ker nisem srečal merjasca, a tudi njega bi ulovil in ga zadavil z rokami.“

Res, Borimečka je bil zasačil in ujel zajca v nekem grmu, ni ga ustrelil s puško.

„Toda zakaj si se skril v ta medvedji brlog?“ je vprašal velikan in se razgledoval po notranjosti votline.

„Lovili so me Čerkezi in le čudno, da me niso našli, ker so imeli pse.“

„Zato si nas vprašal, kdo je lajal? . . . Razumem . . . Psi so, da ti povem, zagledali neko drugo divjačino, nekega zajca, in stekli za njim. Taka je ta stvar, baj Ivan to ve . . .“

„Aha, to so bili torej tisti pogani, ki smo jih videli tam, ej, na drugi strani,“ je rekel nekdo.

„Bog jih kaznuj! . . . Tako gonijo človeka, da še glave ne smeš pokazati. Balkan kar mrgoli Turkov in Čerkezov . . . Ognjanov, da si živ in zdrav, ki si dal kruha, sicer bi se zgrudil od lakote . . .“

Šele sedaj se je Ognjanov pomiril. Sprevidel je, da se je rešil le po nekem čudežu, ki mu ga je že večkrat poslala usoda.

„Kam ste zdaj namenjeni?“

„Mi gremo na Vlaško. A ti?“

„Pred tremi dnevi sem se bil namenil v Belo Čerkvo, a zdaj vidite, kako daleč sem došel . . .“

Neki Klisurec se je oglasil:

„Beločerkvenci so se izkazali za zvitorepce: mirujejo, podle duše . . .“

Te besede je izgovoril zagrizeno, ne toliko zaradi srda, ker se Bela Čerkva ni uprla, kolikor zaradi jeze, da ni tudi ona trpela kot drugi. Da, taka je človeška nprav . . . Laže prenašaš húdo, ako veš, da tudi drugi trpijo, pa naj bodo to tvoji prijatelji ali svojci. To surovo čustvo, ki je tako razvito v naši duši, daje pobudo tistemu junaštvu, ki žene vojaka, da leti v boj brez strahu pred smrtjo, ki kosi na levi in na desni. Če pa ostane tak junak sam, iz-

postavljen nevarnosti, bo bežal v brezglavem strahu. Neki naš pregovor pravi: „Kar se zgodi vsemu svetu, je kakor svatba.“

„Kaj veste o Beli Čerkvi?“ je vprašal Ognjanov.

„Saj smo ti povedali... Zvito so se izmazali... Samo mi smo se bili za trdno namenili, da osvobodimo bolgarsko carstvo!“

„A pri vsem tem je nekaj le čudno: Bela Čerkva je bila tako pripravljena!“ si je Ognjanov rekel zamišljeno.

„Nič ne de. Bolje tako, da so ostali celi. Kakšno korist bi imeli od tega, ako bi bili tudi oni pogoreli? ...“

„Eh, koliko vasi je upepeljenih,“ se je oglasil nekdo drug, „ali si videl, kako se je sinoči svetilo nebo?“

„Videl sem,“ je odgovoril Ognjanov mračno.

„Svet se ruši... Pa kaj je bila mar to vstaja? To je bila sramota... In mi, zabiti osli, smo šli na led. Bog jih kaznuj, ki so prevarili ljudstvo! Zakaj nismo rajši sedeli v miru, dokler ni bilo vse nared?“

Ognjanov je molče poslušal te očitke in kletve. To ga je ogorčevalo, toda ni se srdil. Četudi besede niso bile docela pravične, so bile vendar povsem razumljive v ustih teh nesrečnih ljudi. Kaj ni tudi on tolikokrat grajal ljudstva, kakor zdaj ono graja svoje voditelje? Žalostne in nujne posledice neuspeha.

„Eh, kako se kisate in tarnate, kakor da se je zgodilo Bog ve kaj... Od Boga in Matere božje je bilo tako usojeno... Če je propadla Klisura, zato še ne bo propadla Bolgarija!“ jih je poizkusil tolažiti Borimečka.

„Ivan, kaj je z ženo? Kam si jo poslal?“ ga je vprašal Bojčo.

„Stajko? Majka ji... Rešena je... Odvedel sem jo v Altanovo, a od tam v... Hej... pozabil sem ti povedati, kaj je bilo z učiteljico.“

Ognjanov se je zdrznil ob teh besedah. Čutil je, kaj se je zgodilo z Rado; toda bal se je od koga drugega izvedeti to žalostno novico. Tisto noč je videl, kako se je zrušilo Radino bivališče, videl je plameneče ruševine hiše, ki so pokopale pod seboj dekle, ako se prej že samo ni umorilo . . . Ko jo je hotel rešiti, je bilo že prepozno. Ta misel mu je kot strašna teža ležala na duši. Potlej mu je vznemirjalo dušo neko drugo čustvo, o katerem ni hotel niti misliti, in ga mučilo brez miru.

„Le za las je manjkalo, pa bi bilo po lepem dekletu . . .“

„Kaj, ali je živa?“ je vzkliknil Bojčo.

„Živa, živa, učitelj . . . toda če bi ne bilo Borimečka . . .“

„Kje je zdaj?“ je vprašal Bojčo ves zbegan in hotel v enem trenutku vse razbrati z velikega, rakavega in dobrodušnega Ivanovega obraza.

„Ne skrbi, dobrim rokam sem jo izročil,“ ga je pomiril Borimečka.

Tedaj je Bojčovo srce začutilo blaženo lahkoto. Obraz se mu je razjasnil in ganjen je dejal velikanu:

„Hvala ti, baj Ivan! Rešil si me strašne muke.“

„Eh,“ je povzel Ivan, „dobro je bilo, da mi je bila naša Stajka pravočasno povedala . . . Ko je Anička, naša gospodinja, med begom videla našo Stajko, ji je rekla: ‚Stajka, povej Ivanu (meni, veš), da Rada noče bežati, kakor tudi sem jo prosila; ne pustite učiteljice, s silo jo odvedite s seboj . . .‘ Ko sem to slišal, majka mu stara, ali naj bi jo mar pustil? . . . Ha, kako sem tekel . . . Zaklenila je bila vrata; razbijam, kličem, a ona ne odpre, zato vlomim in vstopim . . . Gledam: ona stoji poleg stola, v roki drži svečo, a na stolu vrečica smodnika . . .“

„Vrečica smodnika?“ je kriknil Ognjanov, ves trd od groze, ko je spoznal, kakšno smrt si je bila namenila Rada.

„Kajpa, vrečica smodnika, da v tisoč koscih zleti

pod oblake ... Glej jo, neumno dekle! Toda tudi jaz tedaj nisem vedel, da je to smodnik," je nadaljeval Borimečka, „pa vstopim in naravnost k nji. Bog je tako hotel, zapihalo je skozi vrata in ugasnilo svečo. „Kaj pa delaš tu, učiteljica? Vsi bežijo, kaj pa ti počenjaš tu?“ Pa sem jo zgrabil in brž v gore, a Stajka za nama. Stajka jo je nagovarjala, a ona je stokala in ječala ... Eh, učitelj, koliko solzá je potočila za teboj! Mislil sem, da si ubit, a sem ji lagal — zakaj tu je bila potrebna pretkanost — in ji dopovedoval: „Učitelj je živ in zdrav, učiteljica; ne skrbi, učiteljica ...“ Toda zamudili smo se. Pri Vrlišnici so bili že Turki, na tisto stran ni bilo več mogoče. Sitna zadeva! Kaj pa zdaj? Dosegli smo gozd, pa sredi noči v našo vas. Učiteljico in Stajko sem oddal našemu Vlku, veš, to je moj svak, pa spet na Staro planino! A ti si bil živ, kaj? Majka mu stara!“

Ognjanov je Borimečku molče stisnil roko.

„Pustil sem ju v Altanovu, a zdaj morata biti že v Beli Čerkvi, kamor ju je imel odpeljati Vlko takoj naslednje jutro, kajpak preoblečeni v Turkinji. V Altanovu je prenevarno zaradi Čitakov. A v Beli Čerkvi, pravijo, da je mirno. Ti, učitelj, kadar pojdeš tja, poišči tudi Stajko, mojo ženo, da ji izročiš mnogo pozdravov od mene in ji poveš, da si me videl tu živega in zdravega. Povej ji tudi, da jém same pečene zajce, sir in bel kruh, da ne bo skrbela.“

„Baj Ivan, dvomim, da pojdem zdaj v Belo Čerkvo.“

Borimečka ga je začudeno pogledal.

„Pa kaj nisi bil namenjen tja?“

„Da, a zdaj ne več.“

„Pa kdaj pojdeš?“

„Bom videl ...“

„Daj, da te popeljem na Vlaško.“

„Ne, le sami pojdite, a razdelite se; ni dobro, ako hodite v skupini ...“

Večerni mrak je zastiral dolino in polnil votlino. Rečica je otožno žuborela. Že se je temnilo. Begunci so se komaj mogli še videti. Ivan Borimečka in Klisurci so se odpravljali na pot.

„Daj, učitelj, da se trikrat poljubimo. Bog ve, kateri izmed nas bo še ostal živ,“ je rekel Borimečka.

Poslovili so se in odšli.

Ognjanov je ostal sam.

Tedaj je legel na obraz in se razjokal ko dete.

Vse trpljenje, ki se mu je nagrmadilo v prsih kot vulkan, se mu je izlilo v vroč potok solzá. Bilo je prvič, da je ta mladenič jeklene volje glasno jokal. Tedaj se je zrušila njegova duševna moškost. Muke, težka razočaranja, očitki vesti, žalost za neštetimi žrtvami brez koristi, poleg tega izgubljena ljubezen brez upanja, neutešenost, občutek osamljenosti in brezciljnosti življenja, cela gora spominov, svetlih kakor mračnih in prav tako strupenih, vse to je bilo v njegovih solzah. Spodbujal je bednike, žrtve požara, ki ga je razvnel on in njegovi tovariši, a sam je bil zlomljen in ubit. Pred njimi je molčé prenašal to strahovito kazen. Z muko se je zadrževal pred Klisurci, medtem ko mu je srcé krvavelo in se mu zvijalo v prsih ko pohojena kača. In potem še Rada, ki je ni mogel pozabiti . . . Objokovala ga je . . . Bil je hud sam nase, ker se mu je razen od žalosti za domovino tudi zaradi onega drugega zvijalo srce, ki mu ni mogel zapovedati, da bi ga ne bolelo . . . Naj boli, a vse je končano, ni odpuščanja, ne pomirjenja! . . . Ne, nikoli v Belo Čerkvo! A to zapuščeno srce ga ko noro vleče prav tja, kakor da išče svojo drugo polovico . . . Ne, ne, nikoli se ne povrne v Belo Čerkvo, zibelko njegove ljubezni, ta je zdaj črna kot grob. V Klisuri ji je povedal, da vse pretrga z njo, nezvestnico. Uničil jo je s svojim pogledom, pogazil s svojim prezirom. V klisurskem požaru je tvegá življenje, da bi jo rešil, toda tega ni storil iz

ljubezni, ampak iz kakih drugih nagibov. Morda iz kavalirstva . . . toda tudi to je delal nezavestno, ne da bi vedel, kako. Da, zdaj ne pojde tja, da bi videl, čeprav le od daleč, idol, ki ga je bil opljuval. Upiral se mu je ponos. Na Vlaško pojde, bo že na kak način našel tja, saj jih toliko odhaja. V Beli Čerkvi bi se moral skrivati kot zver, morda bi ga tudi izdali sovražniki, pa tudi nima tam kaj početi. Na Vlaško, na Vlaško, v gostoljubno deželo svobode, tam zopet lahko kaj stori za Bolgarijo, dokler se ji ne zacelijo rane . . . Tam bo lahko svobodno dihal . . . Na sever, na sever!

In Ognjanov se je napotil na sever.

Nebo je bilo oblačno. Nad tihimi gorskimi pustotami je kraljevala gosta tema. Vso noč je hodil preko bregov, čez doline, da se čimbolj oddalji od prejšnje smeri. Nova odločnost mu je podžigala moči, ki jih je bila poživila hrana.

Zjutraj se je znašel na nekem gorskem vrhu. Z njega je zagledal na jugu prekrasno, zeleno dolino. Spoznal je Stremsko dolino. Bela Čerkva je ležala ob vznožju gore. Naj se zgodi, kar mu je sojeno . . .

ZASTAVA

Ognjanov je kakor prebujen iz težkega sna spoznal zablodo. Mislil je, da gre na sever, a je hodil v nasprotno smer. No, bilo je že prepozno . . .

Bil je že nad Belo Čerkvo: dan ga je zasačil na golem brdu Balkana, daleč od kakega grmovja ali česa drugega primernega za skrivanje. Sprevidel je, da bi bilo blazno, ako bi se vračal in se tako samovoljno izpostavil gotovi smrti. Edino, kar je še mogel storiti, je bilo, da se spusti v globoko dolino Samostanske reke, ki mu je nudila varno zavetje, in se od tam napoti v Belo Čerkvo. Pokoriti se je moral volji usode in se je odločil, da pojde tja, od koder je vso noč bežal.

Ognjanov je, prav kakor Kandov, prvič ljubil. Bil je še novinec v ljubezenskem boju, ki se ne da primerjati z nobeno drugo borbo.

Ranjenec vobče mrzi sovražnika, ki ga je ranil.

Trpinčeno srcé pa ga pogosto še bolj ljubi.

Še več: opravičuje; Alfred de Musset bi rekel: odpušča.

Ranjeno samoljubje, ki se v ljubezni imenuje ljubosumnost, ali ubije roko, ki mu je zadala rano, ali pa jo prosi zdravila zanjo. Prvo ga mnogo hitreje pozdravi, ali bolje: bolečino zagluši z drugo, še večjo; drugo ga obliva z balzamom in obenem trga z razbeljenim železom. No, večina se zateče k drugemu načinu.

Ljubezen, najsebičnejše čustvo, je naklonjeno spravi.

Na srečo je Ognjanovljemu srcu zadala rano njegova domišljija, a ne Radina nezvestoba. Prva pa-

metna objasnitev bi mu prikrajšala trpljenje. Slučaj bi mu moral priti na pomoč.

Ta slučaj se mu je ponudil.

Toda Ognjanov ga je imel za zahrbnost usode.

Zaradi tega je, ko je došel nad brežino, kjer so izviri Samostanske reke, ter zagledal redke jelke, ki so rasle na kamnitni strmini, nenadoma spremenil svoj sklep.

„Ne,“ je rekel. „Čez dan se bom skrival v tem borovju, a zvečer se vrnem ... Preoblekel se bom v kaki hribovski vasi in potem — na Vlaško ... Nikoli, nikoli k Radi!“

In se je splazil med borovce z redko podrastjo in divjo travo, ki ga je mogla popolnoma skriti, ako je legel. Tako je ležal dolge ure in potrpežljivo pričakoval noči.

Pred večerom je na nasprotnem brdu nenadoma zagledal nekaj temnega, kako se dviga in plapola v zraku. Podobno je bilo nekaki velikanski ptici, ki tam visi in plahuta z razpetimi krili. Zastrmel je začuden.

„Prapor!“ je rekel iznenaden.

In res, v sončni svetlobi je razločil rdeč prapor, ki je bil zasajen na skali vrhu brda in je lahno frfotal v vetru; bilo ga je mogoče videti tudi iz Bele Čerkve.

Pri zastavi ni bilo nikogar. Kdo jo je tam zasadi? In zakaj? Ali je morda to znak za upor? Ognjanov jo je imel za poslednje. Ta zastava ni mogla imeti drugega pametnega smisla.

Ognjanov ni mogel več vzdržati. Pozabil je na nevarnost, planil iz skrivališča in se povzpел na bližnji vrh in od ondod pogledal na Belo Čerkvo. Zdelo se mu je, da prav do njega prodira neko oddaljeno streljanje ... Odkod prihaja? ... Strmel je na mesto ... Nenadoma je skozi izredno čisto in prozorno ozračje v gornjem koncu Bele Čerkve zagledal nekake bele dimčke, kakršni se pojavijo po streljih iz pušk.

„Upor! To je upor v Beli Čerkvi!“ je vzkliknil veselo. „Moji dobri prijatelji Sokolov, Popov, Redaktor in Mičo ne sede s prekrizanimi rokami... Očividno, zdaj je vstaja izbruhnila tudi v drugih mestih... In zastava je dogovorjeni znak... Pogašeni požar je znova zagorel... Vstaja!... Bog, upanje ni pokopano!...“

In kakor da je dobil peruti, se je spustil po skli-zavi travi strmega obronka v dolino.

PETO POGLAVJE
POKOPALIŠČE

Bilo se je že popolnoma zmračilo, ko je Ognjanov stopil iz mračne, s sencami zastrte doline Samostanske reke.

Šel je mimo samostana, toda ni se mu zdelo potrebno, da bi se oglasil pri očetu Natanaelu, že tako je bil izgubil mnogo dragocenega časa. Misel, da se je uprla Bela Čerkva, ga je vsega prevzela in mu vrnila telesne in duševne sile.

Poiskal je glavno pot, ki vodi v mesto, in čez nekaj minut je že videl v mraku temne oblike starih hiš, dimnikov in sadovnjakov. Tedaj je zapustil pot in se popel na breg, ki se dviga na severni strani Bele Čerkve in na katerem stoji šola.

S te višine je pogledal na mesto. Noben nenavaden šum ne kaj drugega ni kazalo, da je v mestu vstaja. Samo običajen pasji lajež. To je Ognjanova začudilo. Pomislil je, kaj naj stori. Da stopi v mesto in potrka na vrata kakega prijatelja, se mu ni zdelo pametno. Nazadnje se je odločil, da stopi v moško šolo, ki ni bila daleč. Tam bo od postrežnice izvedel, kaj se godi v Beli Čerkvi. Splezal je torej čez zid na zapadni strani šole in skočil na dvorišče. Ko se je ozrl, je videl, da je na pokopališču, ki je zavzemalo večji del prostora. Sredi njega se je dvigala stara cerkev, tiha in mrtva, podobna velikanskemu grobu. V ozadju dvorišča je temnelo šolsko poslopje z drugimi pritiklinami, vse pogreznjeno v temo in v globok sen. To mrtvilo, ki ga je Ognjanov povsod srečaval namesto vrveža in hrupa, kot bi se spodobilo za mesto, v katerem divja vstaja, ga je ubijalo in ga navdajalo z najmračnejšimi mislimi. Nekak leden

mraz je vel iz te strašne tišine in iz mraka grobov, ki so se pred njim nemo dvigali v čudovitih oblikah, katere jim je dala noč, in ki so se zdeli kot živi ljudje ali kakor mrtveci, ki so do pasu vstali iz svojih grobov. Ni mogel zadržati neprijetnega utripanja srca in se upreti tihi želji, da se čimprej reši iz tega ledenega carstva mraka in skrivnostnosti . . . V takih trenutkih nehote vztrepeta človeška duša. Naša narava ne prenese stika z drugim svetom, ne da bi jo obšla hladna groza . . . Pokrov, ki se spusti na mrtveca, je meja dveh svetov, ki ne poznata drug drugega in sta si sovražna. Skrivnostnost in mrak plasi. Noč je sovražnik, a grob je skrivnost. Ni ga junaka, ki bi brez zone premagal vtis, ki ga naredi nanj pokopališče v noči, ni ga brezverca, ki bi se mogel zasmejati v takem trenutku, prestrašil bi se lastnega smeha. Ne vem, ali bi se bil tudi Hamlet tako duhovito šalil z lobanjo, ako bi bil ponoči in sam na pokopališču.

V mraku, ki se mu ga je bilo oko že privadilo, je Ognjanov nenadoma zagledal neko slabotno, nepremično svetlo točko, podobno očesu, ki strmi skozi nizko okno iz cerkve. Prav gotovo gori tam sveča ali svetilka . . . Ta slabotna lučka je bila prijetno nesoglasje, edina živa stvar v splošnem mrtvilu in tihoti mesta; svetlikala se je tako prijazno, ljubko, skoraj veselo. Ognjanova je gnala nepremagljiva radovednost, da je tiho stopil preko grobov, dospel do svetlega okenca in pogledal v notranjost. Sveča je gorela pred nekim stebrom, stala je v velikem svečniku iz medi. Mežavi plamenček je razsvetljeval le majhen krog na podu okoli svečnika. Druga cerkev je bila temna. V tistem slabo razsvetljenem krogu je Ognjanov zagledal neke predmete nejasnih oblik. Kaj je to? Pritisnil je čelo na hladno šipo in ostreje pogledal . . . Tedaj je vse razložil. Na rogoznici so ležali trije ljudje. Ti trije ljudje so bili tri trupla. Na njih in na rogoznici so temneli leščeči madeži

— kri. Plamen je usipal drhtečo in preplašeno svetlobo na to sliko. Obrazi, spačeni in z odprtimi usti, so kazali znamenje mučeniške smrti. Oči enega izmed njih, ki so bile široko razprte, so se upirale strogo in uporno v temni svod cerkve. Drugi je bil obrnjen nekoliko proti steni. Eno oko, v katerem se je svetil odsev plamena, je gledalo prav v Ognjanovlje okno. Bojča je spreletel srh, toda ni imel moči, da bi se bil odtrgal od okna; mrtvečev pogled, v katerem se je odbijal mrtvaški soj sveče, ga je prikoval na mesto. Strmel je v Ognjanova kakor pogled živega človeka, ki te pozna in hoče, da ga tudi ti spoznaš. Ognjanov je nenadoma zajecal. Spoznal je Kandova. Na vratu mu je zijala črna rana. Bil je zaklan.

Ognjanov se je odtrgal od te strašne podobe in se naglo odstranil. Spotaknil se je nad nekaterimi grobovi, ki so srdito odjeknili skozi temo.

Ko je zopet dosegel zid dvorišča, se je ustavil. Vrnila se mu je jasna zavest; poizkusil si je pojasniti, kaj vse to pomeni. Zakaj in kako je Kandov ranjen došel v Belo Čerkvo? Kako je bil tu ubit, on in drugi? Ali je bila vstaja in je padel kot njena žrtev, ali je samo iskal pribežališča in so ga iztaknili in ubili? Kaj pomeni tista zastava na hribu? Kaj je pomenilo tisto streljanje v mestu? Kaj pomeni zdaj ta tišina? Ognjanov si ni znal odgovoriti na vsa ta vprašanja. Vsekakor se je tu zgodila velika nesreča. Razmišljal je, kaj naj zdaj stori. Da bi sredi noči stopil v spečo mesto in potrkal na kaka vrata, ne da bi vedel, kako stoje stvari, se mu je zdelo nevarno. Ta strašni molk, ki je vladal nad Belo Čerkvo, ga je prešinjal z drgetom, ker je bil groznejši od najgroznejšega hrupa. Dišal je po zasedi. Tedaj je sklenil, da v Samostanski dolini dočaka zarje, zjutraj se bo odločil, kaj naj stori.

In je splezal čez zid.

POSLANKA

Ognjanov je prenočil v nekem mlinu ob Samostanski reki.

Zjutraj zarana se je popel na brdo nad čudodelnim studencem. Da bi ga nihče ne opazil, se je skrila za skale različnih oblik, ki so kot razrušeni zidovi pokrivali pobočje.

S te razgledne točke je lahko videl vso dolino.

Ta je bila še zapuščena. Žubor reke je odmeval med granitnimi obronki, mlinska kolesa so grmela in ojačevala šum v tem gorskem osoju. Veselo modrino neba so oblivali jutranji sončni žarki; že so venčali vrhove balkanskega gorovja. Po zraku so švigale zgodnje lastovice, se podile v čudovitih, nedosegljivih krivuljah in se kopale v nevidnih valovih. Zapihal je jutranji vetrič in zibal metenice, ki so rasle po skalah. Zlati sončni valovi so polzeli po zeleni severni strmini, zalili temno skupino jelk, se spustili po gladki travi in pozlatili gorenji del brda, na katerem je stal Ognjanov. Toda na poteh v dolini se še nihče ni prikazal. Ognjanovu se je krčilo srce, ker je moral čepeti na enem in istem mestu in še dalje živeti v negotovosti. Strmel je v daljavo, da bi koga zagledal in izvedel, kaj se godi, in morda izprosil kako obleko, da bi se neopažen prikradel v Belo Čerkvo. Toda nihče se ni prikazal in njegova nestrpnost je rasla. Njegovi vznemirjenosti je odgovarjal le šum reke.

Slednjič mu je zasijal pogled. Odprla so se vrata nekega mlina, prikazalo se je dekle, ki je šlo do vode in si začelo umivati obraz.

„Marijka!“ si je veselo rekel Ognjanov. Njegov

ostri pogled je v dekletu spoznal siroto pokojnega deda Stojana. Zdaj se je spomnil, da se je bila po očetovi smrti preselila v mlin svojega strica. Previdnost mu je prišla na pomoč.

V trenutku se je spustil do reke in jo prihuljen za neko skalo poklical po imenu.

Marijka si je že brisala obraz s predpasnikom. Ko je zaslišala glas, se je ozrla in, ko je zagledala Bojča, ki se ji je napol pokazal, tiho šla k njemu.

„Bačo¹ Bojčo, ali si ti?“

„Pridi, Marijka, stopi sem!“ ji je Ognjanov zaklical iz zavetja.

Dekle je s široko razprtimi, toda z veselimi in začudenimi očmi gledala Ognjanova. Obraz mu je bil upadel, obleka je bila zamazana od blata in krvi, bil je gologlav, izčrpan, kakršen pač more biti človek, ki se je deset dni in noči na vsak korak bojeval z naporom, z nespečnostjo, z ljudmi, elementi, z lakoto, pomanjkanjem in z nevarnostmi. Ob takem času in v taki samoti bi se bilo dekle vsakogar prestrašilo, toda Ognjanov jo je navdajal z nekim sladkim, a obenem strašnim čarom.

„Kaj je v mestu, Marijka?“ so bile njegove prve besede.

„Turki, baj Bojčo.“

Ognjanov se je zgrabil za čelo in se zamislil.

„Kaj je pomenilo tisto streljanje včeraj? Kaj se tam godi?“

„Včeraj? Ne vem, baj Bojčo.“

„Ali nisi slišala pušk?“

„Včeraj nisem bila v Beli Čerkvi, baj Bojčo.“

Marijka ni vedela za nič, toda Bojčo je že slutil resnico. Poizkusili so z uporom, a Turki so ga takoj udušili in zdaj je Bela Čerkva v njihovih rokah.

To se pravi, da je prišel prepozno. Da je dospel uro ali dve prej, bi se bila morda stvar drugače za-

¹ Bačo — nagovor za najstarejšega brata.

sukala. Ta zakasnitev je bila ena izmed tistih naključij, ki pogosto vplivajo na usodo vsega naroda.

Čez nekaj trenutkov razmišljanja je Ognjanov vprašal:

„Marijka, ali je še kdo drug v mlinu?“

„Stric Mičo, toda še spi.“

„Marijka, ali veš, kje stanuje doktor Sokolov?“

„Vem, pri stari Jakimovki.“

„Da, tam. Ali veš, kje stanuje Brzobegunek, Nemec, tisti z brado?“

„Tisti, ki dela črne ljudi?“

„Ta, ta, Marijka,“ je rekel Ognjanov in se nasmehnil nedolžnemu posmehu, ki je doletel ubogega fotografa. „Ali lahko greš k njima, golobček, da jima nekaj poneseš?“

„Zakaj pa ne, baj Bojčo,“ je veselo odgovorila deklica.

Ognjanov je pretipal žepe ter potegnil iz njih svinčnik in kos zelo zmečkanega papirja. To je bilo Radino pismo. Ko ga je zagledal, mu je nekaj kapljic znoja orosilo blede čelo. Z drhtečo roko je odtrgal čisto polovico, jo položil na skalo, načekal nanjo nekaj besed in jo zganil.

„Marijka, ná to pismo, ponesi ga doktorju Sokolovu; ako njega ne najdeš, ga nesi Nemcu! Dobro ga skrij v nedrja!“

„Bom.“

„Ko te bosta vprašala, kje se skrivam, jima povej, toda samo njima, slišiš? Povej, da sem v zapuščenem mlinu.“

Marijka je uprla oči v severno stran doline, kjer se je samotno dvigal napol razpali mlin.

Ognjanov ni bil zapisal na listek niti svojega imena niti skrivališča, ker se je bal, da bi pismo zašlo v neprave roke. Marijki je docela zaupal, toda ni je smel poslati le z ustnim naročilom, da ne bi morda iz gole prostodušnosti napravila kake usodne napake.

Da bi si še bolje zapomnila nasvete in razumela važnost naloge, je tiho dodal:

„Marijka, ako izgubiš pismo ali po neprevidnosti komu drugemu poveš, da si me videla in kje se skrivam, pridejo Turki in me zakoljejo . . . Pazi, globček!“

Pri teh besedah se je Marijki obraz iznenada zresnil, pogledala je preplašeno, a roka ji je nehote potipala mesto pod pazduho, kamor je bila pod obleko skrila Bojčovo pismo.

„Grem in povem stricu, da pojdem po kruh,“ je rekla Marijka.

„Dobro, Marijka, samo zapomni si dobro, kar sem ti rekel.“

Dekle je odšlo v mlin.

Bojčo se je zopet skril za skalo in čakal, da vidi Marijko, ko odide.

Čakal je celo uro v strašnem nemiru.

Slednjič je zagledal boso Marijko, kako se je prikazala iz mlina in odskakljala po ostrem kamenju, ki je ležalo na potu, ter krenila proti Beli Čerkvi.

MARIJKINI NEUSPEHI

Ko se je Marijka znašla na ravnici pred samostanom, se je upehana ustavila in se plaho ozrla; toda ko je videla, da je nihče ni opazil, je tekla dalje. Prav do mesta ni srečala žive duše; kraj je bil zapuščen, prazna tudi ulica, v katero je bila sirota namenjena. Nenadoma se je ustavila. Opazila je, da z drugega konca ulice prihajajo trije Turki. Obšel jo je strah pred temi ljudmi, obrnila se je brez razmišljanja in krenila vzdolž vrtov in rožnih nasadov, da stopi v mesto skozi drugo ulico, z zapada. Na ta način je naredila velik ovinek in se oddaljila od Sokolovlje hiše. Slednjič se je znašla na zapadni strani mesta. Na desni se je razprostiralo široko polje, a na levi mesto z ozko ulico, ki se je začinjala z dvema vrstama nizkih prodajalnic. Bila je popolnoma prazna in Marijka ni opazila v nji niti Turkov niti Bolgarov. Vse prodajalnice so bile zaprte, tako vrata kakor okna. Toda ta pustota je nedolžno deklico pomirila, da je prhnila v ulico. Komaj pa je naredila kakih deset korakov, jo je nekaj prisililo, da se je ozrla; obstala je ko vkopana. Ne daleč na polju se je visoko nad njive dvigal velik oblak prahu in iz tega prahu je prihajal zamolkel hrup težkih korakov, konjskega topotanja in divjega vpitja. Iz prahu in hruma se je kmalu pojavilo tudi tisto, kar ju je povzročalo. Bilo je Tosun bejevo krdelo. Po treh dneh ropanja in plenitve se je šumno in zmagovito vračalo s klisurskih pogorišč. Pešci in konjeniki so hodili pomešani med seboj, obremenjeni z orožjem in plenom... Krdelo se je kakor moten val kmalu privalilo do ulice, jo napolnilo in teklo skozi

njo med divjim šumom in hrupom. To je bil samo del krdela, ki je sestajal iz nekaj stotin bašibozukov, prebivajočih v okolici Bele Čerkve. Zdaj so se vračali zmagoslavno z zastavami, plenom in trofejami, kolikor so mogli nesti s seboj. Drugo jim je sledilo na vozovih, v brezkončni vrsti. Da bi laže nosili, so si bašibozuki oblekli dragocene obleke, ki so jih bili naropali v nesrečni Klisuri. Tako je ta krvožejna množica nudila hkrati tudi smešen pogled in je bila podobna nekakemu pustnemu sprevodu po aziatskem okusu. Četudi je bila velika pripeka, se je večina izmed njih oblekla v bogate ženske kožuhe iz dragega atlasa s krznom. Nekateri med njimi so se bili, bržkone v posmeh, oblekli v zlata mašna oblačila, ki so jih bili ukradli v klisurski cerkvi. Še njih vodja Tosun bej se je bil nagizdal z nenavadno evropsko spalno haljo iz sivega kašmirja, obrobljeno z rdečim suknom in z dolgimi, visečimi čopi. Kakor se je pozneje izvedelo, Tosun bej ni vedel, čemu služi taka halja, in se je odločil, da z njo vkoraka v Belo Čerkvo, misleč, da je to kaka plemiška obleka...

Le ena živa trofeja je krasila njegovo zmago-slavje. Bil je to neki jetnik, z rokami zvezanimi na hrbtu: Račko Prdlè.

Strašen prizor!

Toda Marijka ga skoraj ni videla. V trenutku, ko je zagledala množico, je pobegnila v druge ulice, ki so bile še vedno prazne in tihe. Slednjič je dospela do Sokolovljih vrat. Butnila je vanje, a se ji niso odprla. Tedaj je potrkala.

„Kdo trka?“ se je znotraj oglasila gospodinja.

„Botra Jakimovka, odpri!“ je stežka spregovorilo zasopljeno dekle.

„Kaj iščeš tu?“

„Doktorja Sokolova ... odpri vendar!“ je vzkliknilo dekle jokajoče.

Ženska je nekaj srdito zamrmrala in odprla.

„Zakaj ga iščeš? Ni ga!“ je rekla zadirčno.

„Kje je, botra?“

„Povej mi, kje je, da ti povem. Že od včeraj ga iščejo, a ga še do zdaj ni od nikoder... No, le izgini!“

Ženska je zaloputnila vrata.

In Marijka je vsa zmedena ostala pred zaprtimi durmi.

Nato je stekla dalje. Fotografova hiša ni bila daleč. Marijka je potrkala na vrata.

„Koga iščeš, dekle?“ jo je vprašala neka razcapana, blede in zgrbljena ženska.

„Nemca...“

„Koga iščeš?“

„Pusti me k Nemcu,“ je rekla Marijka in hotela odriniti žensko, da bi stopila na dvorišče.

„Ali se ti je zmešalo, kaj? Kaj niso Nemca zaklali?“ ji je ženska srdito odgovorila in jo pahnila na ulico.

Pri teh besedah je bilo dekle kot olesenelo od strahu... Pomislila je, da bodo zdaj zaklali tudi njenega Bojča, da Turki že gredo ponj in da ji bodo našli listek... ker jim je nekdo povedal, da nosi Bojčovo pismo. In zdaj? Kaj naj stori? Ozrla se je, a kakor daleč je nesel pogled, je bila ulica prazna, nikjer človeka... Preplašila se je in začela jokati. V tistem brezupnem stanju jo je nekdo sunil od zadaj, da se je ozrla.

Zagledala je Kolča.

On edini je šel po ulici in tolkel s svojo palico po tlaku, ves zamišljen in zelo zaskrbljen.

„Dekletce, zakaj jočeš?“ je vprašal slepec, ko se je s svojimi belimi očmi zazrl v Marijko, kakor da bi jo hotel spoznati.

Ako bi bila Marijka Kolča bolje poznala, bi bila prekršila Ognjanovljo zapoved in mu povedala, za kaj gre, in Kolčo bi bil nadomestil Sokolova. Toda ta se je prestrašila tujega človeka, pobegnila in stopila v drugo ulico.

„Dekletce! Marijka!“ je klical Kolčo, ki je s svojim čudovitim darom že v tistem trenutku zgolj po joku spoznal hčer deda Stojana.

Takoj za njo je potrkal na Sokolovlja vrata, da je gospodinjo povprašal po Sokolovu. Od nje je izvedel, da ga je malo prej iskalo neko dekle. Slutnja mu je pravila, da je to dekle Marijka in da se je moralo zgoditi nekaj važnega, ker išče doktorja, a zdaj joče, ker ga je zaman iskala. Kdo jo v tem času pošilja k Sokolovu? Nekdo, ki ne ve, kaj se tu godi, ki ni od tod... Da ni to on? Od sinoči se je raznašalo po mestu, da Bojčo ni padel, ampak je pobegnil v gore in se bržkone tam skriva. Da ni Bojčo prišel do Samostanske reke, kjer živi Marijka v mlinu svojega strica, in jo poslal s kakim sporočilom k Sokolovu? Da, da, ta Marijka je orodje v rokah Previdnosti. Ob teh zaključkih se je ljubeča Kolčova duša strašno pomračila.

Šel je dalje in klical:

„Dekletce! Marijka! Marijka! Dekle, ej!“

Toda nihče mu ni odgovoril.

Kolčo je vzdihnil, izgubil je vsako upanje.

V tistem trenutku je bil dospel na trg.

Ta ni bil prazen in tih. Šum, vpitje ljudi, topot konjskih kopit.

Skratka — gneča.

Vpitje je bilo v turškem jeziku.

Kaj je to?

Kolčo je začuden obstal ob kavarni in začel poslušati.

Znotraj se je neki glas drl po bolgarsko:

„Zdaj pogledjte, kam so nas pripravili. Turki bi nam skoraj zažgali mesto!... Le za las je manjkalo, pa bi nas pobili kot pse, nas vse, in bi ne ostal niti kamen na kamnu! Kje so zdaj oni razbojniki, da jih primem, koga so vprašali, da začnejo upor?... Pripeljite jih sem, da jim pokažem!... Upirajo se! Proti komu? Proti sultanu, proti lastnemu očetu in

zaščitniku, ki nas čuva kot svoje oči, da bi nam niti las ne padel z glave . . . Nekaj stoletij smo živeli v senci sultanovega prestola, njegovo zaščito so uživali naši dedi, naši očetje, jo uživamo mi, a tudi vnuki bi ne mogli najti česa boljšega. Pamet v glavo, sicer nas vzame vrag . . . Komur ne ugaja tu, naj odide v Moskovijo . . . Nam je tu dobro . . .“

Kolčo je spoznal, da to govori čorbadži Jurdan. „Naj živi Njegovo Veličanstvo sultan!“ je vzkliknil neki glas.

Kolčo je spoznal glas gospoda Fratjuja.

Ta dva človeka sta bila veren izraz preplaha, ki ljudi poživini. Prvi je bil samo mrzek, ker je bil odkrit v svojih besedah; on je že pred vstajo tako govoril in mislil. Drugi je bil ogaben, podel, zakaj njegove besede je narekovala bojazljivost. Fratjujev vzklik je ostal brez odziva; no, nekak odziv je bilo že molčanje, ki mu je sledilo. Bili so taki časi, da so Jurdani veljali za pravičnike, a Fratjuji za poštenjake. Premagancu je dovoljena vsaka nizkotnost, ker je zmagovalcu dovoljeno vsako nasilje. Vae victis¹ . . .

Aprilska katastrofa ni bila strašna toliko zaradi bataškega pokolja, kolikor zaradi sramotnega poloma.

Kolčo je globoko vzdihnil.

Nato se je okrenil in odšel h Ginkovim.

¹ Gorje premaganim.

LIVADA

Istege dne okrog poldneva je na neki livadi zunaj mesta pod zelenimi vejami sedela neka družina.

Južno stran livade je obdajal zid nekega vrta z odprtimi durmi. Proti severu se je nutil razgled na Staro planino z golimi vrhovi, strmimi bregovi, melinami in živobarvnimi, cvetočimi tratami.

Livada in vrt sta bila last čorbadžija Jurdana in družina je bila njegova.

Razen te družine je bilo tam zunaj opaziti malo-katerega človeka. Res, po predaji se je mesto pomirilo in ulice so oživele. Toda nihče si ni upal oditi iz njega v okolico, bodisi po oprasku ali da se sprehodi in naužije lepote prirode.

Samo Jurdanovi so bili tako drzni.

Po Lalkini smrti je Jurdanka od žalosti legla v posteljo in nekaj dni ni vstala ... Na zdravnikov nasvet so jo komaj ta dan peljali iz hiše, da se nekoliko sprehodi po dvorišču in se nadiha svežega zraka. Takoj je začutila blagodejen vpliv sprehoda. Potem so odšli na livado, kjer so se pasli Jurdanovi močni, divji bivoli.

Neki orožnik, ki je sedel nekoliko vstran, je skrbel za varnost čorbadžijeve družine.

Sicer sta bili tu tudi dve tuji osebi: neka zdrava, debela, prsata kmetica in Rada.

Kmetica je bila Stajka, Borimečkova žena, ki jo je bila prejšnji dan Ginka vzela v službo.

Ta je tudi Radi izkazala gostoljubje. Proti temu niso bili niti Jurdanova žena, niti ostala družina. Nasprotno, navzočnost Rade, dobre prijateljice pokojne Lalke, jim je nudila sladko in bridko uteho

in prejšnji prezir in mržnjo do nesrečnega dekleta brez doma so zamenjala plemenitejša čustva.

Kakor že vemo, sta bili Stajka in Rada, ki sta se bili seznanili v Klisuri, v enaki meri žrtvi nje-nega uničenja . . . Bila je Stajkina zasluga, da je mogel Ivan še za časa rešiti Rado. Po poti jo je tolažila in ko sta prejšnjega dne dospeli v Belo Čerkvo, se ni hotela več ločiti od nje. Preprosta in neotesana, kakor jo je Bog ustvaril, je vendar razumela Radin težki položaj in je z njo delila muke . . . Malo prej je bil pogovor nanesel na Bojča; hadži Rovoama je trdila, da je padel v boju, a Stajka je vsa žalostna gledala, kako se Radin obraz spreminja in blede. Strašno je zamrzila redovnico, ki je s tako lahkoto govorila o Bojčovi smrti.

„Prav kakor da je na lastne oči videla, kako je učitelj padel. Zakaj neki se le veseli ta sova?“ je Stajka srdito pošepnila Radi.

„Molči, molči!“ ji je Rada tiho odgovorila.

Stajka je prisluhnila razgovoru, ki se je nadaljeval, nato je zopet pošepnila Radi:

„Rada, tistale črnka ima brčice. Zakaj si jih ne brije?“

Rada se je nehote nasmehnila.

„Molči, sestra!“

Stajka je prvič videla Rovoamo in ni vedela, da je teta njene gospodinje. Da se ji maščuje, je na skrivaj pobrala nekaj jantarovih jagod molka, ki se ji je bil razsul, in prekanjeno gledala, kako jih redovnica povsod okrog išče. Nazadnje se je zahihitala in Rado povlekla za rokav.

„Kaj se smeješ, Stajka?“ jo je vprašala Ginka.

„Ker se hadži Vrana toliko muči za dve turščični zrni.“

„Hadži Rovoama,“ jo je tiho popravila Rada.

No, Stajkinih nespodobnih besed na srečo nihče ni slišal. V tistem trenutku so se bili vsi obrnili proti

Stefčovu, ki je bil pravkar došel iz mesta. Bivši zet čorbadžija Jurdana še ni bil odšel v Gjumjurdžin.¹ Zaradi nastalih nemirov je bil odložil svoj odhod.

Ko se je prikazal, so mu vsi zijali v usta. Živo je pripovedoval, kaj je dosegla današnja deputacija, katere član je bil tudi on. To deputacijo, ki jo je vodil Jurdan Diamandiev, so bili danes poslali, da počaka in prosi milosti Tosun beja, ki je prihajal, da napade Belo Čerkvo kot uporniško mesto. Deputaciji se je po dolgem trudu posrečilo rešiti Belo Čerkvo, da je ni zadela ista usoda kot Klisuro, toda s tremi težkimi pogoji. Prvič: mesto mora Tosun beju plačati tisoč lir, da pomiri krdelo, ki mu je bil obljubil plenitev Bele Čerkve, in da ga odpelje. Drugič: oddati morajo vse orožje do žepnega nožiča. Tretjič: da izročijo oblastem vse sumljive ljudi. Ta popolna kapitulacija, ki Bataka ni rešila pred Mehmedom iz Tumruša², je rešila Belo Čerkvo. Tosun bej je samo z enim delom krdela vkorakal v mesto, toliko da pobere orožje. In tako sta bila zdaj čorbadži Jurdan, a ne manj tudi Stefčov, rešitelja mesta. Medtem ko je Stefčov s samozadovoljstvom in ponosom to pripovedoval, je sem ter tja zlobno pogledal Rado, ki mu ni pokazala obraza. Toda občutila je strašno muko ob navzočnosti tega zoprnega človeka... Njegov nesramni glas ji je trgal živce in vsak zvok ji je zlovešče odmeval v srcu. On je bil zanjo usodno utelešenje poraza, ki je zrušil njeno srečo; prebujal ji je nepremagljiv strah in mržnjo. „Moj Bog,“ je pomislila, „toliko ljudi, samih dobrih ljudi je propalo in še propadajo, ta človek pa živi in se veseli. Zdaj vzbuja celo spoštovanje, morda prav zaradi tega, ker je tako zavržen in podel.“ Toda nenadoma se je morala obrniti k Stefčovu, zakaj to, kar je govoril o Bojču, je bilo zanjo tako veselo kakor še nikoli.

¹ Mestece v južni Trakiji. — ² Vas v Rodopih, Mehmedov rojstni kraj.

„Kaj, živ da je ta nesrečnik?“ je dvomeče vprašala hadži Rovoama.

„Živ je! Pobegnil je v góre,“ je pojasnil Stefčov. „Če je še živ, sicer ne vem. Morda ga zdaj kje že kljujejo orli.“

Radi se je od boleznega razburjenja stisnilo srcé.

„Tako vam pravim, da grof živi, grof ne umre,“ se je oglasil hadži Smion. „Tolikokrat je že umiral, pa je vendar ostal živ ... Jaz ne verjamem ... Ko sem bil v Moldavi, so vsi govorili, da je hajduk Jankuleski umrl, celo v časnikih je tako stalo. Ko se nekega dne mudim na potovanju, koga srečam? Nikogar drugega kot Jankuleskija; Buna diminjaca, domnule Jankuleski¹, sem ga pozdravil. A on mi je vzel uro samo za eno „dobro jutro“. Hočem reči, da me ni ubil ... A hotel sem povedati, da razbojnik ne umre ...“

In hadži Smion je prijateljski namignil Radi, kakor da hoče reči: le mene poslušaj, grof je živ.

„Samo da se sèm ne privleče ta nesrečnik in zaneti požar kakor v Klisuri ...“

„Naj se kar prikaže ... Potem je treba uloviti le še ‚medvedarja‘, da tudi njega doleti isto kot Kandovčka in druge,“ je rekel Stefčov.

„To je žalostno, toda ni šlo drugače; treba je bilo žrtvovati nekatere, da smo jih rešili na tisoče,“ je nekdo pripomnil.

„To se vé. Kaj pa prihajajo k nam ti klateži?“

„Čemu prihajajo? Prišli so, da se skrijejo,“ se je oglasila Ginka.

Stefčov jo je začudeno pogledal.

„Ginka, po tvojem je ded Jurdan torej slabo napravil?“

„Dobro je napravil ... Vi vsi lepo delate ... Kakor da ste Čifuti ali Turki, ne pa Bolgari ... Pomislite malo, za kaj in za koga so ti ljudje šli v smrt?“

¹ Dobro jutro, gospod Jankuleski.

Ginkin obraz je gorel, oči so se ji svetile.

„Nora si, Ginka, nora,“ je vzkliknila njena bolna mati.

„Ti tvoji ljudje,“ se je oglasil Stefčov strupeno, „ti tvoji narodnjaki zaslužijo po tvojem, da jim pošljemo naproti šolsko mladino, jih pozdravimo s pesmimi, jim odpremo hiše in jim priredimo baklado... ko so jim nekateri že pripravili prepečenca...“

„Vem, vem,“ mu je Ginka ježno segla v besedo. „Izdajte jih Turkom, pokoljite jih, pobijte, izpijte jim kri, kakor onim včeraj... Ali ste videli Kandovljo mater, kako se je zgrudila sredi ulice?... O, sestra moja, o, Lalka!... O, Bog, Bog! Bog, Bog!“

In Ginka se je naslonila na orehovo deblo, si z robcem zakrila oči, iz katerih ji je privrel hudo urnik solzá. Glasno je zajokala; nenadoma se je bila spomnila na vstaše, ki so jih bili prejšnji dan pobili, toda prisotni so mislili, da Ginka žaluje za Lalko, ki jo je bila vpletla v svoje besede. Rada je s solzami v očeh stopila k nji in jo začela tolažiti. Spomin na pokojno hčer je tudi Jurdanki raznežil srce, da se je razjokala.

To žalovanje je Stefčova razkačilo; razumel je, da Ginka joče za uporniki.

Ko je orožnik ujel, o čem govorijo, je pristopil k Stefčovu in hadžiju Smionu ter jima tiho rekel:

„Ali ste slišali? K Samostanski reki je zopet prišel eden izmed klisurskih komitašev.“

„Kaj? Kdo ti je to povedal?“ ga je vprašal Stefčov in se zdrznil.

„Ciganka Arabija. Videla ga je, ko je nabirala rojevino.“

„Kdaj?“

„Danes, po obedu.“

„Ali ga je naznanila?“

„Ne vem.“

„To je treba čimprej naznaniti,“ je zamrmral Stefčov in pobral s trave fes . . . „Za las je manjkalo, da nas ni danes vzel vrag, a glej, že zopet so tu ti capini . . .“

„On je, kdo pa drug,“ je rekel hadži Smion iznenada.

„Kdo?“ je vprašal Stefčov.

„Grof . . . Kaj nisem rekel, da je živ?“

„Tem bolje, bomo zopet imeli klanje.“

Hadži Smion se je zdrznil zaradi lastnih besed, ki so mu bile ušle, da sam ni vedel kako. Prebledel je.

„Kiriak, kaj že odhajaš?“

„Odhajam.“

„Kaj ti je tega treba, pusti tega človeka,“ je rekel hadži Smion proseče. „V Beli Čerkvi se bo že še našel kak kotic, da ga skrijemo. Grofa, ako je to res on, imajo vsi radi.“

„Ti si nor, baj hadži!“ je vzkliknil Stefčov in ga zaničljivo pogledal. „Rešiti moram Belo Čerkvo!“

In ne da bi jim rekel zbogom, je odšel v mesto v tistem razgovoru z orožnikom, ki ga je pospremil do konca zidu.

Hadži Smion je stal kot od strele zadet.

ZAVEZNIK

Večina navzočnih ni bila niti opazila nenadnega Stefčovljega odhoda; tolažili so razžaloščeno Jurdanko.

„Čorbadžika, zdaj je najbolje, da se umaknete v vrt; vidim naše Osmance, ki prihajajo skozi dinjišče,“ je rekel zaptije, ki se je približal in pobral puško, da odide za Stefčovim, ki ga je čakal.

Jurdanka se je dvignila, da odide v vrt. Ginka jo je prijela pod pazduho in jo peljala. Za njima so odšli tudi drugi. Zadnji Rada in Stajka. Stajka je svojo prijateljico krepko stiskala za roko in ji šepetala:

„Rada, učitelj je živ, ali si slišala?“

Toda Rada ji ni odgovorila, trpela je novo muko.

Zakaj slutila je, da ji ta nova žrtev klisurskega poloma, ki je danes dospela z Balkana in ki jo je Stefčov tako hrabro hitel ovajati, ni tuja, da je to morda prav on, in srcé se ji je zvijalo od nepremagljivega razburjenja in strahu.

„Glej, zakaj beži tisto boso dekletce?“ je rekla Rada, ko se je ustavila in pokazala na neko dekle, ki je teklo preko livade.

Bila je Marijka. Zaskrbljeno dete se je vračalo domov, ko se je nekaj časa zaman trudilo, da izve, kje je doktor Sokolov. Zdaj je z radostjo opazila Rado, edinega Bojču bližnjega človeka, ki ji je mogel pomagati. Četudi se je spominjala Bojčovih naročil, je Marijka čutila, da Rada ni nevarna, da jo je Bojčo morda le pozabil napotiti k nji in da njej lahko kaj več pove.

Rada jo je počakala.

„Pridi, pridi, Marijka! Kaj delaš tu?“

Deklica se je ustavila, se bojazljivo ozrla in vprašala:

„Tetka Radka, ali veš, kje je doktor?“

„Sokolov, Marijka? Ne vem... Ali je kdo bolan?“

Marijka je vsa zmedena zajecljala.

„Kdo te pošilja po zdravnika? Ali je kdo bolan?“
je ponovila Rada.

„Ne, tetka Rada, pošilja me... bačo... Boj...“

Marijka je preplašena umolknila...

Toda Rada je razumela... Osupnila je in se plaho ozrla.

V tistem hipu se je pojavil Stefčov in uprl jastrebje oči v Marijko. Opazil jo je bil in se zaradi nje vrnil.

„Deklič, kaj držiš v rokah?“ jo je vprašal.

Marijka je prebledela. Zdrznila se je in skrila roko za hrbet.

„Daj mi tisto pisemce, deklè, da ga vidim!“ je rekel in stopil k nji.

Deklica je divje zavrisnila in stekla po livadi proti rožnim nasadom.

Stefčova je obšel težek sum. Razumel je, da je na listu, s katerim dekle beži, neka važna skrivnost. Vedel je, da je dekletce hči deda Stojana... Zakaj išče Rado in od koga ji prinaša pismo v tem nenavadnem času? Pa menda ne od Ognjanova? Najbrž je on tisti upornik, ki je prišel z Balkana? Ob tej misli se mu je obraz zasvetil od zlobne radosti, stekel je za dekletom.

Rada je vzdihovala in s pogledom spremljala preplašeno Marijko, ki se je, ko je ob rožnih nasadih zagledala bivole, obrnila in bežala v drugo smer. Tako je sama hitela v roke Stefčova, ki se je podvizal, da ji preseka pot.

Ko je Marijka zagledala novo nevarnost, je zavrisnila, kakor da kliče na pomoč zoper surovega preganjalca.

Stajka je z velikim začudenjem gledala, kaj se godi pred njenimi očmi. Ni mogla razumeti, zakaj je Stefčovu toliko do tistega listka; toda z Radinega

obraza je razbrala, da pismo ne sme priti v roke tega človeka. Ko je to slednjič doumela, je ko košuta zletela preko livade, dohitela Stefčova, ga zgrabila za suknjič, da bi ga zadržala in bi dekle imelo dovolj časa, da pobegne.

Stefčov se je obrnil in zagledal kmetico. Lastnim očem ni mogel verjeti. Kakšna drznost!

„Zakaj loviš to dekle?“ ga je srdito vprašala Stajka, ki ga ni izpustila.

„Pusti me, svinja!“ se je Stefčov prezirljivo zadrl in se iztrgal. „E, ti kmetavslja, ona te je poslala. Vem, vem . . . Kosta, Kosta, ej, ulovi jo!“ je glasno zaklical Jurdanovemu bivolarju, ki ga je bil predramil Marijkin vrisk.

Ta ji je prestregel pot. Uboga deklica je osupnjena obstala pred novim preganjalcem, kakor obkoljena srna, nato je stekla nazaj in se zaletela med bivole, kakor da pri njih išče pomoči pred ljudmi.

Stajka, v kateri se je prebudila divja nprav, se je hotela vreči na Stefčova in na bivolarja, ki sta bila pred njo kot dve kokoški pred orlico, toda je obstala kakor okamenela: Rada ji je obupno mahala, naj se vrne.

Zbegana kmetica ni smela več Marijki na pomoč. S težkim srcem je gledala, kako se je dekle polmrtvo od strahu zgrudilo na trato ob bivoli in se onesvestilo. Od one strašne noči v mlinu je Marijka dobivala živčne napade, kadarkoli se je hudo prestrašila. Bližnji bivol je svojo veliko glavo sklonil nad nepremično dekletce, ga pohlevno in sočutno povohal po obrazu, zopet dvignil svoj mokri gobec, mirno prežvekoval in dobrodušno gledal s svojimi velikimi, sinjimi očmi.

Stefčov je naglo razpel napol odprta Marijkina nedrja in začel iskati listek, ker je videl, kako ga je bila med begom tja skrila. Toda našel ni ničesar. Iskal je pod njo in okoli nje, toda pismo je bilo izginilo, kakor da ga je zemlja požrla.

Stefčov se je srdito ozrl.

„Morda ga je ta požrl,“ je rekel in strogo pogledal bivola.

Kakor da je žival slutila, da jo sumniči tatvine, je široko odprla svoj penasti gobec, v katerem je bila samo prežvečena trava.

Stefčov je osupel obstal. Ni si mogel razjasniti, kam je izginil košček papirja.

„Ta candra ga je med begom gotovo izgubila,“ je rekel in ga odšel s Kostjo iskat po livadi.

Marijka se je hitro osvestila. Takoj si je segla v nestrje. Pa je prestrašena zajokala, ko ni ničesar našla.

Vstala je in hlipaje odšla.

Stefčov in bivolar sta dolgo iskala. Naposled je Stefčov naglo odšel v mesto. Bržkone je našel listek. Ko je šel mimo Rade, je spregovoril s srditim pogledom:

„Njegova glava bo še danes na kolu.“

Rada je od neznanskega razburjenja stala kot prikovana. Stajka je stala poleg bivolov. Čutila je z Rado strah, toda ni mogla razumeti, zakaj ji ni pustila, da bi pomagala Marijki. Še vedno razsrjena je gledala v smer, v katero se je bil izgubil Stefčov, medtem ko je bivola, ne da bi se zavedala, božala po kodrastem čelu.

Žival je povohala neznano ji roko in ji začela lizati nogo.

„Rada! Glej, tu je pismo!“ je vzkliknila kmetica in pobrala s tal kos zmečkanega papirja.

Res, bivol je bil stopil na pisani listek, ko je vohal nezavestno Marijko.

Rada je zgrabila listek, ga s tresočimi se rokami odprla in ga pogledala.

„Bojčov je!“ je vzkliknila.

Zgrabila se je za prsi, bila je vsa omotična od razburjenja.

Listek je vseboval samo dve vrsti:

„Dospel sem z Balkana. Prinesi ali pošlji obleko in sporočila. Čimprej.“

Pismo ni imelo podpisa.

Rada ga je prebrala še dvakrat, trikrat in tedaj je s trepetom spoznala, da so te besede napisane na polovico pisma, ki mu ga je bila v onih strašnih trenutkih poslala po Borimečku. S tem, s svinčnikom napisanim kosom je bilo odtrgano tudi njeno ime: Rada. Solze so ji oblile lica.

„Kaj je v pismu, Rada?“ je vprašala Stajka.

„Živ je, živ, sestra,“ je odgovorila Rada skoraj brez sape.

Stajka se je nasmehnila od sreče.

„Učitelj je živ, Rada! Ali ti nisem rekla, da tista črnka nič ne vé, a vendar blebeta o učitelju?“

„Živ je, sestra, Bojčo je živ. Reci Ginki, da mi je postalo slabo in sem odšla . . . O pismu ji nič ne povej.“

In je odšla proti zelenjavnim vrtovom.

LJUBEZEN — JUNAŠTVO

Dekletu je bilo predvsem potrebno, da v miru zbere misli in se naglo odloči. Potuhnila se je za bližnji grm, ki jo je skrival očem, in začela napeto razmišljati o položaju. Ta ni bil rožnat. Bojčovo življenje je viselo na nitki, a on tega ni vedel. Bržkone je bil Bojčo tisti, ki ga je videla ciganka. Da, da, on. Treba ga je čimprej opozoriti na nevarnost in mu nuditi pomoč, da se reši. Zanj, dekle, to ni bila lahka naloga. Okolica je zapuščena, po nji se potepa le nekaj bašibozukov, ki iščejo plena... Zdrznila se je ob misli, da bi morda srečala te divjake. A kadar gre za Bojča, se ničesar ne boji... Njena ljubezen je premagovala vsa nasprotovanja usode in ljudi... Da, pojde, pojde, takoj... Toda on potrebuje obleke mirnega meščana, da bi ne vzbujal suma... Preoblečen bi lahko prišel v Belo Čerkvo. To jo je mučilo. Toda kje naj zdaj išče obleko, kdo bi se izpostavil očitni nevarnosti, da bi dal svojo? In kdaj naj jo išče, ko je vsak trenutek dragocen? Nato se je spomnila tistega, kar bi ji bilo moralo najprej priti na um: kje se skriva Ognjanov? Na listku nič ne piše o tem. Zaradi previdnosti je gotovo Marijki povedal to skrivnost, da jo ustno sporoči Sokolovu... A Marijka je bila že odšla... Kako da se prej ni spomnila, da bi jo vprašala, kje je Bojčo? Hvala Bogu, da je izvedela od orožnika vsaj to, da je v Samostanski dolini. Samostanska dolina je velika; no, jo bo že preiskala in našla Bojča. Toda sovražniki ne bodo izgubljali toliko časa, saj dobro vedo, kje čaka odgovor na pismo... No, ga bo že našla, prevarila jih bo, pretekla, letela bo,

kakor da so ji zrasle peruti . . . Le obleke mu ne more priskrbeti! A on si predvsem želi obleke! Bog, Bog! . . . Čas tako naglo beži . . . a ona nima nikogar, da bi se z njim posvetovala.

Vse te misli in zaključki so ji v trenutku, z bliskovito naglico spreleteli zavest. Odločila se je, da zapusti zavetje in pohiti v Samostansko dolino. Najprej je oprezno pogledala skozi veje grma proti vrtu. Opazila je, kako je prišel do vrat neki človek v meščanski obleki iz sivega sukna in z visokim fesom na glavi. Najprej ga je imela za Stefcova; toda ne, ta je bil manjši in drugačen na pogled . . . Spoznala je slepega Kolča. Srcé ji je nehoté zadrželo od radosti, četudi ji Kolčo kot slepec ni mogel biti v nikako pomoč; toda zdaj ima vsaj koga, da se z njim pomeni.

Prestrašena je opazila, da je Kolčo stopil skozi vrata v vrt.

Glasno ga je poklicala:

„Baj Kolčo, baj Kolčo, čakaj!“

Kakor strela je poletela k njemu.

Kolčo je slišal klic in obstal.

Rada je bila v hipu pri njem.

„Baj Kolčo!“

„Radka, iskal sem te,“ je rekel slepec.

Približal se ji je in ji pošepnil:

„Bojčo je živ!“

„Živ je, živ, baj Kolčo,“ je zasopljeno hitela Rada.

„V gorah je,“ jo dopolnil Kolčo.

„Ne, Kolčo. Bojčo je prišel k Samostanski reki.“

Kolčov obraz se je zresnil.

„Kaj praviš, Radka?“

„Tam je, tam, baj Kolčo, tam je zdaj . . . Prejela sem pismo od njega . . . Obleke prosi, obleke potrebuje, baj Kolčo . . . Že so ga ovadili Turkom, cigani so ga videli . . . Toda jaz stečem k njemu, da ga opozorim . . . Pobegnil bo . . . Ne bodo ga ulovili;

le povsod ga bodo spoznali, da je vstaš, zato potrebuje obleke ... Bog, Bog! ... A čas beži ..."

Medtem ko je Rada v pretrganih besedah in z jokajočim glasom izražala svojo bojazen, je Kolčo že našel edini izhod.

"Obleko imamo, Radka," je rekel.

"Oh, baj Kolčo, govori! ... Kje naj dobim obleko?"

"Tu blizu, v neki prijateljski hiši ..."

"Baj Kolčo, samo čimprej ..."

"Počakaj trenutek!"

In Kolčo je naglo odšel.

Rada ga je naslonjena pod strešico nestrpno pričakovala. Nista pretekli niti dve minuti, a nji se je zdelo, da so cele ure. Poleg tega se je bala, da ne bi kdo stopil iz vrta in jo našel tam samo, v taki razburjenosti ...

Ječala je od muke.

V tistem trenutku se je prikazalo neko dekletce s culo v rokah.

Slepec je bil vanjo zavezal fes, dolgo suknjo in hlače iz sivega sukna. To je bilo pred dvema, tremi minutami še na njem.

Njegova dobra duša je bila dodala še nekaj, na kar je bila Rada v svoji razburjenosti pozabila; pogачo in sto grošev, ki jih je bil porinil v enega izmed žepov.

Toda Rada ni pogledala v culo, vzela jo je od dekletca in naglo odšla na sever, čez dinjišče.

"Moj Bog, moj Bog!" je tožila. "On me noče več videti. Kaj sem mu storila? A jaz ga tako ljubim!"

Kakor smo že povedali: okolica je bila zapuščena. Od Bolgarov ni nihče smel oditi iz mesta, le nekaj bašibozukov je postopalo okrog. A za dekletke, zlasti še samo, je bila nevarnost tem hujša in strašnejša.

Toda Rada niti mislila ni na to.

Velika ljubezen ima samo eno veliko merilo: žrtvovanje samega sebe.

BAŠIBOZUK

Skrit v samotnem mlinu je Ognjanov čakal, da se prikaže kateri izmed njegovih prijateljev ali vsaj Marijka.

Ta zapuščeni in napol razpali mlin je stal osamljen prav na gornjem koncu doline, ne daleč od grmečega slapa; blizu ni bilo nobenega drugega poslopja.

V stenah so zijale velike luknje, nekdanja okna in vrata, del strehe pa je bil odnesel veter.

Razpokline v zidu so služila Ognjanovu kot okenca, skozi katera je pogledoval na stezo, ki je držala ob reki prav do slapa, nato pa zavila na desno po strmini v goro.

Čakal je dolgo časa nestrpen in nemiren: ure so potekale, z njimi pa tudi dan, toda dolina je bila zapuščena, kakor daleč je neslo oko.

Ognjanov je bil kot v precepu.

Strašna negotovost je rasla od trenutka do trenutka in se mu spreminjala v nepopisen nemir.

Trudil se je, da bi uganil, odkod ta zakasnitev. Najslabše, kar si je mogel misliti, je bilo, da Marijka ni našla doktorja ali Brzobeguneka, ki se morda kje skrivata. In ni niti pomislil na strašno nevarnost, ki mu je grozila vsak trenutek. Ni mogel vedeti, da za njegov prihod vedo že prijatelji in sovražniki in da je njegova usoda odvisna od tega, kdo prej pride: sovražniki ali prijatelji.

Nenadoma se je na stezi prikazal nekdo, ki ga je zbehal.

Neki Turek.

Bil je močan, visok, z zelenim turbanom na glavi,

s pasom, izza katerega mu je gledal dolg jatagan, v širokih hlačah in s torbo preko ramena.

Morda kateri izmed tistih Turkov, o katerih mu je govorila Marijka.

Bašibozuk.

Kaj išče tu?

Ognjanov je zgrabil za revolver in zopet pogledal. Bašibozuk je s krepkimi koraki spel v hrib.

Dosegel je samotni mlin na razdaljo desetih korakov, toda namesto da bi se vrnil, je odšel dalje.

Ognjanov je bil začuden. A moral je mirovati.

Ostalo mu je samo eno: da gleda in čaka.

Turek se je vzpenjal ob vodi.

Prekoračil je reko po kamenju, zagazil v bujno zél, ki je zelenela prav ob vznožju strmine in obstal.

Ognjanov je opazil, da se je ustavil prav tam, kjer se začneja steza, ki drži v góre.

Ognjanov je prebledel.

Ta pot je bila edina, po kateri bi mogel pobegniti na Balkan, ako bi bilo treba. Neznansko strmi obronki so bili sicer nepristopni. Ognjanov je zatrepetal. Da mu niso s tem presekali poti? Ali ne prihajajo za tem še drugi?

Nenadoma je Turek snel turban, da si popravi ovoj, ki se mu je bil odmotal.

Tako sta se bašibozukov obraz in glava v celoti prikazala Ognjanovljim očem.

In je zagledal mlad, lep obraz in široko, belo čelo, ovenčano z bujnimi, svetlimi lasmi, ki so v kodrčkah padali preko njega.

Ognjanov je nehote vzdiknil od začudenja, se vzpel na okno, vtaknil dva prsta v usta in zabrlizgal.

Prediren brlitz se je oglasil iz doline in se podvojil v odmevu bregov.

Bašibozuk je uprl oči v mlin, od koder je prišel glas; ko je zagledal Ognjanova, ki mu je z mahanjem dajal znamenja, je planil tja.

Bil je Sokolov.

Prijatelja sta se pristrčno objela.

„Bojčo, Bojčo, kaj si živ, brat? Kaj delaš tu?“
je vzklikal do solz ganjeni Sokolov.

„A ti, doktor, zakaj si se tako našemil?“

„Kaj delaš tu, brat? Kdaj si prišel?“

„Sinoči . . . Zakaj si se tako zakasnil?“

„Jaz?“ je vprašal doktor začuden.

„Ali te Marijka ni takoj našla?“

„Katera Marijka?“

„Kaj? Ali te ni našla?“ je vzkliknil Ognjanov
osupel. „Danes zjutraj sem jo s pismom poslal k
tebi . . .“

„Nihče me ni našel, a me tudi ni mogel najti,“
je odgovoril Sokolov.

Ognjanov ga je začudeno pogledal.

„Toda zakaj si tu? Kam greš?“

„Jaz? Bežim.“

„Bežiš, doktor?“

„Da. Kaj ne vidiš tega že po obleki?“

„In si tak odšel iz Bele Čerkve?“

„Ponoči sem odšel iz Bele Čerkve in sem se do
zdaj skrival v Hambarovem mlinu . . .“

„Kaj, tako blizu drug drugega sva bila in tega
niti vedela nisva? Čudno, čudno! A kam neki je iz-
ginila Marijka?“ je rekel Ognjanov, ki ga je znova
obšel nemir. „A zdaj, kam odhajaš?“

„V gore. Do zdaj sem čakal, da so mi prinesli
obleko in denar. Toda — zdaj se ne bova več lo-
čila . . . Življenje in smrt — oboje bova delila . . .
Ah, Bojčo, Bojčo, bratec moj, kakšna strašna nesreča
je doletela domovino! Kdo si je to mislil!“

„Sedi, sedi in si pripovedujva!“

ZGODBA MESTA, KI SE NI BILO UPRLO

Čepeča v kotu sta si tovariša izmenoma pripovedovala o vsem, kar se je bilo poslednjih deset dni zgodilo v Klisuri in Beli Čerkvi. Po Sokolovljih besedah, ali bolje, po odlomkih njegovega poročila je Ognjanovu vse postalo jasno in je našel rešitev uganke. Bela Čerkva se res ni bila uprla takoj za Klisuro. Ni se dvignila kakor toliko drugih vasi in mest, ki so se pripravljala za vstajo. Prezgodnji začetek je bil vse pokvaril. Ko so prejeli prvo novico o klisurski vstaji, se je komite razdelil na dve stranki. Eni so bili za to, da se samo branijo pred napadom, a da ga ne izzovejo; le ako dobijo okrepitev, se uprejo. Drugi so hoteli takoj razviti zastavo, pa naj se zgodi, kar hoče. Pojavilo se je tudi tretje mnenje, in to je bilo splošno: da naj se vdajo. Najbolj goreče člane so zaprli v izbo popa Stavrija, prav ko so sklepali, da razvijejo zastavo. In sicer: doktorja, Popova in Redaktorja, a v K. so poslali deputacijo s čorbadžijem Jurdanom na čelu, da izjavijo pokornost in zvestobo Bele Čerkve ter prosijo varstva.

Oblasti, ki so bile zbegane, so z veseljem sprejele to izjavo in poslale v Belo Čerkvo petdeset bašibozukov, da poberejo orožje in stražijo mesto. Sredi dvorišča v konaku se je kmalu nabral cel kup pušk, pištol in jataganov. Ko so postavili ta strelovod — kapitulacijo, je bila Bela Čerkva rešena. Zahtevala je samo eno žrtev: Marka Ivanova. Tega so bili vklenili in ga peš odgnali v Plovdiv — zaradi češnje... Kdo ga je izdal, nihče ne ve. Pet dni pozneje, včeraj, se je na Balkanu pojavila neka zastava. Nastala so ugibanja, govorice in nade.

Duhovi so se razburili, raznesel se je glas, da nekaj tisoč vstašev hiti na pomoč Beli Čerkvi . . . To vojno moč, so govorili, vodijo ruski in srbski častniki . . . Nihče ni vedel natančno, odkod prihaja ta nenadna pomoč, kakor da je pala z neba . . . No, Kableškov je tolikokrat govoril o neki skrivnostni armadi, ki je pripravljena, da prihiti ob določenem času, da so tudi največji maloverneži začeli verjeti. Vsi so z radostjo opazovali zastavo na vrhu brda . . . Nekaterim se je že zdelo, da vidijo na gorskih vrhovih ljudi s puškami. Grmovje se jim je spremenilo v vojsko. Drugi so imeli še ostrejši pogled, spoznali so Moskvičane po njihovih velikih, kosmatih kučmah. Tedaj je prišel pop Stavri, odklenil izbo in rekel jetnikom:

„Grehota je, otroci moji, da vas še dalje držimo pod ključem . . . Mičo je imel prav: pojdite in pogledjte, kaj je na gorah.“

In trojica jetnikov je zletela skozi vrata. Čez pol ure so s pomočjo dvajsetih ljudi zavzeli konak, z bejem, orožjem in oblastjo vred. Mesto je bilo navdušeno. Bela Čerkva se dviga! Zastavo z levom, ki jo je bila sešila Rada, so razvili sredi trga. Toda prav tedaj je neka strašna novica vse porazila: govedar je bil pritekel z gorá in povedal, da tam nikogar ni. In da se je Tosun bej že napotil proti Beli Čerkvi, da jo poruši. Prav v tistem trenutku je še neki drugi dogodek povečal zmešnjavo. Trije klisurski vstaši so bili dospeli z gorá in se skrili v šoli v gorenjem delu mesta. To so bili Kandov, ki je bil ranjen v roko, in še dva Klisurca. Postrežnica jih je sprejela, jih skrila na šolskem podstrešju in jim dala kruha, ker so dva dni živeli samo od trave. Potem jih je na njihovo prošnjo javila Brzobeguneku, ki jim je prinesel odej, fese in tobaka. Niso še pokadili prve cigarete, ko so opazili skozi špranje, da je šola obkoljena s Turki. Tedaj je bil tudi Brzobegunek na podstrešju. Ni bilo upanja na beg. Turki

so začeli streljati z dvorišča skozi okna v podstrešje. Ranili so dva Klisurca. Tedaj sta odšla s podstrešja in se vdala. Pri priči so ju posekali. Brzobegunek je planil, oddal dva strela in ranil nekega Turka; tedaj pa je padel, zadet od desetih krogel. Zaklali so ga ... Le Kandov se ni ganil. Vsi so merili v odprtino, ki drži pod streho, kdaj se bo prikazal. No, ni se prikazal. Iznenada se je trhli pod porušil in Kandov je zletel na mostovž. Pobral se je, se oprl na ograjo, prekrizal roke in vzkliknil: „Pripravljen sem, streljajte!“

Turki so mislili, da je to vodja in da se predaja. Govoril jim je bolgarski, a oni so čakali.

„Streljajte, barbari! Ostalo bo še dovolj Bolgarov!“ je zopet vzkliknil. Tedaj so razumeli.

V odgovor se je trideset pušk hkrati sprožilo v ta blizki cilj. Toda niti ena krogla ga ni zadela. Stopil je po mostovžu, odšel po stopnicah pa čez dvorišče k cerkvi, kjer je bila svobodna pot. Puške so znova zaprasketale, a zopet nič. Šele ko je stopil na prag, sta ga zadeli dve krogli, da se je zgrudil v cerkev ... Zaklali so tudi njega ... Nato so stekli, da poiščejo doktorja. Pridružili so se jim bašibozuki in mnogi meščani. Dobiti ga morajo živega ali mrtvega in tako rešiti mesto pred strašnim srdom Tosun beja.

Doktor bi moral pasti kot odkupna žrtev. Prestrašeni meščan, ki ga je skrival, mu je v mraku voščil srečno pot ... Na ulici so ga zasačili preganjalci in ga začeli loviti. Uspelo mu je, da je ušel ... Ko je bežal po dolgi Mjuhljuzovi ulici, je med potjo butal v vrata, da bi se kje skril, a so bila vsa zaprta; tekel je dalje. Na trgu je spoznal, da so se preganjalci razdelili v dva dela in mu je desetina ljudi pred nosom zaprla pot. Udaril je na levo in zavil nazaj v drugo ulico: preganjalci so za trenutek izgubili sled, da se je mogel za nekaj sekund ustaviti in si oddahnuti. Toda nevarnost se ni zmanjšala. Pregarjalci bodo gotovo prišli tudi v to

ulico, in če ne tu, ga bodo zasačili na kakem drugem kraju in ga ustrelili, za kar se bodo morali zahvaliti svetli, zvezdnati noči. Da bi poizkusil priti iz mesta, ni imelo smisla, ker so bili zastraženi vsi izhodi. Ostajala mu je samo ena rešitev: da se skrije v kaki prijateljski hiši. Na srečo se je spomnil, da stoji v bližini hiša popa Dimča. Stekel je do nje in potrkal na vrata. Odprla so se mu. Pred njim je stal pop Dimčo, član komiteja.

„Pop, skrij me!“ je rekel doktor.

„Ne morem, ne morem, doktor! Videli so te, kje vstopaš, slabo tudi zame,“ je šepetal pop in ga nežno odprl skozi vrata.

Res, Sokolov je prepaden zaslišal, kako se približujejo preganjalci, ki so bili že v sosednji ulici. Na slepo je udaril dalje in zavil v neko zágato, v kateri je stanoval njegov rojak. Potrkal je na vrata in zaprosil gostoljubja.

Baj Nečo je takoj razumel, kako stoji stvar.

„Ali si nor, doktor, da mi kličeš ogenj na streho? Saj veš, da imam ženo in otroke.“

S temi besedami ga je zgrabil za roko in mu zaprl vrata. Doktor se je podvizal iz slepe ulice in skočil v Petkančovljo. Zlâ usoda ga je privedla pred tiste, pred katerimi je bežal. Sokolov je namreč prišel pred preganjalce.

„Ako se ne ustaviš, bomo streljali! Čakaj, doktor!“ mu je zaklical neki pandur.

Res, Sokolov se je ustavil, toda ne tam, kjer mu je predlagal vneti pandur, Bolgar, ampak nekoliko dalje, pred Sarafovljimi durmi. Ker je bil Sokolov domači zdravnik in prijatelj Sarafova, je poizkusil srečo in potrkal na oknico.

„Kdo trka?“ je vprašal Sarafov.

Doktor se je oglasil.

Namesto da bi begunec slišal, kako se odpirajo vrtné duri, je čul, kako je Sarafov zaloputnil tudi hišna vrata in se ni več oglasil.

NADALJEVANJE ZGODBE

„Kakšna sramota, moj Bog!“ je bolešno vzdihnil Ognjanov.

„Zdaj je v mestu strašna zmešnjava, brat; izdajstva in nizkotnosti . . . Bela Čerkva ni več tista, kot je bila,“ je zamrmral Sokolov in globoko vzdihnil.

„Izdajstvo in nizkotnost, praviš? To so posledice vsake ponesrečene revolucije . . . Sledijo ji kot volkovi in krokarij krvavim bitkam. Pa kdo je bil zasadił ono zastavo na vrhu brda? To je bila rdeča krpa na drogu.“

„Ne vem.“

„A kdo misliš, da je bil?“

„Turki.“

Ognjanov ga je nejeverno pogledal.

„Da, Turki,“ je nadaljeval doktor. „To se je videlo včeraj, ko je Tosun bej prišel iz Klisure, da napade Belo Čerkvo in jo poruši. Pravili so, da je že pri odhodu v Klisuro to nameraval. Potreben mu je bil samo povod. Zdi se, da so iz istega nizkotnega namena razširili tudi glas o mnogoštevilni pomoči, ki nam prihaja. Toda prišel je Tosun bej.“

„To pomeni, da je danes v Beli Čerkvi.“

„Da.“

„Tedaj se tam gotovo dogajajo strašne nesreče,“ je rekel Ognjanov razburjeno.

„Nesreče ne, pač pa podlosti,“ je odgovoril doktor. „Človek, ki sem ga bil danes poslal v mesto, mi je povedal, da je Tosun bej pomilostil Belo Čerkvo, ko so mu svečano poslali deputacijo naproti. Ko je šel mimo konaka, je videl, kako stoji na dvorišču cela grmada orožja, ki so ga nanesli me-

ščani ... Tam je bil tudi češnjev top ... Ubogi baj Marko, njega mi je najbolj žal.“

Ognjanov je vzdihnil.

„Da, baj Marko, zanj mi je najteže ... Postal je žrtev gnusnega izdajstva ... Kakor Kandov,“ je dodal Sokolov.

„A kdo je izdal Kandova in njegove tovariše?“ je vprašal Ognjanov in čelo se mu je nabralo v globoke gube ...

„Kaj, pozabil sem ti povedati? Izdal jih je Jurdan Diamandiev ... Tista neumna baba je izdala popu, a pop Jurdanu. On sam se je na trgu drl na bašibozuke: „Udarite! Kaj se obotavljate? Razbojnikov ne sprejmemo v naše mesto, nočemo sultanovih sovražnikov!“

„Bog, Bog! Ubogi Kandov, videl sem ga kot junaka na klisurskih postojankah in kot junak je tudi umrl ... Kako strašno me je pretreslo, ko sem ga videl sinoči! A kako si se ti naposled izmuznil?“

„Skrili so me v neki hiši ... Kje misliš, Bojčo?“

„Menda pri kakem prijatelju, gotovo ne pri čorbadžiju Jurdanu.“

„Prijatelji in sozarotniki so me brezobzirno pehali s svojih duri, kakor sem ti povedal,“ mu je doktor srdito odgovoril. „Vsi so mi zaprli vrata.“

„No, kdo tedaj? Najbolje, da nadaljuješ.“

„Dobro,“ je povzel doktor. „Preganjanci so mi bili vedno bliže za petami, a jaz sem pribežal že do roba mesta. Tedaj se mi je porodil obupen sklep, da se kakorkoli prebijem skoz krogle straž in dosežem prosto polje. Med dvema ognjema mi je ostajala samo ta možnost za rešitev. Ko sem bil trideset korakov od Vlčovega dvorišča, kjer je straža ob nekem starem poslopju čepela v zasedi, so se odprla neka vrata ... Slišal sem cvrkutanje in se ustavil ... Pogledal sem in videl, da stojim pred vrati Milke Todoričine. Dekle je stalo na pragu. Priblížal sem se ji in rekel:

„Milka, preganjajo me, ali me lahko skriješ?“

„Vstopite, gospod doktor!“ je odgovorila in jaz sem vstopil. Minuto pozneje so preganjalci pritekli mimo vrat in odšli dalje.

„In ta te je rešila?“ je vzkliknil Ognjanov.

„Da, Bojčo, Milka, vlačuga! . . . Previdnost si je to pot privzela podobo Milke Todoričine, propale, zavržene, osramočene Milke Todoričine . . . Ubožica! Ona se nima kaj bati, nima kaj izgubiti, ne za čim žalovati.“

„Vendar je junaštvo te nečistnice sredi toliko ‚razumnih‘ strahopetnežev, sredi toliko ‚poštenih‘ nizkotnežev vredno vsega občudovanja,“ je pripomnil Ognjanov. „Bog, Bog, kje je dobrota našla zavetje!“

„Zdaj me gotovo iščejo pod vsakim kamnom v Beli Čerkvi . . . Pa naj me primejo!“

„Kakšne namene imaš zdaj, doktor? Kam?“

„Na Vlačko, kam drugam.“

„Da, tudi jaz sem se bil tja namenil, toda zastava me je zapeljala, da sem prišel z gorá.“

„Kakor je mene, da odhajam nanje . . . Toda ti — v tej obleki in brez čepice?“

„Zato sem tudi poslal Marijko s pismom, da mi prinese, kar potrebujem. Čudno, da je še vedno ni . . .“

„Zdaj ti je ni treba,“ je rekel doktor. „Ko se zmrači, pojdeva v Hambarov mlin in baj Lilko bo vse priskrbel. Na srečo imam s seboj še neko staro čepico . . . ta bo zate . . . Tudi hrane imava v torbi.“

„Izvrstno! Toda jaz nisem prišel sem zato, da bi zopet bežal . . . Mislil sem, da najdem vstajo.“

„A ta se je skisala,“ je doktor odvrnil srdito. „Le osmešili smo se, ker bi bili skoraj onesrečili mesto.“

„Ali imate kaj poročil iz drugih mest?“

„Same črne novice: povsod isti porazi . . . Vstaja se ni mogla razširiti . . . Sami polomi . . . No, ti moraš kaj več vedeti.“

„Da z gorá sem videl požare, ki se svetijo na kakih dvajsetih krajih,“ je rekel Ognjanov.

„Brat moj, ljudstvo še ni bilo zrelo za take stvari . . . Grozno smo se prevarili,“ je rekel doktor. „Strahovite žrtve, in za nič . . .“

„Ako smo se prevarili, smo se pač prevarili . . . Toda revolucija je bila potrebna, žrtve so bile potrebne . . . Jaz bi želel, da bi bile še večje in še strašnejše. Mi s svojimi močmi ne moremo zrušiti Turčije, toda naklonjenost sveta si moramo pridobiti prav s svojimi žrtvami, s svojim mučeništvom, z rekami krvi, ki tečejo iz telesa Bolgarije . . . To je znak, da smo: na mrliča nihče ne misli . . . Samo živ človek ima pravico do življenja. Ako se evropske vlade ne zavzamejo za nas, ne zaslužijo, da se imenujejo krščanske in omikane! In tudi če iz tega nič ne nastane, se nimamo za kaj kesati . . . Izpolnili smo svojo človečansko dolžnost: poizkusili smo, da si s krvjo odkupimo svobodo — ni se nam posrečilo . . . To je žalostno, toda ni sramotno . . . Sramota in zločin bi bilo, ako zdaj prekrižamo roke . . . ako pljunemo na svoj ideal, ako pozabimo kri in požare, v katere se je danes pogreznila Bolgarija . . .“

„Ognjanov,“ je rekel doktor po kratkem molku, „zdi se mi, da v tem trenutku le mi mislimo tako: vsa Bolgarija nas zdaj preklinja zaradi svoje nesreče . . . Pojdi in prisluhni, vsi pritrujejo Steščovu.“

VAŽNI RAZGOVORI

Zdaj je Ognjanov prvič slišal Stefčovlje ime. Čelo se mu je namrščilo.

„Kaj še zmeraj živi ta gnusoba?“

„Gnusoba?“ je odvrnil doktor. „Stefčov je zdaj najumnejši, najboljši, najponosnejši človek. Ni se mi posrečilo, da bi mu bil izpil kri... Veš, da sem bil Kleopatro pripravil zanj... A zdaj s čorbadžijem Jurdanom slavi zmago. Zdaj je rešitelj mesta... A nas bi ubili kakor pse, ako bi nas našli.“

„A je le gnusoba... Uboga Lalka, biti mora zelo nesrečna...“

„Kaj, ali ne veš? Lalka je umrla.“

„Umrla? Kaj govoriš?“

„Umrla je, osemnajstega aprila,“ je zašepetal doktor.

„Koliko nesreč v tako kratkem času!... On jo je ubil, podlež!“ je vzkliknil Ognjanov.

„Da, on jo je ubil.“

In doktor mu je s solzami v očeh pripovedoval vzrok njene smrti.

Ognjanov ga je ganjen zgrabil za roke.

„Brat, midva sva enako nesrečna.“

Sokolov ga je vprašujoče pogledal.

„Lalka, ki si jo tako ljubil,“ je povzel Bojčo, „je v grobu; neko drugo bitje, ki ga jaz ljubim, je... tudi v grobu... izgubljeno zame...“

„Ne, tvoja Rada je živa, v Beli Čerkvi je,“ je vzkliknil doktor.

„Živa? Da, živa, toda zame je umrla.“

Sokolov ga je začudeno pogledal.

„Da, mrtva za vedno,“ je Bojčo ponovil mračno.

„Nesrečni Kandov . . . Bog mu odpusti . . . Zakaj sem ga preživel?“

Doktor je osuplo pogledal Ognjanova.

„Bojčo, ti si se bil s Kandovim sprl v Klisuri?“

„Na smrt.“

„In zaradi Rade?“

Ognjanov se je namrščil.

„Rajši ne govoriva o tem.“

„Kaj si nor, Bojčo, da si osumil Rado? To je grdo.“

„Grdo? Tudi jaz sem mislil, da je dekle sama čista nedolžnost, brat, a kaj se je izkazalo?“ je vzdihnil Ognjanov. „Verjel sem ji, jo ljubil, in kako! Še domovina se mi je tedaj zdela lepša, in več upanja sem imel vase, bil sem neuklonljivega poguma . . . A kakšno razočaranje! Pomisli . . . Zadostuje, da ti povem, kako sem se potlej bojeval s sovražnikom, ne z upanjem, da zmagam, ampak da umrem od njegovih udarcev . . . Ne govoriva o tem . . .“

In Ognjanov je žalostno povetil glavo.

„Varaš se. Rada te je zvesto ljubila in te še vedno ljubi, samo da je zelo nesrečna in obrekovana — najbolj od tebe,“ je rekel doktor srdito.

Ognjanov ga je očitajoče pogledal.

„Zaradi spomina na ubogega Kandova nehajva že govoriti o tej žalostni stvari.“

„Prav zaradi spomina na Kandova hočem razpršiti tvoje sumnje . . . Ne misli, da se je vedel nizkotno . . . Res, da se je zagledal v Rado . . . Kakor ga poznaš, je bil sanjač in se je vražje zaljubil . . . Ta neumljiva strast ga je gnala, da je zapustil tako družbo kot komite . . . Toda to v ničemer ni spremenilo Radinih čustev. Nikoli je ni užalil s kakim nepoštenim predlogom . . . Le iz sramežljivosti ti tega ni povedala, toda Lalki je tožila zaradi Kandovljih platoničnih nadlegovanj . . . Dobro, da sem se spomnil — na, beri njegovo pismo, ki ga ji je pisal

devetnajstega aprila, istega dne, ko je šel za njo v Klisuro. Dal mi ga je Nedkovič . . .“

■ In Sokolov je izvlekel iz listnice Kandovlje pismo in ga dal Ognjanovu.

Bojčo ga je naglo preletel in v očeh so mu zaletketale solze. Obraz mu je mahoma ožaril izraz sreče.

„Hvala ti, Sokolov! Tvoja razjasnitev mi je znansko težko breme odvalila s prsi. Ti si mi zopet prerodil in razsvetlil dušo.“

„Uboga Rada, kako bo srečna, ko to izve. Ni se mi posrečilo, da bi jo videl, toda izvedel sem, da je strašno obupana . . . zaradi tebe seveda, ker misli, da si padel v boju, kakor smo mislili vsi . . . Napiši in pošlji ji nekaj besed, preden odideš, da razveseliš revico.“

„Kaj, pišem naj ji?“

„Piši ji, človečnost to zahteva . . .“

„Prav človečnost zahteva, da naj ji ne pišem, ampak sam odidem k nji, padem pred njo na kolena in jo prosim odpuščanja . . . Bil sem z njo surov do nizkotnosti!“ je vzkliknil Ognjanov.

„Da, sam bi ti svetoval, da to storiš, toda zdaj je nemogoče.“

„Morda je res nemogoče, toda jaz pojdem,“ je rekel Ognjanov odločno.

„Kaj, ti hočeš v Belo Čerkvo?“ je vzkliknil doktor osupel. „To bi bila zdaj prava norost! Zdaj so v Beli Čerkvi za nas vroča tla . . . Tam sta Jurdan in Stefčov, rešitelja . . . Izpostavil bi se gotovi smrti.“

„Doktor, ti veš, da jaz prav malo mislim na življenje, kadar mi gre za čast. Vse Tosun bejevo krdelo bi me ne moglo zadržati . . . Prositi moram odpuščanja Rado, mučenico, ki jo je moje surovo vedenje spravilo v obup, da je iskala smrti v klisurskem požaru . . .“

In Ognjanov mu je v nekaj besedah povedal, kako je bilo.

„Tedadaj, brat, te ne zadržujem,“ je rekel doktor ganjen.

Ognjanov je nekoliko pomislil in tiho dodal:

„Poleg tega je še nekaj drugega. Rada je moja — pred poslednjo ločitvijo sva se združila za vedno, pred Bogom, in namesto prstanov sva izmenjala prisege. Ne smem je zapustiti, razumeš? In ako kdaj dospem na Vlaško, jo bom poklical, da bo z menoj živela v pomanjkanju in trpljenju, ki spremljata življenje ubežnikov . . . O, z veseljem mi bo sledila, da bo z menoj prenašala usodo, kakor jo je že tu . . . Ona je junaška v ljubezni, doktor, vsega sveta bi ne dal za njeno srce . . .“

Doktorjev obraz je izražal navdušenje.

„Pojdem, ko se zmrači, in se vrnem še to noč. In veruj: živ in zdrav. Ne bi hotel še umreti, doktor, ker je Rada še živa, tudi zame, in ker Bolgarija še ni osvobojena!“

SREČANJE

Doktor je pogledal skozi odprtino.

„Nekdo prihaja. Marijka!“ je rekel.

Ognjanov je pogledal v daljavo.

„To ni Marijka. Marijka je drobnejša in oblečena v modro.“

„Ta pa je v črnem in nosi culo.“

„Rada!“ je vzkliknil Ognjanov in poskočil.

Poskočil je tudi doktor.

Ognjanov se je ves prikazal na vratih mlina in pomahal z obema rokama.

Rada, ki je že nekaj časa blodila po mlinih, da najde Bojča, ga je zagledala. Stekla je proti njemu in bila zdajci v mlinu.

„Radka!“

„Bojčo, Bojčo!“ je jokala in težko dihala; glavo mu je pritiskala na lica. Doktor je globoko ganjen prisostvoval temu prizoru.

„Kako da si tu, Rada?“ je naglo vprašal Ognjanov, ki se mu je posrečilo obvladati čustva.

„Marijka mi je dala pisemce, ki si ga poslal doktorju. O, Bojčo, koliko sem se mučila zaradi tebe!“ je govorila Rada, ki so jo oblivale solze sreče. „Saj se ne srdiš več name? . . . Nisi imel prav, da si se srdil . . . Saj veš, da se nisi imel za kaj . . .“

„Odpusti mi, duša, odpusti mi!“ In Bojčo ji je poljubljal roke. „Sokolov mi je malo prej dokazal zablodo, ki me je tako strašno mučila. Že sem sam hotel oditi v mesto, da te prosim odpuščanja . . . za tisto surovost . . . Nisem bil vreden ljubezni takega angela . . . Ali pozabiš, Rada, ali mi odpustiš?“ In

Ognjanov ji je obožujoče gledal v vlažne oči, polne sreče in neizmerne ljubezni . . .

Toda Rada je nenadoma pobledela kot stena, se odtrgala od Bojča in rekla:

„Beži, Bojčo! Pozabila sem vama povedati . . . Bežita! . . . Videli so te tu, Turki prihajajo. Čimprej zbežita v góre!“ je Rada ponovila vsa preplašena.

„Kaj?“ je vzkliknil Sokolov, ki lastnim ušesom ni verjel.

„Ciganka te je opazila in te ovadila, še preden sem videla Marijko . . . Ko sem odhajala sem, sem opazila bašibozuke, ki so prihajali skozi vinograde in se sešli na poti; zdaj prihajajo . . . Pote gredo, Bojčo. O, moj Bog, pozabila sem ti takoj povedati . . . Celo uro sem izgubila, ko sem te iskala po dolini . . . Našla se bova na kakem drugem kraju . . . Zdaj bežita!“

Kljub vsej prisebnosti, ki Bojča nikoli ni zapustila v nevarnih trenutkih, ga je zdaj vendar potrla strašna novica, ker je prišla prav v trenutku razkošne radosti, katero mu je pripravilo nenadno svidenje z dekletom, ki mu je bilo zdaj še ljubše, vse obžarjeno od junaštva ljubezni. Ni čutil moči, da bi se mogel nenadoma ločiti prav v trenutku toliko zaželenega srečanja. Taki nagli obrati pretresejo človeka. Toda vsak trenutek je bil dragocen.

„Da naj pobegnem? A ti?“ je vprašal Bojčo.

„Ne mislita name, ne menita se zame, pobegnita čimprej . . . Na, vzemi to: notri je obleka . . . In beži, Bojčo, in z bogom, da se zopet vidiva, ostani samo živ in zdrav, saj se bova že še videla in bova skupaj, Bojčo, dragi Bojčo . . . še se bova videla . . . kjerkoli . . . Z bogom! . . .“

In Rada mu je dala culo, ga zgrabila za roko in ga s silo povlekla k izhodu zapuščenega mlina.

„Ne,“ je rekel Ognjanov odločno. „V tem trenutku te ne morem zapustiti . . . Ako te bodo zasledovali oni barbari . . .“

„Naj me zasledujejo, Bojčo!“

„Da, zasledovali te bodo. In če te dobe samo v tem divjem kraju? . . . Te zverine! . . . Ne, bolje, da te branim in umrem . . .“

No, Bojčo je v trenutku izprevidel nepremišljenost, pa tudi popolno nesmiselnost tega obupnega sklepa. Nenadoma je vprašal:

„Rada, ali moreš iti z nama?“

Na to nepričakovano vprašanje je Rada navdušeno odgovorila:

„Da, da, Bojčo, pojdem z vama, če je treba na konec sveta . . . Bežimo vendar, bežimo že, Bojčo!“

Ognjanovu je pogled zasijal.

„Samo da dospemo do Malega Stola nad slapom, tam jih bom zadrževal do večera, a ti boš Rado odvedel dalje,“ je rekel Sokolov.

Nad slapom so štrlele v nebo nekake ostre skale, imenovane Mali Stol. Izra njih je lahko en sam dobro oborožen človek vsej četi branil edino stezo, ki se je vila po strmini na goro.

Niso smeli izgubljati časa.

„V góre!“ je vzkliknil Bojčo poveljujoče.

In je prvi stopil na prag in pogledal povsod po dolini.

Bilo je že prepozno.

Na nasprotnem bregu, med ostrimi skalami, je bilo vse črno Turkov. Skrili so se bili za kamenje in za grmovje, da jim je bilo videti le glave in puške. Prav na vrhu je stal nekdo v belih hlačah in kazal proti mlinu. Bila je ciganka. Turki so tudi na drugem bregu klečali za skalami.

Ognjanov in Sokolov sta spoznala, da sta obkoljena, in nista več mislila na beg, ker je bil nemogoč.

Turki so se oprezno spuščali navzdol in počepali za kritja na strmini; bilo jih je kakih sto.

Steza v Samostansko dolino je bila še prosta.

Bojčo se je obrnil k Radi in ji rekel:

„Rada, pojdi, teci po stezi vzdolž reke . . .“

Toda tedaj mu je neka strašna misel pomračila obraz, da je rekel:

„Ne . . . Ostani tu, bolje tako . . .“

In v Radinih očeh je bral isto odločitev.

„S teboj, s teboj, Bojčo,“ je zašepetala in si prekrizala roke na prsih.

Koliko žalosti, ljubezni in pretresljive vdanosti je bilo v njenih vlažnih očeh! In koliko pripravljenosti na smrt!

Ognjanov in Sokolov sta preštela krogle.

„Osemnajst jih imava,“ je rekel doktor.

„Dovolj za častno smrt,“ je rekel Ognjanov tiho.

Bil je sam Tosun bej, ki je pripeljal krdelo in mu tudi poveljeval. Preden se je prikazal izza čeri, je zaprl tudi dolino in tako z železnim obročem stiskal upornike, ali bolje upornika, ker je bil prepričan, da je samo Ognjanov.

Preden je Tosun bej zapovedal ogenj, je ukazal, naj mu zakličejo po turško:

„Vdaj se komitaš, konzul!“

Odgovorili so samo odmevi.

Rada se je brez besede stisnila v kot.

„Pogum, Rada!“ ji je rekel Bojčo žalostno.

Ta mu je dala z roko znamenje, kakor da bi hotela reči: „V Klisuri sem se bala, ker sem bila sama in zavržena. Zdaj se ne bojim umreti s teboj, ker me ljubiš . . . Videl boš . . .“

Bojčo je razumel junaški pomen tega nemega odgovora in oči so se mu zasolzile. Minevali so trenutki.

Ognjanov in Sokolov sta stiskala revolverje v rokah in se tiščala stene, da bi bila čim manj izpostavljena. Gledala sta na bregove, s katerih sta vsak hip pričakovala streljanja.

Pretekla je minuta. To je bil menda rok, ki ga je dal Tosun bej.

Tedaj so z zapadnega brega zaprasketale puške,

a oglasile so se tudi z vzhodnega. Obleganci so slišali, kako žvižgajo krogle skozi trhlo streho in skozi odprtine, udarjajo ob kamenje in jim sploščene padajo k nogam.

Gorska dolina je odmevala.

Nenadoma je streljanje utihnilo.

Četudi je bilo poslopje napol porušeno, je vendar nudilo varno zavetje nesrečnikom. Nihče ni bil zadet. Samo Rada se je onesvestila. Nesrečno dekle je bilo izgubilo pogum. Ruta ji je zdrknila z glave in črni lasje so se ji v valovih razsuli po ramenih in po prašnem podu.

Na drugo streljanje gotovo ne bodo dolgo čakali, a Rada je bila v tem položaju izpostavljena krogam.

Ognjanov se je sklonil, jo pobral, odnesel v drugi kot, kjer je bila najbolj skrita, in ji podložil culo pod glavo. Stresel jo je, a se ni predramila, ležala je še vedno nezavestna in ni čutila, kaj se godi okoli nje. In ko je Bojčo gledal ta zali in pobledeli obraz nesrečnega dekleta z zaprtimi očmi in pobledelimi ustnicami, ki je svojo usodo zvezala z njegovo in od katere se bo moral ločiti z mučno bojaznijo za njeno čast, ki je njegova roka ne bo mogla več varovati pred temi zvermi, se mu je obupna, nečloveška žalost pokazala na obrazu.

„Rajši jo sam ubijem,“ je pomislil.

Ker napadalci niso prejeli nikakega odgovora iz mlina, so se še bolj opogumnili, se spustili še niže, do spodnjih skal, in se tako približali dolini. Mlin je bil vedno bolj obkoljen, približal se je trenutek odločilnega boja.

„Vdaj se, komitaš!“

Odgovora ni bilo.

Nenadoma je cela toča krogel udarila v mlin. Turki so streljali vedno bolj pogosto in prihajali zmeraj bliže... Ker je mlin še vedno molčal, so domnevali, da je upornik, ki se skriva v njem, brez

orožja. Krogle so udarjale ob stene, napad je bil zmeraj bolj podoben naskoku.

Turki so se zelo približali. Prišel je trenutek. Ognjanov je stal poleg nekega okna, doktor ob vhodu.

Spogledala sta se in izstrelila revolverje na gosto tolpo sovražnikov. Ta nenadni odgovor je podrl trojico ljudi in izdal obrambno silo mlina. Turki so spoznali, da jih je tu več kot eden. To jih je zmedlo, toda samo za trenutek. Del klisurskih zmagovalcev se je s krikom spustil proti nevarnemu poslopju, drugi pa so streljali z brega; merili so v odprtine, da bi se branilci ne mogli prikazati v njih in streljati na napadalce. To je bil pravi naskok.

„Doktor, treba bo umreti. Zbogom na veke, brat!“ je rekel Bojčo.

„Zbogom, brat!“

„Doktor, naj nihče ne pride Turkom živ v róke!“

„Nihče, Bojčo. Jaz imam še štiri krogle, eno obdržim zase...“

„Jaz si obdržim dve, doktor.“

In Ognjanov se je nehote obrnil k Radi. Še vedno je ležala, toda obraz ji je bil bel ko prt. Iz leve strani prsi ji je curela rdeča kri in se v potočkih zlivala čez gube plašča... Ena izmed krogel je bila odskočila in jo zadela. Bila je mrtva. Iz nezavesti je prešla v večni sen.

Tedaj je Bojčo zapustil svoje mesto, se ji približal, pokleknil, začel poljubljati njene hladne roke in ji pritisnil dolg poljub na ledene ustnice. Potem ji je obsul s poljubi še čelo, s katerega je bila izginila vsaka sled krvi. Ali ji je pri teh poslovnih poljubih kaj rekel, ali ji je rekel: „Na svidenje na onem svetu, Rada!“ — zaradi prasketanja pušk ni bilo mogoče slišati. Zavil jo je v svoj plašč. Ko se je dvignil, so mu solze tekale po licih.

V teh solzah je bila neizmerna bolečina.

Kdo ve — morda tudi kaj vroče hvaležnosti Previdnosti...

SMRT

Med tem poslednjim nemim slovesom, ki je trajal le pol minute, se je Sokolov sam bojeval s stotino sovražnikov ... Iznenada se je ozrl in zagledal Rado ... Lasje so se mu naježili, oči so se mu zasvetile kot tigru; ne da bi iskal zavetja, se je prikazal na vratih, kakor da se roga krogla, v najčistejši turščini zaklical krdelu: „Garjavi psi! Drago boste plačali vsako kapljo bolgarske krvi!“ ter izstrelil revolver.

Tolpa se je z novim besom zagnala proti nepristopni utrdbi, v katero se je spremenil mlin.

„Ah!“ je zaječal doktor in izpustil revolver. Krogla mu je bila prebila desnico. Na obrazu sta se mu pojavila nepopisna groza in obup. Ognjanov, ki je streljal v tolpo, prav tako okrvavljen, je to opazil in vprašal:

„Ali te boli, brat?“

„Ne, toda izstrelil sem poslednjo kroglo, pozabil sem ...“

„Saj imam še dve v svojem revolverju, vzemi!“ je rekel Ognjanov in dal Sokolovu orožje. „Zdaj naj vidijo, kako umira bolgarski apostol!“ Potegnil je velik jatagan izza doktorjevega pasu, stopil skozi vrata, se vrgel na tolpo in strahovito sekal na desno in na levo.

Čez pol ure je krdelo zmagovito, divje, satansko veselo prihajalo iz doline, z Ognjanovljo glavo na kolcu. Doktorjeva lobanja, razsekana na kose — prvo rano si je bil Sokolov sam zadal s kroglo — ni bila več primerna za trofejo. Tudi Radino glavo so pustili

tamkaj, že iz političnih razlogov: Tosun bej je bil previdnejši od Mehmeda.

Za njimi so vozili mrtvece in ranjence, ki so jih bili naložili na voz.

Množica je z divjaškim vpitjem dospela v mesto, ki je bilo prazno, bolj prazno in tiho kot zapuščeno pokopališče. Na trgu so trofejo zabili v zemljo.

Samo en človek je bil tam, podoben prikazni.

Bil je Munčo.

Ko je spoznal glavo svojega dragega Rusijana, je z besnimi, bebastimi očmi zastrmel vanjo in izbruhnil ploho pljunkov in grozanskih psovka na Mohameda in sultana.

Obesili so ga na klavnico.

Ta bebec je bil edini človek, ki si je upal ugovarjati.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

COBISS

00000076348

